KARAKTERS

UIT DEN

PRUIKENTIJD

Marijke-Meu.
Een Dochter der Van Haren's.
De „Haagse Archimedes."
Een Amsterdamsch Burgemeester in de Zeventiende Eeuw.
Een Staatsman uit de Gouden Eeuw.
François Valentijn.

DOOR

S. KALFF.

ROTTERDAM.
B. VAN DE WATERING.
1902.

HIERONYMUS
ANDOVER-HARVARD
THEOLOGICAL LIBRARY

Karakters uit den Pruikentijd

DOOR

S. KALFF.

MARIJKE-MEU.
EEN DOCHTER DER VAN HAREN'S.
DE „HAAGSE ARCHIMEDES."
EEN AMSTERDAMSCH BURGEMEESTER IN DE ZEVENTIENDE EEUW.
EEN STAATSMAN UIT DE GOUDEN EEUW.
FRANÇOIS VALENTIJN.

ROTTERDAM.
B. VAN DE WATERING.
1902.

Electrische Drukkerij D. van Sijn & Zoon — Rotterdam.

VOORREDE.

---

*Van een beroemd Duitsch wijsgeer *) is de uitspraak afkomstig dat, wat de erkenning van het wezen der menschheid betreft, aan de biographie grooter waarde moet worden toegekend dan aan de eigenlijke historie, ten minste zooals die gewoonlijk behandeld wordt.*

Die uitspraak heeft mede deel aan deze uitgave. Bij de keuze onder vroeger verschenen opstellen, meende ik aan de biographische de voorkeur te moeten geven. De Nederlanders en Nederlandsche vrouwen, in dit bundeltje „afgekonterfeit," behooren tot de figuren welke, volgens eene uitdrukking van Prof. Veth, „zoo ze niet allen beroemd mogen genoemd worden, althans verdienden het te wezen." Hun leven is niet zóó overbekend, noch zoo onbelangwekkend, dat eene hernieuwde en nadere kennismaking overbodig zou moeten heeten.

Mocht aan dit boekske een goede ontvangst ten deel vallen, dan zou er allicht aanleiding bestaan een tweeden bundel biographiën bijeen te zamelen, waarin, bij de vermeerderende belangstelling in onze Koloniën, het Indische element alleszins recht zou hebben op ruimer vertegenwoordiging dan hier aanvankelijk geschied is.

DE SCHRIJVER.

---

*) SCHOPENHAUER.

MARYKE-MEU.

In de groote zaal van het Leeuwarder stadhuis hangt, ten voeten uit, het portret van een statige vrouw, een vorstin, zoo vermoedt men aanstonds, waar men haar neven de beeltenissen van bekende Oranjevorsten aanschouwt. En 't kan gebeuren, wanneer een trouwpartij in die fraaie antieke hal aanwezig is, dat een bruidsjonker of bruidsjuffer op dat portret wijzende zich tot een der ouderen wendt met de vraag:

„Hee, muike, 1) wie su dat weeze?"

Waarop dan fluks het bescheid volgt:

„Da's Maryke-meu, daar hew ik ons oote 2) faak fan vertelle hoord."

Inderdaad, de heugenis aan die vrouw, welke zes-en-vijftig jaren van haar leven te Leeuwarden doorbracht, de moeder van prins Willem IV, de grootmoeder en voogdes van prins Willem V, is nog niet uit het geheugen des volks verdwenen. Want weinig stadhouders van Friesland waren zoo populair als deze matrone, die tweemaal als regentes de provincie bestuurde; te meer omdat het volk wel wist dat hare hooge positie haar geen vergoeding was voor hare huiselijke ongelukken: haar echtgenoot verdronken, haar zoon in den bloei zijner jaren weggerukt, haar dochter krankzinnig, hare verhouding tot eene onbeminnelijke schoondochter een voortdurende grieve, en

1) Moeike, tante.

2) Grootmoeder

eindelijk, aan den avond haars levens, een eenzame haard, een verlaten sterfbed.

Maria Louisa, prinses van Hessen-Kassel, was de dochter van een landgraaf, die er geen bezwaar in zag zijne onderdanen ten platten lande voor grof geld aan buitenlandsche wervers te verronselen; een landsvader die in Kanonenfutter handelde, maar een vader als Saturnus, zijne eigene kinderen verslindende. Hare moeder was een godvruchtige, tegelijk een vruchtbare vrouw: zij schonk haren echtgenoot niet minder dan veertien kinderen. Zóó eenvoudig waren hare dochters opgevoed dat Maria Louisa, gelijk zij zelve verhaalde, nog nooit wijn had geproefd alvorens den voet over de Hollandsche grenzen te zetten.

Johan Willem Friso, prins van Nassau-Dietz en stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe, liet op haar zijn oog vallen toen zij 21 jaren oud was; waarlijk geen slechte partij voor een kleine Duitsche prinses uit een gezin van veertien kinderen. Want hij was de aangewezen persoon om Willem III — die dit zelf begeerd had — als stadhouder in de Republiek op te volgen, en ofschoon thans de regenten-aristokratie het roer nog in handen had, het volk en het leger waren vóór zijn verheffing. 't Kon verkeeren! Daarbij bezat hij een aanbeveling, krachtig vooral bij de „sexie," en die hij steeds bij zich droeg: een gunstig, chevaleresk voorkomen. Een tiental afbeeldingen in het Leeuwarder museum staven het feit; en dat ze hem bijkans allen in het harnas voorstellen was meer dan een toevallige omstandigheid, want hij was van een soldateske natuur. In den Successie-oorlog in de Oostenrijksche Nederlanden had hij zich onderscheiden door ongemeene

dapperheid, inzonderheid bij den slag van Malplaquet, waar hij de grenadiers aanvoerde. Hij was een schitterend jong krijgsman, van een sanguinisch en levenslustig temperament, met een aanzienlijke positie en een nog aanzienlijker toekomst vóór zich.

Doch de prinses had geen „trouwige natuur." Er liep een krachtige religieuse ader door haar geestesleven; ten deele door de huiselijke en godsdienstige opvoeding, welke Maria van Koerland aan hare dochters had gegeven, ten deele door eigen aanleg had zij de aspiraties eener protestantsche non. Zwak en zenuwachtig van gestel neigde haar hart geenszins tot het realisme van den echt; of liever, zij was beducht dat de huwelijke staat aan den vrede haars gemoeds zou schaden.... Meisjesgrillen! Zoodra was de prince charmant niet in hare nabijheid gekomen of zij gaf zich over, en dat met heel haar hart. Zij beminde den jongen Hollandschen stadhouder gelijk zij later haren eenigen zoon beminde, met „benauwende teederheid."

In 1709 werd het huwelijk te Kassel gesloten. 't Volgend jaar hielden zij hun intocht te Leeuwarden, waar de Staten van Friesland haar met eene gift van een ton gouds beschonken. Houbraken teekende eene zinnebeeldige voorstelling van deze „blyde incomste," waarop men den prins zag in Romeinsche kleederdracht op een zegekar, de prinses vóór een trofee en op een kleed met de namen der bastions en vestingen, door Friso veroverd, terwijl talrijke allegorische beelden deze hoofdfiguren omgaven. Symbolen van den vrede waren wijselijk weggelaten, want de tijden waren onrustig en een kalm huiselijk leven zou ook niet het deel der jonggehuwde vrouw wezen. De krijgshaftige prins was gedurig op het oorlogsterrein en verwijlde

slechts weinige maanden achtereen in het stadhouderlijk paleis, waar de Duitsche prinses zich nog zoo vreemd, zoo alleen gevoelde. Er kwam echter weldra afleiding, de beste die haar ten deel kon vallen, toen het eerste kind, een meisje geboren werd. Doch kort na de moedervreugde kwam de kindersmart; de landgravin van Hessen-Kassel, de vrome Maria van Koerland stierf in 1711 en het was der dochter niet gegeven haar in hare laatste oogenblikken bij te staan. „Ik bid u," schreef de echtgenoot uit het leger, „geef niet toe aan uw droefheid, en denk er aan dat er geen geneesmiddel is tegen den dood. Wij moeten ons in alles onderwerpen aan den wil van den Heer. Daar gij een goede Christin zijt hoop en verwacht ik, dat gij kracht genoeg zult hebben om uzelve te overwinnen. Ik smeek er u om, mijn lieve vrouw, om mijnentwil en ter wille van ons kind."

Die kracht zou zij spoedig in dubbele mate behoeven, want zwaarder slag zou haar treffen. In Juli van hetzelfde jaar 1711 wilde Friso zich uit het leger naar den Haag begeven, ten einde daar met den koning van Pruisen de hangende verschillen over de nalatenschap van Willem III te regelen. Aan den Moerdijk gekomen stapte hij onder stormachtig weer in een roeischuit, te samen met de heeren Verschuur, Plettenberg, Du Tour en anderen. Zijn opperstalmeester Hilken en een deel van het gevolg bevonden zich in de pont, die ook 's prinsen koets droeg. In 't overvaren stak er zulk een storm op, met stortregen gepaard, dat hij zich op de pont liet overbrengen ten einde in de koets te kunnen schuilen. Maar een rukwind wierp het vaartuig op zijde, het water stroomde met kracht naar binnen, de prins verliet ijlings het rijtuig en geraakte te

water toen de pont geheel kantelde. Een poos hield hij zich nog vast, doch was tegen het onstuimige water niet bestand. Dra sloegen hem de golven over het hoofd. Men hoorde hem nog roepen: „Heer, ontferm u onzer, wij vergaan!" — daarop zonk hij weg in de diepte.

Het lijk werd opgevischt en naar Leeuwarden vervoerd, waar het onder indrukwekkend rouwbetoon ter uitvaart werd gebracht in de Groote Kerk.

Zoo stierf de man, die eerder een krijgsmansdood voor zich begeerd had dan deze; op wien de hoop der natie, niet minder de innige liefde der echtgenoote gevestigd was. Zijn 23-jarige weduwe bleef achter met een meisje van acht maanden, en zes weken na de ramp beviel zij van een zoon, den lateren Willem IV. Zij had nog een levensdoel, zij had een stadhouder op te voeden voor Holland. Frieslands adel droeg er het zijne toe bij haar die taak te verlichten; aan vrienden en raadslieden ontbrak het haar niet nu het bestier des lands op hare schouders kwam te rusten. Doch op de buil zou nog een puist komen; na het groote ongeluk een kleiner. Deze zoon, dien zij met eene haast te groote liefde beminde, gelijk zij den vader bemind had, deed op vijfjarigen leeftijd een val, die hem een poos in levensgevaar bracht. Hij kwam er van op, doch de ruggegraat vergroeide, zóó dat een hooge rug, om niet te zeggen een bult er het gevolg van was. En zijne gezondheid bleef zwak, bleef voor de bezorgde moeder eene voortdurende bedreiging.

Aanvankelijk in eene omgeving van vrouwen opgevoed, eerder met den zachten aard der moeder dan met den krijgszuchtigen geest des vaders bedeeld, ontving de jonge Willem Karel Hendrik Friso eerlang een andere

opleiding toen hij de akademie te Franeker, daarna die te Utrecht bezocht. Behalve door zijn gestalte deed hij zich gunstig voor. De vermaarde lord Chesterfield, een autoriteit in alles wat goeden smaak en fijnen toon betrof, en die hem in Den Haag leerde kennen, schreef over den jongen Oranjeprins naar Londen:

„Hij heeft blijkbaar een goede opvoeding genoten en een vrijheid en gemakkelijkheid in den omgang, die men niet krijgt dan door veel in de wereld te verkeeren. Hij heeft een goed, knap gezicht, maar zijn gestalte is niet zoo gunstig als men zou wenschen, ofschoon niet zoo leelijk als ik gehoord had. Hij heeft niet de minste stijve statigheid, maar is vriendelijk en innemend, zooals het iemand past die zich in een gouvernement als dit wil verheffen."

Hierin verschilde hij van meer dan een vorigen stadhouder, dat zijn bijzonder leven onbesproken was, vrij van die buitensporigheden waarvoor het vuur van den jeugdigen leeftijd doorgaans als verontschuldiging wordt aangenomen, onder de leus: il faut que jeunesse passe! — welke niettemin in den aanstaanden regent eerder worden opgemerkt dan in den burgerzoon. Hierop doelde misschien de Utrechtsche hoogleeraar in de geschiedenis Offerhaus, toen hij den post van prinselijk onderwijzer van de hand zocht te wijzen, als reden opgevende dat hij alsdan Zijne Hoogheid waarheidshalve eenige bijzonderheden betreffende zijne voorouders zou moeten vertellen, die hem misschien niet aangenaam zouden zijn. Waarop de prins vaardig antwoordde, dat hij de gebreken zijner voorvaderen wenschte te weten om ze te kunnen vermijden, hunne deugden om ze na te volgen.

De zoon vertoefde derhalve aan de akademie terwijl de moeder de provinciën Friesland en Groningen met het landschap Drenthe bestuurde, en 't gebeurde wel dat zij met kracht voor de belangen van den minderjarige moest opkomen. De terugzetting van het Oranjehuis, sedert het haantje der anti-stadhouderlijke partij koning kraaide, had zij gelijkmoedig verdragen, maar zij kwam te voorschijn en trad in 't krijt toen de Staten van Zeeland de erfenis haars zoons trachtten te besnoeien. Deze toch had van Willem III het markgraafschap van Veere en Vlissingen geërfd, en nu wilde men die steden ontheffen van alle verbintenis en leenroerigheid aan het Oranjehuis, ze voor vrije grafelijke steden verklarende. De moeder schreef hierover een nadrukkelijken brief aan de heeren Staten, haalde er ook Hunne Hoogmogenden de Staten-Generaal bij en kreeg het zoover dat de zaak vooreerst opgeschort werd. Men liet het „sleuren." Later volgde het Zeeuwsch college wel zijn zin en vernietigde het markgraafschap, maar de vergoeding van 100,000 rijksdaalders, die zij den prins boden, werd door dezen beslist geweigerd, en bij zijne verheffing in 1747 tot stadhouder, ook van de provincie Zeeland, herkreeg hij zijn betwist erfgoed. Hij liet toen bij gelegenheid zijner inhuldiging zilveren strooipenningen uitdeelen met het veelbeteekenend devies Suum Cuique (Elk het zijne) terwijl de beeldenaar koning Ulysses voorstelde, na veeljarig omzwerven in zijn rijk Ithaka terugkeerende, met het randschrift: Veterem dominum videtis Ulyssem (Gij ziet hier Ulysses, uw ouden meester).

Door zijn verblijf te Franeker en Utrecht zag Maria Louisa haren zoon thans zooveel minder, en haar dochter

Anna Charlotte Amalia volgde in 1727 den erfprins van Baden Durlach als echtgenoote naar zijn land. Het was nu ledig en stil geworden in het Prinsenhof, er restte haar slechts één dagelijksche troost: de godsdienst. Het groote gebouw waar zij woonde, te groot sedert echtgenoot en kinderen haar waren ontvallen, was reeds in 1564 gesticht door Boudewijn van Loo, rentmeester-generaal in Friesland, daarna vergroot door bijtrekking van het belendende Dekema-huis, verbouwd en verfraaid, en in 1587 door de Staten tot residentie der stadhouders bestemd. Daarbij had zij ter harer beschikking het „lusthuys in den Princetuin" dat in 1692 door Hendrik Casimir II gebouwd was. De vermaarde tuin was ouder dan het huis en dagteekende van het jaar 1648, toen graaf Willem Frederik van Nassau van het stedelijk bestuur eenig terrein binnen den Doelendwinger bekwam, tot den aanleg van een lusthof. Sedert verfraaide en vergrootte hij dien hof na zijn huwelijk met prinses Albertine Agnes van Oranje met „het Quartier en 't bloemhof van haer Hoocheidt," nl. den tuin ten westen en lange gaanderij daarneven. Er bevonden zich daar schoone siergewassen en lanen van hooge lindeboomen, als in een perspektief geplant, een vijver met fonteinen, beelden, grotwerk en prieelen. Dit alles was oorspronkelijk aangelegd door den kolonel-kapitein van de stadhouderlijke garde jhr. Doecke van Hemminga, „Auteur en Aenleyder van de Vorsten Tuyn," maar hij had het gedaan in overleg met den „aenleyder" van het veelbezongen Sorghvliet, den dichter-raadpensionaris Jacob Cats. Thans schepte de weduwe van Johan Willem Friso, nu zij als 't ware een kinderlooze vrouw was geworden, er behagen in hare zorgen aan dien historischen tuin te wijden,

dien zij op nieuw verfraaide en vergrootte. Van een „playsant hofken" groeide dit stadhouderlijk domein welhaast tot een klein park.

Een tweede residentie vond zij in „'t Vorstelyck Lusthuys 't Oranje-wout." Dit was een schepping van prinses Albertine Agnes, die omstreeks het jaar 1666 een groote uitgestrektheid woest heideveld in Schoterland deed ontginnen en beplanten, waarna zij er een landhuis liet bouwen waar zij bij voorkeur woonde, en in 1696 overleed. Haar kleinzoon, de betreurde Johan Willem Friso, had het plan opgevat daar een weidsch lustslot te stichten, en reeds waren de beide vooruitspringende vleugels opgetrokken, waartusschen het wijkende hoofdgebouw zou komen te staan, toen zijn plotselinge dood het werk deed staken. En 't was zijner weduwe een weemoedig genoegen nog af en toe dat onvoltooide gedeelte te bewonen, waarin het streven haars echtgenoots om haar een landelijk paleis te stichten was vastgelegd in steen en ijzer. 1)

Zelve stichtte zij zich een andere buitenplaats, maar in den naasten omtrek der hoofdstad, nl. Mariënburg, gelegen Achter de Hoven, waarvan de beide hoofdgebouwen omgeven waren door keur van geboomte, moes- en oofttuinen, die eene uitgestrektheid hadden van wel vijf bunders. De schrijver van Pomologia en vele andere tuinbouwkundige geschriften, J. H. Knoop, was hier tal van jaren hortulanus. Echter was dit goed meer geschikt voor een tijdelijk zomerverblijf dan voor eene vaste residentie, bekwaam om een stadhouderlijk hof met al den „ommeslag" daarvan te herbergen.

---

1) In 1804 werden die vleugels afgebroken en later door het tegenwoordige moderne landhuis vervangen.

Al was in het voornaamste gedeelte des lands het stadhouderloos bewind nog in volle fleur, de toekomst liet zich voor den zoon van Maria Louisa niet slecht aanzien. Reeds op zijn zevende jaar was hij in Groningen en Drenthe tot de waardigheid zijns vaders verkozen (in Friesland was het stadhouderschap erfelijk) en op zijn elfde volgde Gelderland het voorbeeld van de noordelijke provinciën; eene verheffing evenwel onder zooveel voorwaarden en beperkingen, dat ze slechts weinig invloed medebracht — hetgeen de bedoeling was. De Geldersche regenten wilden slechts een vorstelijken naam en titel als schild voor hunne bedrijven. Maar ook in het hart des lands deden zich teekenen op, dat het volk het juk van de oligarchie moede begon te worden, en de orangistische gezindheid van het leger was niet twijfelachtig.

In 1731 werd de prins meerderjarig, en nu legde zijne moeder hare taak als regentes neder. Zij verlegde tevens haar domicilie; zij ontruimde het stadhouderlijke Hof voor haren zoon en betrok het Oud Princesse-hof in de Groote Kerkstraat. Het was een dier ouderwetsche Friesche stinsen, gelijk er thans nog slechts enkelen in de provincie bestaan, met voorplein, toren en twee vleugels, oorspronkelijk door het geslacht Papinga gesticht. Hier zou zij blijven wonen tot haren dood. Haar inkomen, dat tijdens de minderjarigheid haars zoons f 150,000 's jaars had bedragen, was nu gekrompen tot één derde; de kleine hofhouding moest derhalve op bescheiden voet worden ingericht. Te meer omdat zij geen fortuin bezat; integendeel. De Staten van Friesland hadden haar bij het einde harer voogdij over den prins f 5000 in eens toegelegd, en gelijke som als jaarlijksch pensioen. De anderhalve ton gouds,

vóór dien tijd, was meer geweest dan zij, vrouw van weinig behoeften, van noode had gehad; en toch, er moest bezuinigd worden. Want de schitterende en prachtlievende prins, dien zij zoo kort slechts haar echtgenoot had mogen noemen, stak bij zijn dood diep in de schulden, en de weduwe had ze als eereschulden beschouwd. Zij kende den stelregel dat „spaarzaamheid is een groot inkomen," zij had in de vette jaren van het regentschap de pretenties der crediteuren zooveel mogelijk aangezuiverd. 't Was ja tot schade geweest van den staat, dien zijzelve had kunnen voeren, maar ze was dankbaar dat ze 't nog had kunnen doen. Nu zij geen openbare waardigheid meer had op te houden en de last der regeering op jonger schouders drukte, kon zij zich ook bekrimpen, en zij verminderde aanstonds haar personeel tot 34 personen. De opperstalmeester werd gepensioneerd, en geen nieuwe kwam in de plaats. Er waren nog een kamerjonker-secretaris, twee freules, een hofmeester, een page en een hellebardier als voornaamste beambten. Tweemaal daags werden drie tafels aangericht; later slechts één, buiten die waarbij zijzelve aanzat met Robert van Hambrouck (den kamerjonker) en de freules. Stiptelijk werd bepaald hoeveel wijn er gedronken mocht worden, en er waren strenge bevelen gegeven tegen het brengen van wijn en levensmiddelen buiten het Hof, dat 's avonds ten 10 ure gesloten werd.

Hare inkomsten vloeiden voor een deel voort uit de opbrengst van landerijen en toen deze bron begon te verdroogen, of liever toen er slechte jaren kwamen, werd de toestand wel eens zóó, dat haar zoon haar bij moest springen. Doch in gewone tijden vond zij altijd wel de middelen om der smalle gemeente wel te doen; hare lief-

dadigheid was bekend. Zij was den inwoners van Leeuwarden eene gemeenzame figuur: wie zou Maryke-meu niet kennen? De Friezen waren zeer gehecht aan het huis van Nassau, dat nu reeds zoovele jaren onder hen leefde en hunne provinciale zelfstandigheid als 't ware belichaamde. In haar vereerden zij, behalve de vorstin, ook de weldoenster. Oud en jong kenden haar van hare Dorcas-werken onder de armen, van hare vaste plaats bij de godsdienstoefening, die zij zelden verzuimde, van hare uitstapjes naar Mariënburg of 't Oranjewoud, van haar minzaam verkeer met 's lands edelen, maar ook waar 't pas gaf met den eenvoudigen poorter of huisman. Men herkende in de straten van Leeuwarden reeds op een afstand het draagkoetsje waarin, naar het gebruik dier dagen, zij zich door de stad liet voeren, en vooral de kinderen toonden den aard der „vrije Friezen" door joelend en tierend het koetsje te omringen, te achtervolgen; totdat het Maryke-meu begon te hinderen. Dan gebruikte zij een list om van de bende ontslagen te raken. Zij stak het hoofd buiten 't portier en men hoorde de voormalige Duitsche prinses in goed Friesch tot den joligen troep zeggen:

„Berntsjes! gean gou nei hûs; jimme mem bakt strou!" (Kinderen! gaat spoedig naar huis; moeder bakt pannekoeken!)

Die onverwachte en welkome tijding miste op den jeugdigen stoet zelden haar uitwerking. Wie kon weten of Maryke-meu niet zoo even in hun buurt was geweest, en daar een St. Nicolaasregen had doen dalen van ingredienten voor „strou!" Als een pijl uit den boog snelden de „berntsjes" naar huis om den geliefkoosden maaltijd niet

te verzuimen, en de bejaarde vrouw in het draagkoetsje was bevrijd van haar ongewenscht escorte. 1)

Ten jare 1734 trof haar een nieuwe slag. Hare dochter in Durlach was eveneens weduwe geworden, en had kort daarop aan haar tweede kind het leven geschonken. Zeldzame overeenkomst inderdaad met hetgeen der moeder in haar huwelijksleven was wedervaren, maar zij weerstond den schok niet zoo goed: zij werd er krankzinnig bij. 't Zou voor het leven wezen, want zij herstelde er niet van, ofschoon zij hare moeder nog ongeveer twaalf jaren overleefde.

Met een afwezigen zoon en een krankzinnige dochter, zelve verweduwd en zonder de afleiding van de zorg voor de openbare zaak, begon het leven thans een droever tint voor haar aan te nemen. Zij had al haren christenzin en al hare gelatenheid noodig om met den vriend haars huizes, den dichter Onno Zwier van Haren te blijven gelooven:

— dat ongelukken,
Die leeren onder God te bukken,
Bewijzen Zijner goedheid zijn.

Doch haar zoon, hoezeer destijds te velde in het keizerlijk legerkamp en gestadig uit haar oogen, bleef haar de sterkste band met het aardsche bestaan, de briefwisseling met hem de grootste troost na den troost dien de godsdienst haar schonk. Zij bleef een geloovige vrouw, die geen behoefte had aan adversity's sweet milk: philosophy, die hare wijsbegeerte alleen uit den Bijbel verlangde te putten. Vóór alles bleef zij de liefhebbende, bezorgde moeder; hare brieven en de brieven van den zoon bewijzen het ampel. Doch er zou een tijd komen

1) De Oude Tijd. 1871.

waarin zij de liefde haars zoons met een andere vrouw zou moeten deelen, en die gebeurtenis verdonkerde nog de schaduw, welke reeds op dit leven rustte.

Die andere vrouw was Anna van Hannover, dochter van koning George II van Engeland en Caroline van Brandenburg Anspach.

Het zou den Nederlanders geenzins verwonderd hebben wanneer de prins, die duitsche zoowel als Hollandsche erflanden bezat, het voorbeeld van zoovelen onder zijn voorzaten gevolgd, en zich aan een der Duitsche vorstenhoven een vrouw gezocht had. Doch hij dacht eerder aan zijn grooten voorganger Willem III en diens Engelsche vrouw. De staatkundige voordeelen van zulk eene verbintenis boven die met de dochter uit een kleine Duitsche dynastie lagen voor de hand. Voor haar was de zaak een *pis aller*. Zij was de eerste jeugd te boven, zij wist dat de vorstelijke huwelijkskandidaten destijds schaarsch waren, zij verlangde te ontkomen aan een huiselijken kring van twistende ouders, twistende broers en zusters, vooral aan het vooruitzicht eenmaal afhankelijk te zullen worden van een troonsopvolger, 1) dien zij 't minst van allen verdragen kon. Men had haar den aanstaanden bruidegom als een omgekeerde Adonis afgeschilderd; maar, zei ze met beslistheid, ze zou hem trouwen al ware hij een baviaan. „Het is een monster! het is een aap!" had de liefdevolle George II zijn dochter verzekerd — maar dit viel mee. Wel is waar kon de zware allonge-pruik, die hem over de schouders golfde, 's prinsen hoogen rug niet geheel verbergen, doch gelijk lord Chesterfield reeds van hem getuigd had,

1) Frederik, prins van Wales, vader van George III.

hij bezat een goed knap gezicht met vriendelijke blauwe oogen, beschaafde, gemakkelijke manieren, een innemende stem — en wie was zij, dat zij hooge pretenties zou kunnen maken? 't Is waar dat zij levendige oogen en een frissche kleur had, doch zij was twee jaren ouder dan de bruidegom, zij was van de pokken geschonden, bezat een onbehagelijke figuur en aanleg om dik te worden.

Het volk in Engeland was met dit huwelijk zeer ingenomen. Het Oranjehuis was er gezien om zijne gehechtheid aan de zaak van het protestantisme en de diensten den lande bewezen, inzonderheid door den grooten koning-stadhouder Willem III. Maar het hof nam een uiterst koele houding aan en beiden, koning en koningin, zagen diep neer op dit „armzalig" huwelijk. George II geloofde in zijne opgeblazenheid, dat een verbintenis met zijn dochter den prins van Oranje pas tot „iets" maakte. Het was een huwelijk met hindernissen, want de zwakke gezondheid van den prins deed zich kond door een toeval, dat hem in de Hollandsche Kerk te Londen overviel, en een daarop volgende ziekte. Hij bleef eenigen tijd krank, moest naar Bath om er de baden te gebruiken en was eerst in Maart 1734 zoover hersteld dat het huwelijk voortgang kon hebben.

Het parlement schonk een bruidschat van 80,000 pd.st., en ook de zuinige koning moest er zijne privé fondsen voor aanspreken. De prins vertoonde zich in de St. James-kapel in een waarlijk vorstelijk gewaad, met diamanten knoopen aan zijn rok die ieder op eene waarde van 300.— pd.st. geschat werden; maar hoe geheel anders zag hij er uit aan den avond van dien dag. Eene ouderwetsche hof-etikette wilde dat hij, neven zijne bruid, en

beiden in nachtgewaad op het staatsieledikant zittende, het gansche hof voor zich heen liet defileeren, aldus aan spotzieke kamerheeren en hofdames overvloedig stof gevende tot opmerkingen. En niet alleen aan hen. „Ah, mon Dieu!" riep koningin Caroline uit in bijzijn van haren vertrouwde, lord Hervey, „quand je voiais entrer ce monstre, j'ai pensé m'évanouir."

Maryke-meu had het niet moeten hooren. Zij zou de vrouw, koningin of niet, die aldus van haren beminden zoon sprak, gewis terdege het jak hebben uitgeschuierd. De bruid was immers ook geen schoonheid! Zimmerman, die haar in later jaren zeer goed kende, beschreef haar in dezer voege:

„Ihre Gesichtsfarbe war ungefähr wie helles dänisches Handschuhleder, die Augen starr und grosz, die Augenlieder herabhängend und so grosz dasz sie hätten konnen einem kleinen Munde zu Lippen dienen; der Mund sehr grosz, die Unterlippe fürchterlich herabhängend, das ganze Gesicht flach und breit und der Kopf tief zwischen den Schultern, der Körper sehr dick, kurz und breit, endlich die Sprache der Princessin äuszerst schnell, äuszerst undeutlich und unangenehm."

En te denken dat deze zelfde vrouw bij hare komst in Nederland vergeleken werd bij de schoonheidsgodin zelve! — 't is waar door een vurig Oranjeklant. Het chauvinisme speelde Onno Zwier van Haren denkelijk zijne parten, toen hij in zijn heldenzang De Geusen van haar zong:

Men meend te zien Diana komen,
Of Venus, rijsend uit de stroomen,
Toen Paphos haar voor 't eerste zag;

En niemands oordeel is bedroogen,
De schoonheid cierd en wang en oogen,
De fiere Kuysheid zoet gedrag.

Van Kampen, in zijne Vaderlandsche Karakterkunde, betracht de voorzichtigheid en zwaait meer lof toe aan de ziel dan aan het lichaam. Hij zegt dat haar verstand vroeg beschaafd en ontwikkeld was, dat zij verscheidene talen vlug sprak, bekwaam was in de teekenkunst, in staat de Romeinsche geschiedenis in 't Italiaansch, de Duitsche in 't Hoogduitsch, de Nederlandsche in 't Fransch te beschrijven; en verder: „Haar huwelijk met Willem IV ontrukte haar aan het Engelsche Hof, destijds een ergerlijk tooneel van kabalen en verachtelijke kuiperijen, zelfs tusschen vader en zoon, of ten minste van hovelingen die beiden uit baatzuchtige inzigten van elkander verwijderden."

Waarschijnlijk is het, dat beide echtgenooten elkander uit een physiek oogpunt niet veel te verwijten hadden, en dat de prins intellectueel haar meerdere was. Frederik II, die ook wist wat geest was, gewaagde van zijn „esprit caustique et satirique," inderdaad niet zeldzaam bij halve of heele bultenaars. „Hij had," schrijft een zijner biografen, „een open oog voor het komische in de vanity fair dezer wereld, en geest en opgewektheid in overvloed om er zichzelven en anderen mede te vermaken. Hij kon bijtend spottend zijn, als het hem behaagde. Daar is niets dat jonge vrouwen, die niet geleerd hebben de bitsheid en overmoed van hun physiek te beheerschen, sneller voor een man doet bukken dan het gevoel van hun minderheid, die in spotten over anderen bestaat. Willem's zelfbewustzijn was daarbij te hoog, dan dat hij zich niet haar meerdere

zou gevoeld hebben. Anna gaf zich volkomen en geheel en voor altijd aan hem over." 1)

Het volk van Londen bleef tot het laatst aan zijn geestdrift voor den Oranjetelg getrouw; eigenlijk was koning George blijde toen de prins zijn land verlaten had en met zijne vrouw was afgereisd. „De koningin," schreef Hervey, „kreet drie dagen lang, maar na drie weken scheen Hare Hoogheid (behalve op postdagen) zoo goed vergeten alsof zij drie jaren begraven was."

Doch zoo prinses Anna al bukte voor haren echtgenoot, zij deed het niet voor de moeder haars echtgenoots. Zij „voelde" zich te veel, als geboren prinses van Groot Brittannië, en de kleine burgerlijke hofhouding te Leeuwarden stond haar weldra tegen. Zij ontvluchtte Holland even gaarne voor Engeland, als wijlen Willem III Engeland voor Holland ontvluchtte; aan beiden was het spreekwoord bewaarheid dat: „yder voghel is liefst daer hij is uytgekipt." 2) Zij was hoogmoedig en zij was heftig; met deze schoondochter moest Maryke-meu nu maar zien best mogelijk aus zu kommen.

Dit lukte ook maar half. Bij het huwelijk was uitdrukkelijk bepaald dat de prinses, die de dochter eens konings was, de hooger hand zou hebben op haar schoonmoeder, die slechts een landgraaf tot vader had. Bedenkelijker dan deze kwestie van préséance was 't, dat de karakters zoozeer verschilden. Maria Louisa was een vrome, gemoedelijke vrouw en een gevoelsmensch, grootgebracht in de stille en huiselijke omgeving van een Duitsch potentaatje; prinses Anna eene savante, opge-

1) Th. Jorissen. Hist. Bladen.

2) Uitgebroeid.

groeid in de schittering van een wereldsch hof, te midden van hoofsche intriges; iemand die zich al vroeg had moeten schrap zetten tegen de luimen van broers en zusters even heftig van karakter als zijzelve, en somwijlen tegen de „vriendin" haars vaders. Zij was eene Vasthi tegenover de Duitsche Esther. Beide vrouwen begrepen elkander niet en verdroegen elkander niet; van daar eene koelheid, die soms tot bitterheid oversloeg. Het was maar gelukkig dat zij niet onder hetzelfde dak behoefden te leven; thans zou Maryke-meu haar rustig thuis in de Groote Kerkstraat niet gaarne meer prijsgegeven hebben voor het statige Prinsenhof. De echtgenoot moest als stootkussen dienen tusschen vrouw en moeder; eene gedwongen rol, die hij verdienstelijk vervulde.

Wat de zaak niet beter maakte was, dat Anna van Hannover zich gansch niet aangetrokken gevoelde door Hollandsche menschen en toestanden. 't Is waar, de Friezen hadden haar eer genoeg bewezen toen zij zich in hun midden kwam vestigen. 's Lands dichters hadden haar in Vreugde-galmen en tal van „eerdichten" hun lof toegezongen, 's lands schilders en graveurs haar herhaaldelijk „afgekonterfeyt." 1) Eerepoorten waren opgericht en vuurwerken afgestoken bij haren intocht. Ettelijke gedenkpenningen waren geslagen op hare verbintenis met den man, dien men in Engeland wel smalend the dutch baboon durfde te noemen, maar op wien hier de hoop der natie rustte. Inheemsche vernuften hadden dat vernuft gespitst op zinnebeeldige voorstellingen ter harer eere; zij hadden haar voorgesteld op een zegewagen getrokken

1) Acht borstbeelden in de Stedelijke Kunstverzameling te Leeuwarden en groot geschilderd portret op het Prinsenhof (Koninklijk Paleis).

door zeepaarden en met een Cupido als wagenmenner; of neven een huwelijksaltaar geflankeerd door Leeuw en Eenhoorn, met oranjeboom en feniks als symbolen; of als genius, boven de wapenschilden van Engeland en Nassau zwevende. Aan al die voorstellingen was het deftig latijn niet gespaard. Frisiae sic gloria crescit (Zoo groeit Frieslands roem) stond er op de eene; op een andere: Tu vota dedisti (Gij hebt onzen wensch vervuld) op een derde: In spem temporis futuri (Op hoop der toekomst) op een vierde, welke een bloeienden oranjeboom te zien gaf: Frondosa tutior ulmo (Veiliger dan onder den schaduwrijken olm) enz. 1) Maar de prinses was wereldwijs genoeg om de waarde en beteekenis van zulke manifestaties niet te overschatten; allerminst konden zij haar verzoenen met haar aangenomen vaderland. Dáár leerde zij eerst recht inzien — en haar trots voelde er zich door gekwetst — welke eene ondergeschikte plaats in de Republiek haar echtgenoot nog innam, stadhouder voor de helft, en wel de kleinste, onbeduidendste helft des lands. Iedere gelegenheid benutte zij om naar „dear old England" te komen, veinsde zelfs in gezegende omstandigheden te verkeeren ten einde slechts haar verblijf aldaar te kunnen rekken. Voor de eenvoudige schoonmoeder, die indertijd zoo van heeler harte het vaderland haars echtgenoots als het hare had aangenomen; die gaarne eene hartelijke verstandhouding had gewenscht, ofschoon dan hoofdzakelijk ter wille van haar zoon en troetelkind, was deze geringschatting pijnlijk genoeg. Niet minder het bewustzijn, dat hare pogingen tot

1) Afgebeeld bij Van Loon. (Vervolg, 2de stuk.)

toenadering strijk en zet faalden. De ware vertrouwde van Anna van Hannover was hare moeder, Caroline van Anspach, en dit was alleszins natuurlijk, doch het behoefde nog geen afstootende koelheid tegenover de moeder haars echtgenoots mede te brengen. Niet eens wilde zij de hulp der eerbiedwaardige vrouw aannemen bij hare eerste bevalling, in 1736 te 's Gravenhage, toen zij een dood kind ter wereld bracht. Maryke-meu had zich bereid verklaard de destijds tamelijk verre reis van Leeuwarden naar Den Haag in een ongunstig jaargetijde te aanvaarden; het was onder een voorwendsel afgeslagen. (Het tweede kind, een dochter, Caroline genaamd, bleef leven; en evenzoo het derde, de latere Willem V.)

Het was een groote genoegdoening voor den moederlijken trots toen, in het jaar 1747, haar zoon tot de waardigheid zijner voorzaten, d. i. tot stadhouder van de geheele Republiek verheven werd. Hij had nu ten volle de erfenis van Willem III aanvaard. Holland, Zeeland, Utrecht en Overijssel, waar de oligarchie van kleine provinciale magnaten zoo lang aan 't roer was geweest, moesten buigen voor den wil des volks; de Oranjezon brak weer door de wolken. Tot dusver had de anti-stadhouderlijke partij haar best gedaan het Oranjehuis zijn licht te betimmeren, en eveneens degenen die dat huis toegedaan waren. De leeraar, die in zijne voorbidding van den kansel de namen van den prins en zijn moeder durfde noemen; de officier, die zich openlijk hun kampioen verklaarde; de regent, die hun het hof maakte; de burger, die meende dat slechts van een hersteld stadhouderlijk gezag heil voor den staat was te wachten, zij allen konden er staat op maken dat hun terdege de bril op den neus zou worden gezet. „De eenige

zorg," zoo klaagde een tijdgenoot, „schijnt om 't Huis van Oranje laag te houden en de Prins en Princesse kleinigheden aan te doen: hier op speelen alle gedagten, en 's Lands zaaken vlotten gints en weeder als de baaren van de Zee." Een groot en algemeen gevaar was noodig om hier de bakens te verzetten. Eerst toen de legers van Lodewijk XV zich van de Oostenrijksche Nederlanden hadden meester gemaakt, het grondgebied der Republiek overschreden en in een maand tijds geheel Staats-Vlaanderen veroverden, riep het volk als met één stem om de verheffing van den prins, en de tegenpartij zwichtte. Willem Karel Hendrik Friso werd benoemd tot stadhouder, kapitein-generaal en admiraal van de Unie, en die waardigheid erfelijk verklaard in zijn geslacht.

Aanstonds waren de Oranje-poëeten in de weer om die gebeurtenis te bezingen. Onder hen Pieter Langendijk, die in een half dozijn sonnetten de opgaande zon aanbad, die zich ontboezemde in verzen als deze:

Dank Godt, o Vaders van den Staat!
Zijn geest der wijsheid zweeve in 't midden
Van Hollands Eedlen en den Raad,
Die hem om kracht en bijstand bidden.
Nu geldt het Godtsdienst, goed en bloed!
Op! op! beroemde Batavieren!
De Maagd van Holland zal haar Hoed
Nu met de Oranje strik vercieren;
Zij vlecht een krans voor d'eedlen Held,
Wiens naam alleen de rust herstelt.

Er waren er ook wel, die dit zooveel korter, en in zooveel minder verzorgden stijl uitspraken. Sommigen b.v., die gehoord of gelezen hadden wat in 't jaar 1672 bij den

inval van Lodewijk XIV de leuze was geweest, volgden die thans na en riepen, om hun afkeer van de Franschen te toonen:

Oranje boven, de Franschen onder,
Wie 't anders meent, dien slaa de donder!

Trouwens, de geestdrift onder 't volk over de verheffing van den prins was algemeen. De groote massa, niet gewoon zich rekenschap te geven van hare gevoelens, behoefde (gelijk thans) de schittering van een alouden naam, gewijd door de traditie, en een godheidje om te aanbidden. Toen Willem en Anna uit Friesland te Amsterdam kwamen en 't vorstelijk jacht op 't Singel aan den kant meerde, viel er een man uit het volk van de brug, en men riep dat hij zijn been gebroken had. Een edelman uit 's prinsen gevolg schonk hem een gift onder verzekering dat er voor hem gezorgd zou worden, indien 't mocht blijken dat hij inderdaad een zijner beenen er bij ingeschoten had. Waarop de man antwoordde: „Al waarense beyde gebrooken, ik heb den Prins gezien; sy zyn tot syn dienst." En een geringe burgervrouw, die men onafgewend op het naderend vaartuig had zien staroogen, zakte den prins ziende ineen en bestierf het van ontroering. Hare laatste woorden werden door den dichter (waarschijnlijk wel niet zonder eenige „verciering") aldus op rijm gebracht:

Ik heb, o God, door uwe hand
Ons eindelijk zien weedergeven,
En met de waare Godsdienst leeven
Oranj' en Vrijheid, hier te Land. 1)

't Waren echter niet uitsluitend genereuse gevoelens, die bij deze gelegenheid aan het licht kwamen. Tegelijk

1) De Geusen. XII Zang.

met de tijding zijner verheffing ontving de prins mede een brief van een stedelijk regent, eindigende met de woorden: „Nu zal Uwe Hoogheid zig volkomen kunnen wreeken over alle zijne Vyanden." Willem IV las dien brief met ongeduld en wierp toen het papier met verachting van zich, zeggende: „Die Schelm meend, dat ik denk gelijk hij." 1)

Hoe geheel anders had de vroede Maryke-meu hem geschreven:

„Ik hoop dat gij over al uwe vijanden zult zegevieren door de wapenen der Christelijke deugd."

Later, in 1749, werd de prins op het aanhouden van ongeveer zestig deelgenooten in de O.-I. Comp. ook nog aangesteld (gedurende het bewind van den landvoogd G. W. baron Van Imhoff) tot Opper-Directeur en Gouverneur dier Maatschappij. 2) De jaarwedde, daaraan verbonden, wees hij echter van de hand. De zooveel minder fortuinlijke West-Ind. Comp. volgde sedert dit voorbeeld. Zijn ster was nu rijzende, ook in Duitschland, waar de Duitsche zijliniën der Nassau's waren uitgestorven en den prins bij zijne eigene bezittingen te Dietz ook nog die van Hadamar, Siegen en Dillenburg waren toegevallen. Het kon der bejaarde moeder te Leeuwarden niet anders dan welgevallig wezen dat het aanzien haars zoons aldus hand over hand toenam, maar zij bewaarde het horatiaansche „effen gemoed." Zij had de terugzetting van het Oranjehuis beleefd, en thans de dagen van glorie; zij was dankbaar dat althans de oorlog den zoon niet opvorderde (in 1748 was de vrede van Aken gesloten) gelijk die vroeger den

1) Lijkreeden over wijlen Sijne Hoogheid Willem IV.

2) Resolutie over die aanstelling in het Ned.-Ind. Plakaatboek. V. p. 600.

echtgenoot had opgevorderd. Toch won zij er voor zichzelve niet veel bij, want 's prinsen benoeming tot stadhouder der Republiek bracht mede, dat hij nu Leeuwarden moest verlaten voor 's Gravenhage. Dit afscheid smartte de moeder diep. Zij had zich gestreeld gevoeld door zijn verheffing tot de waardigheden zijner voorzaten, tot meer zelfs, maar zij verloor er een zoon bij. „Ik ben nog diep geschokt door uw vertrek," schreef zij hem aan den avond van dien dag, „ofschoon de hooge glorie uwer roeping voldoende is om mij te doen berusten. Ik bid den Heer dat Hij mij de noodige kracht geve om lichaam en ziel staande te houden, maar mijn vurigste bede is dat Hij Uwe Hoogheid nabij zij en uw leven en gezondheid voor lange jaren spare."

De vermeerdering zijner inkomsten, uit de aanwinst zijner Duitsche erflanden voortvloeiende, kwam den prins zeer gelegen, want Willem IV leefde gelijk zijn vader geleefd had: grootscheeps. Bij zijn dood kwamen er dan ook belangrijke bressen in het familiefortuin aan den dag. 't Was ook hier het généreux sang de Nassau, dat hem jeukte, dat zich verzette tégen bekrimpen. Doch zijn zoon zou er niet bij te kort komen; bij diens meerderjarigheid was de buidel weer gevuld.

Die zoon (Willem V) was den 8 Maart 1748 geboren, en nu het Oranjegeslacht daarmee een stamhouder had gekregen, liet de gelukkige grootmoeder zich niet weerhouden; nu reisde zij naar Den Haag ondanks hare zestig jaren, ondanks de koele houding der schoondochter, die hare overkomst bij de doopplechtigheid reeds had weten te voorkomen en duidelijk blijken liet dat zij op haar bezoek weinig gesteld was. Gewis, de zoon was de oude,

hartelijk en teeder; maar die Engelsche vrouw...... 't scheen haast alsof zij verlegen was met de aanwezigheid der eenvoudige Maryke-meu aan het Haagsche hof.

Het stadhouderschap was voor Willem IV geen sinecure geweest, en het scherpe oog der moeder zag ras dat hij zich overspande. „Spaar uwe krachten, doe niet te veel," ried zij hem voortaan in hare brieven, maar ried te vergeefs. De staatszorgen namen den prins geheel in beslag, en zijne gezondheid was te zwak om die inspanning op den duur vol te houden. Wat hij wèl volhield, dat was de geregelde Zaterdagsche brief naar Leeuwarden. Eens schreef hij haar: „Het is vandaag de 215de maal dat ik, bij het teekenen van dezen brief, mijn naam zet. Van hedenmorgen acht uur af heb ik vergaderd, commissiën ontvangen, audiëntie gegeven; niet voor zooeven, tien uur, kon ik dineeren. En nu komt, om mij op te frisschen, de raadpensionaris mij over finantiën spreken." In October 1750 zag de bezorgde moeder haren zoon nog op het Loo; het zou voor de laatste maal wezen. Zelf was hij zich niet bewust dat het roode leven van hem begon weg te vlieten en zijn einde nabij was. Reeds lang sukkelde hij met rheumatische pijnen en begaf zich daarom in September 1751 naar Aken om er de baden te gebruiken. Hij keerde genezen terug — naar hij meende. Maar reeds in de volgende maand kwam voor hem het einde. Wagenaar verhaalt daarover:

„Zijne Hoogheid, sedert een ongelukkige val in zijne kindschheid gebrekkelijk van lighaamsgestalte geworden zijnde, ter oorzake dat de ruggegraat naar de rechterzijde ingekromd, en onder 't opperste des sleutelbeens benedenwaarts geweken was, was uithoofde dezer ongestalte

onderhevig geweest aan eenige kortademigheid, die toenam toen hij met de jaren zwaarlijviger geworden was. In 't jaar 1748 hadt hij eene zwaare ziekte gehad, na welke hem eene geduurige zwakheid bijgebleven was, die in den zomer deezes jaars 1751 eer toe- dan afnam, waarom hem het gebruik der geneezende wateren te Aken aangeraaden werdt. Ook begaf hij zich den derden van Herfstmaand, maar zeven dagen nadat hij den voorslag tot herstelling des Koophandels gedaan hadt, derwaards op reize. Hij volhardde, te Aken gekomen, vier weken omtrent in het gebruiken der wateren, daar hij luttel baats bij vondt. Naaulijks in den Haage en op het huis de Oranje-Zaal in 't Bosch teruggekeerd begon de Prins te klaagen over pijn in den nek en omtrent de strot. Hij hield derhalve het bed wat langer dan naar gewoonte, en het zweeten deedt de smert gemeenlijk wijken, zo dat hij doorgaans na den middag uitging. Doch een week na zijne terugkomst werdt hij van eene ligte koorts bevangen, die meer of min aanhoudende werdt. De pols joeg, doch was tegelijk flaauw en zwak. Welhaast kwam er ligthoofdigheid en slaapzugt bij, toevallen waaraan de Prins bij de minste ziekte onderhevig was. Doch de slaap duurde slegts eenige minuuten. De sprouw openbaarde zig eerlang in de keel, en aan 't gehemelte van den mond. De toevallen namen gelijk het gaat, bij beurten aan en af. Op Woensdag den 20sten van Wijnmaand scheen het zig tot beterschap te schikken. Wat zweets, een kloeker pols en 't minderen der ligthoofdigheid gaven blik van hoope op herstelling. Maar in den volgenden nanagt veranderde alles ten ergste. De ligthoofdigheid en slaapzugt vermeerderden, de kragten namen af van oogenblik tot oogenblik, en de Vorst gaf den

geest in de armen van den Baron van Grovestins, zijnen Opper-Stalmeester, op Vrijdag den 22 van Wijnmaand tusschen 2 en 3 uuren des morgens, in den ouderdom van 40 jaaren en 52 dagen."

Dit was de laatste slag die Maryke-meu werd toegebracht, maar het was tevens de zwaarste die haar had kunnen treffen. Slechts in de vastheid van haar geloof vond zij steun. Gelijk later de lijkredenaar aan haar graf getuigde: „Zij zweeg Gode en boog zich onder Zijn hand." Maar 't leven was voortaan voor haar zonder kleur; de zon was nu uit het landschap. Daar waren ja nog hare beide kleinkinderen als levende banden tusschen haar en de buitenwereld, maar zij werden van haar verwijderd gehouden. Prinses Anna was onder den titel van Gouvernante opgetreden als voogdes over den driejarigen Willem V en een vriend haars echtgenoots, hertog Lodewijk Ernst van Brunswijk Wolfenbuttel, die ten vorigen jare tot veldmaarschalk over het leger der Republiek was benoemd, hielp haar regeeren. De verhouding tot hare schoonmoeder werd er waarlijk niet beter op sedert de vriendelijke en edelmoedige man, die tot beide vrouwen in zoo nauwe betrekking had gestaan, de oogen had gesloten; slechts enkele vormelijke brieven werden nog tusschen deze twee gewisseld. Daarentegen was de oude vrouw ten zeerste ingenomen met den hertog, die alles deed om haar te believen, om zijne deferentie te toonen voor de moeder zijns overleden beschermers, die haar het hart verwarmde door de zorgen welke hij voor hare kleinkinderen betoonde.

De stand van zaken veranderde nogmaals, toen de Gouvernante in 1759 kwam te overlijden. Haar burgerlijke

kroon was een doornenkroon geweest. Zij was in den strijd der partijen danig in de verdrukking geraakt, had moeten aanhooren dat zij, de Engelsche prinses, de belangen van Engeland zocht te dienen boven de belangen der Republiek, had tal van schot- en smaadschriften tegen zich zien uitgeven en was eindelijk onder haren last bezweken. In December 1758 kwam zij voor het laatst in de vergadering der Staten-Generaal om op de vermeerdering van land- en zeemacht aan te dringen, in de volgende maand stierf zij, den tien-jarigen Willem V onder voogdij van den hertog van Brunswijk achterlatende. Hare dochter, de zestien-jarige Caroline, was verloofd met den prins van Nassau-Weilburg, maar de regenten-aristokratie verzette zich om staatkundige redenen tegen dit huwelijk, en op grond dat de bruidegom ja wel een Christen, maar een... Lutheraan was. Derhalve, hij behoorde niet tot de „ware gereformeerde religie." Een tijdgenoot liet zich verhalen dat de predikant eener plattelandsgemeente openlijk van den kansel verkondigd had, dat wanneer dit huwelijk doorging zonder dat de bruidegom zijn „wangeloof" afgezworen had, niet alleen de Nederlandsche Kerk, maar de gansche Nederlandsche Republiek door de goddelijke wraak zou te gronde gaan.

Niettemin gelukte het den hertog deze twee tot een paar te maken, en de grootmoeder was er hem dankbaar voor. Gedurende de minderjarigheid van den erfprins droegen de Staten van Friesland het bewind over hun gewest op nieuw aan de thans 70-jarige grootmoeder op, en Maryke-meu aanvaardde die opdracht. Ze was bijkans boven hare krachten, want de kwalen des ouderdoms begonnen thans over haar te komen; hare gezondheid, die

nooit sterk was geweest, leed onder dezen onverwachten terugkeer tot de openbare zaak. Niettemin, waar de belangen van haar kleinzoon op het spel stonden, ontzag zij arbeid noch vermoeienis. Eenmaal reisde zij naar het Loo om er den hertog-voogd te ontmoeten, en tweemaal naar Den Haag om er den kleinzoon te zien, dien zij zoo gaarne naar haar huis te Leeuwarden zou hebben meegetroond. Sukkelend als zij was, wist zij zich in regeeringszaken nog wel te doen gelden. Mr. H. van A. beschrijft haar in zijne Gedenkschriften als „een kloeke, met een mannelijken geest begaafde vrouw," en gaat dan voort: „Zij had een eerzuchtig karakter, was zeer gehecht aan het gezag dat zij in Friesland als voogdes en regentes uitoefende, en duldde niet de minste inbreuk daarop." Zoo vervreemdde zij ook eenigermate van Onno Zwier van Haren, den zoogbroeder en persoonlijken vriend haars zoons en een dier Friesche edelen, welke haar in de regeeringstaak meermalen bijstonden, toen deze ijverde voor eene vervroegde meerderjarigverklaring van Willem V (waardoor háár gezag zooveel eerder moest ophouden). Zeker is 't dat zij zich gekwetst toonde, toen dit voorstel in 1765 in het kwartier van Zevenwolden werd opgeworpen. Zij wendde zich toen op nadrukkelijken toon tot de Staten van Friesland, om hen op de toewijding te wijzen waarmede zij tweemalen het bestuur der provincie had op zich genomen, tweemalen hare rust als vorstelijke douairière had opgeofferd voor het gemeene best, en namens den jongen prins de verwachting uit te spreken dat dit voorstel buiten overweging zou blijven. Hetgeen ook geschiedde. Zij had de kwestie trouwens vooraf ter keuze van haren kleinzoon gelaten, en noch hij, noch de hertog waren

gezind der trouwe grootmoeder dit bewijs van „kleenagting" of zelfs van ondankbaarheid te geven.

Het was er de gedeputeerden van Zevenwolden, en achter hen de Staten van Friesland, evenwel niet om te doen geweest Maryke-meu achteraf te zetten, maar wel om den jongen Willem V zelf de teugels van het bestuur in handen te geven, d. i. een eind te maken aan den invloed van raadslieden, door welke de 17-jarige zich geheel leiden liet. In de eerste plaats de dikke hertog, of zooals het volk hem schimpend noemde „het Brunswijker zwijn." Want van den kant der burgerij genoot deze zeker veel minder vertrouwen dan van den kant der Oranjes. Reeds zijn persoon wekte den spotlust; een tijdgenoot schreef er van: „ik herinner mij niet ooit zulk een ontzaggelijke vleeschklomp meer gezien te hebben. Hij was in spijt daarvan toch nog een goed ruiter, hoewel de sterkste paarden veelal na korten tijd onder zulk een last bezweken." Van zijn verleden werden vreemde zaken verteld. 1) Velen beschouwden hem als een Duitschen avonturier, herwaarts gekomen om zich bij de steinreiche Holländer den buidel te spekken; en zeker vergaderde hij zich in Holland een aanzienlijk fortuin. Hij was onstaatkundig genoeg alle notabele ambten in den lande door zijne creaturen te vervullen, de Republiek te overstroomen met vreemde gelukzoekers, zelfs Duitsche werklieden over de grens te lokken om in Den Haag paleizen te bouwen, en zich door heerschzucht en nepotisme den haat des volks op den hals te halen. In de talrijke schotschriften, welke ondanks het strenge verbod der Staten en de zware daarop

1) Uit de gedenkschriften van een voornaam Nederlandsch beambte, p. 18 vg.

gestelde geldboeten wijd en zijd verspreid werden, werd hij beticht dat hij zijn vorstelijken pupil door sterk drinken en andere uitspattingen te gronde wilde richten, om zich dan zelf tot graaf over deze gewesten op te werpen. De storm brak eerst recht los toen de beruchte Acte van Consulentschap aan het licht kwam, waarbij Willem V zich verbond ook na zijne meerderjarigheid in alles den raad van zijn vroegeren voogd te zullen inwinnen, m. a. w. naar zijne pijpen te blijven dansen. De overmoedige vreemdeling werd eerlang genoodzaakt het land te ruimen en naar Duitschland terug te keeren, waar hij zich door een zijner creaturen, prof. Schlözer, in een lijvig boek als een tweede Phocion aan de wereld liet voorstellen.

Doch hoezeer hij zijn zaak bij 't volk ook verkorven had, de Oranjes had hij aan zijn snoer: daarvoor had hij gezorgd. Willem IV had hem zijne hooge militaire positie bezorgd, op een jaarwedde van f 40,000.—, voor de Gouvernante bleef hij de vertrouwde raadsman, voor den jongen Willem V een ware Mentor, zelfs de vroede Marykemeu had zich door den gewiksten Brunswijker laten inpalmen; zij vertrouwde hem geheel den kleinzoon toe, op wien de hoop der dynastie gevestigd was.

Nog zes jaren na het overlijden van prinses Anna bleef zij in Friesland aan het roer, en gaarne had zij geleefd totdat zij zelve den jongen prins het stadhouderschap had kunnen overdragen. De tijd was nu niet ver meer waarin hij tot de waardigheid zou worden geroepen, die in zijn geslacht erfelijk was verklaard; tevens (onder het bestuur van den landvoogd P. A. v. d. Parra) tot de waardigheid van Opperbewindhebber en Gouverneur-Generaal der O.-I. Comp., welke geen der vroegere stadhouders behalve zijn

eigen vader bekleed had. Maar Maryke-meu zou dien tijd niet meer beleven. Wellicht zou 't haar leven verlengd hebben, had zij het stil bestaan in het Oud Princesse-hof kunnen voortzetten buiten de beslommering van regeeringszaken, die zich kwalijk met haren hoogen leeftijd verdroegen; had zij zich enkel behoeven te bemoeien met de werken der liefdadigheid, met de stichtelijke oefeningen en overpeinzingen waaraan zij zich zoo gaarne overgaf. Thans naderde snel de ure waarin, naar het woord der Schrift, „de gulden schaal in stukken gestooten wordt, en de kruik aan de springader gebroken wordt." Zij kreeg aanvallen van beroerte, en miste daardoor gedurende het laatste jaar haars levens het gebruik der rechterhand. Zij gevoelde, dat haar einde naderde. Hare getrouwe Friezen noemden haren leeftijd — vast zeven en zeventig! — gezegend; maar neen, het was geen zegen aldus vriend en maag vóór zich te zien heengaan en zelve in de eenzaamheid achter te blijven; beiden, echtgenoot en zoon in den bloei hunner jaren te zien sterven en de nevelen van den waanzin te zien dalen op het hoofd van een eenige dochter.

De tijd werd haar gelaten om hare aardsche zaken te regelen, te zorgen voor de toekomst harer ondergeschikten en den hertog van Brunswijk te belasten met de uitvoering van haar uitersten wil. Bij de laatste avondmaalsviering, die zij bijwoonde, viel het den aanwezigen op dat de oude vrouw blijkbaar moeite deed allen toe te knikken, die met haar aan de tafel des Heeren gezeten waren, als wilde zij hen beduiden dat 't voor het laatst zou wezen. Zaterdags vóór Paschen werd zij ziek en op den tweeden Paaschdag van het jaar 1765 sliep zij in, ruim 77 jaren oud.

De hoogleeraar Schrader, door Gedeputeerde Staten

daartoe uitgenoodigd, hield de lijkrede, waarin hij o. m. zeide:

„Zij was een Tabitha in goede werken: ootmoedig, nederig, klein in eigen oogen. Mij ontbreekt niets dan dankbaarheid, was zij gewoon te zeggen. Wij hebben reden Gode te danken dat wij dezen schat hier hebben gehad zoo veel jaren onder ons, meer dan een halve eeuw, over de 55 jaren."

Volgens hare uitdrukkelijke begeerte werd haar lijk niet gebalsemd. In plechtige uitvaart werd het naar de Groote of Jacobijner Kerk te Leeuwarden gebracht en daar op het koor bijgezet, neven de rustplaats van den zoo deerlijk omgekomen echtgenoot. Twee afbeeldingen van deze „rouwstatelijke Lijkpragt" berusten nog in de Stedelijke Kunstverzameling van Leeuwarden, evenals meer dan een Jugendbildniss van haarzelve. Daarover heet het bij een harer biografen:

„Ten aanzien haarer lichaamsgestalte was de Vorstin middelmatig van grootte, doch in haare beste levensjaaren zo wel schoon en bevallig van aangezigt als welgemaakt van leden. Ouder geworden wierdt ze zwaar van lichaam; doch hadt weinig beweeging, waardoor waarschijnlijk is tewege gebragt dat zij, die in vroeger tijd taamelijk sterk van gestel was, bij 't klimmen der jaaren van benaaudheid op de borst en een moeyelijke ademhaling gekweld wierdt, totdat eerlang de dood een einde aan haar dierbaar leven maakte.... In liefdaadigheid, schoon met de uiterste omzigtigheid en zonder de minste vertooninge geoeffend, blonk zij dermaate uit datze, om dezelve te onbekrompener te oeffenen, alle uiterlijke praal en pragt afkeerde, die zo gemeen aan de vorstelijk Hoven is. Eene gezette matig-

heid ten opzichte der kleedinge ging hiermede onafscheidbaar vergezelschapt, zonder egter haaren staat in 't minst te ontluisteren of bij plegtige gelegenheden iets te doen dat te zeer beneden haare Vorstelijke waardigheid geschat kon worden. Die zelfde regel wierdt ook ten aanzien haarer tafel in acht genomen, hebbende zij meer met gezonde spijzen dan wel met uitheemsche lekkernijen op gehad, en meer dan eens betuigd dat zij nimmer wijn gedronken hadt voor dat zij hier te lande gekomen was, en toen nog voor de eerste reize op sterk aanstaan van haaren doorlugtigen Gemaal. Vergenoegd zijnde met haaren staat wist zij zich altoos goedaartig, vriendelijk en bescheiden te gedraagen jeegens een ieder, die de eer genoot van haar te mogen naderen, en deeze eer wierdt op gestelde uuren geen eerlijk ingezeten, geen braaven burger ooit geweigerd. Enz." 1)

(Trots die lofspraak is het van elders bekend, dat Maryke-meu niet voor ieder toegankelijk was. De hellebaardier, die de „lieden van distinctie" in de antichambre mocht laten gaan, had in last onbekenden in het voorhuis te laten blijven, en „smousen en marsdragers" onverbiddelijk af te wijzen.)

Met haar afsterven verloor Frieslands hoofdstad ook voor altijd de hofhouding harer eigen vorsten, wier dynastie bijkans twee eeuwen te midden van het Friesche volk had gebloeid. Ten jare 1791 logeerde prins Willem V voor 't laatst in dat statige Prinsenhof, waar een reeks familieportretten hem aan zijne glorierijke voorvaderen herinnerde. Het gebouw werd in 1816 aangekocht door koning Willem I en tot tijdelijk verblijf van zijne familie ingericht.

---

1) Levensbeschrijving van eenige voorname, meest Nederlandsche mannen en vrouwen, deel VI p. 168.

De Prinsentuin, door Maryke-meu met zoo menig sieraad van natuur en kunst verrijkt, werd in 1819 bij koninklijk besluit tot een openbaar stedelijk park bestemd; haar sterfhuis, het Oud Princessehof in de Groote Kerkstraat, in perceelen verkocht en sedert door aanzienlijke Friesche familiën bewoond; evenzoo Mariënburg, dat door de stichteres aan de diaconie der Hervormde gemeente was gelegateerd. Van het oude „lusthuys in 't Oranye wout" staat geen steen meer op den anderen; het werd gesloopt en door een ander vervangen.

Doch de naam van Maryke-meu en de herinnering aan hare goede werken worden nog immer in eere gehouden door dat Friesche volk, te midden waarvan zij echtgenoote, moeder en weduwe werd; als om Vondels dichtregelen te bewaarheiden:

De tijd heeft nimmer weghgenomen
Den naem en 't overschot der vromen;
Want na dat zij zijn overleên,
Blinckt hunne deught voor iedereen.

EEN DOCHTER DER VAN HAREN'S.

De sluier eener halve onbekendheid, tevens een waas van droefgeestigheid ligt over het leven van Henriette Amélie de Nerah, l'intéressante orpheline, gelijk een Fransch schrijver haar noemt. En ware zij niet vijf jaren lang de lijdensgezellin geweest van een groot man, op wiens leven zij een straal van koesterend licht geworpen, op wiens zwakheden zij moedig ingegrepen heeft, die halve onbekendheid zou allicht eene geheele vergetelheid zijn geworden.

Ter kwader ure is haar levenspad gekruist geworden door een man, die een machtig talent vereenigde met een zwak karakter; wiens geestelijk wezen bestond uit — gelijk Montaigne het uitdrukt — eene gedrochtelijke samenvoeging van des opinions supercèlestes et des moeurs souterraines; door Gabriel Honoré Victor Riquetti, graaf van Mirabeau.

Over hare geboorte heeft zoowel in Frankrijk als in Nederland verschil van meening bestaan, en dit verschil is in het licht van latere kritiek nog niet geheel verdwenen. Mirabeau's natuurlijke zoon, wien zij vijf jaren lang eene zorgzame pleegmoeder was, gaf haar den dichter der Geuzen, jhr. Onno Zwier van Haren, tot vader; en zoo deden Louis de Loménie in Frankrijk, jhr. C. A. van Sypesteyn en A. Winkler Prins in Nederland. Doch Hollandsche tijdschriften en schrijvers verbeterden die lezing. Niet aan Onno Zwier, maar aan zijn broeder Willem, den staatsman-dichter, wezen zij het vaderschap toe en maakten

het waarschijnlijk dat deze dochter den 15en Mei 1795 te Brussel geboren werd.

Maar Onno Zwier zorgde voor de opvoeding van het kind toen de vader, wiens gezondheid, fortuin en goede naam al evenzeer verwoest waren, drie jaren na hare geboorte kwam te overlijden, en hield dit vol tot aan zijn dood, in 1779. Van daar die plaats in een harer brieven van het jaar 1791, waarin het heet:

„Nous parlions aussi quelquefois d'un grand homme, qui avait été mon bienfaiteur. Je pleurais sa perte, et Mirabeau, qui l'avait beaucoup connu, mêlait ses larmes à celles dont j'arrosais sa tombe, et me savait gré de ma sensibilité."

De Friesche schrijver Halbertsma brengt deze getuigenis bij van een zijner landslieden:

„Wijlen de weledele heer Koert Lambertus van Beyma heeft mij verhaald dat hij tijdens zijn verblijf te Parijs bij den beroemden Mirabeau aan tafel zittende, zeer verwonderd was dat mevrouw Mirabeau hem zoo nauwkeurig naar eene menigte Friesche familiën vroeg. Bij nadere kennismaking bleek zij eene dochter van Willem van Haren te zijn." 1) En deze zegsman schreef in een brief uit St. Omer aan zijn vader: „De vrouw van Mirabeau, die ik gesproken heb en te Parijs in 1788 meermalen ontmoet, was een vrouw de la main gauche, zooals ik naderhand gehoord heb, zij heeft mij gezegd de dogter van Willem van Haren te weesen, en in de kuiperij van het Bild is mij ook voorgekomen dat er een dogter van Willem van Haren te Parijs was, welke de eenigst overgeblevene der kinderen was."

---

1) Het Geslacht der Van Haren's.

Mr. D. Veegens 1) en Mr. C. Bake 2) brachten mede hunne gronden bij voor de waarschijnlijkheid, dat de dichter van *Friso* de vader was van Mirabeau's vriendin. Maar ook over hare moeder liepen de lezingen uiteen. Busken Huet neemt aan dat zij een der natuurlijke kinderen was, welke Van Haren had bij zijne huishoudster, de kapiteinsdochter Anna K. L. Natalis, die naderhand zijne wettige vrouw werd en hem toen nog twee kinderen schonk. Mr. Bake oppert de mogelijkheid, dat zij een dezer laatsten geweest kan zijn, derhalve een wettig kind. Prof. Van Vloten gelooft dat madame de Nerah een onechte spruit was, door den Brusselschen ambassadeur verwekt bij Anna de Natalis, terwijl hij nog gehuwd was met zijn Engelsche vrouw Marianne Charles, kamerjuffer van prinses Anna van Hannover (de echtgenoote van prins Willem IV.) Dit huwelijk, in 1738 gesloten, bleef kinderloos. Maar vóór deze verbintenis met een vrouw elf jaar ouder dan hijzelf, had hij reeds twee onechte kinderen van zekere Maria Crullers, een Leeuwarder hellebaardiersdochter.

Wanneer het intusschen waar is dat Willem van Haren korten tijd na den dood zijner eerste vrouw in den echt trad met Anna Natalis, den 2en Dec. 1759, en Henriette Amélie den 15en Mei 1765 geboren werd, dan was hare geboorte ook wettig. Prof. v. Vloten stelt haar geboortejaar echter op 1755, waartegen mr. Bake aanvoert, dat zij alsdan bij haren intrek in het Amsterdamsche Deutzenhofje (7 Juni 1804) bijna vijftig jaar oud moet zijn geweest, terwijl de oude naamlijsten dier inrichting aantoonen dat zij er op haar 40e jaar kwam.

---

1) Voorrede der Gedichten der Van Haren's, uitgave Jo. de Vries.

2) Oud Holland 1884 „Een telg der Van Haren's.

Het was voor haar misschien geen ramp dat het huishouden te Brussel door den dood haars vaders opgebroken moest worden, toen zij pas drie jaren oud was. Want de ouders deugden geen van beiden; er kon geen gezonde atmosfeer verwacht worden in een gezin, waar een wettige vrouw samenhokte met een bijzit-huishoudster en twee of drie onechte kinderen. De vader was toen reeds een gebroken man, gebukt onder een last van schulden, met eene door wisselruiterij bedorven reputatie en eene waardigheid (gezant der republiek in de Oostenrijksche Nederlanden) welke hij niet naar eisch kon ophouden. „Zes jaren nog," schrijft Busken Huet, „sleepte hij na het dichten van dien lierzang (Het Menschelijk Leven) een leven voort, hetwelk hem tot last was geworden en voor niemand eenig voordeel of genoegen meer opleverde. „Démosthène au Conseil et Pindare au Parnasse" had in 1743 Voltaire hem geprezen. „La grandeur d'un Batave est de vivre sans maître," had hij er bijgevoegd. Twintig jaren later had de vrijheidlievende Batavier even zoo vele meesters als schuldeischers, en vormden zijne echte en onechte kinderen, met eene tweede vrouw zonder zeden aan de spits, eene uitgehongerde schaar, met lierzangen noch redevoeringen te verzadigen."

Evenmin als de vader had de moeder een ongerepten naam. Halbertsma noemt haar „eene vrouw van verdachte zeden en overgegevene hasardspeelster." Zij was uit het Luikerland geboortig en heette Anna Katharina Louiza Natalis (volgens Halbertsma: Natalis Pfeffers, doch naar 't schijnt ten onrechte); zij was reeds in 1748 als jong meisje eene huisgenoote van den gezant en zijn vrouw, en zeer bevriend met zijn dochter of „Wimke," een der kinderen

van Maria Crullers. Van Haren was steeds een vertrouwde en een vriend van prinses Anna geweest, maar toen zij vernam dat hij met deze vrouw wilde gaan trouwen, bedreigde zij hem in een eigenhandig schrijven met hare ongenade. Namen wilde zij echter niet noemen; en Van Haren schreef terug dat hij gaarne vernemen zoude wat hem ten laste werd gelegd. Hij vernam het weldra, maar bij monde van zijn broeder Onno. Deze liet er zich voorspannen; deze had ook in opdracht van de vorstin de reis naar Friesland gemaakt, toen men Willem als een dief van 's lands middelen bij haar had voorgesteld, ten einde de zaak bij de pachters te onderzoeken. De oudere broeder schreef nu wel aan den jongere, dat hij zich het recht van alle stervelingen voorbehield om een echtgenoote naar zijn zin te kiezen, maar hij hield zich toch gewaarschuwd. Niet voordat prinses Anna (den 12en Jan. 1759) overleden was, waagde hij den stap en huwde de moeder zijner kinderen.

De latere mad. de Nerah (of, volgens de Fransche schrijfwijze: de Nehra) ontleende hare doopnamen waarschijnlijk aan die van Willem v. Haren's moeder, Amelia Wilhelmina Henrietta baronesse du Tour; den naam haars vaders wilde zij wellicht verborgen houden sedert zij met Mirabeau in wilden echt leefde, en nam daarvan den letterkeer. Den 4en Juli 1768 was haar vader overleden; de weduwe schreef daarover aan zijn vriend Heerkens:

„Il a plu à la Providence le quatre de ce mois de m'enlever mon Mari à l'âge de cinquante huit ans par un coup d'Apoplexie, qui l'a d'abord privé de l'usage des sens et une heure et demie après de la vie." 1)

1) **Prof. Moltzer. Hareniana. (Mr. H. van A. zegt in zijne Gedenkschriften dat hij stierf „zoo men meende door een vrijwilligen dood".)**

Hij was begraven op kosten der Algemeene Staten, welke hij aan het Brusselsche hof vertegenwoordigde, minder als een hulde aan zijne verdiensten dan uit noodwendigheid; de middelen voor eene voegzame uitvaart ontbraken. De weduwe had geweigerd den desolaten boedel te aanvaarden, waarop ongeveer anderhalve ton gouds aan schulden rustte, en Onno Zwier had zich het lot van de kleine Henriette Amélie aangetrokken. Bij zijn overlijden was zij veertien jaar oud en het schijnt dat zij sedert teerde op een kleine lijfrente, welke hij haar had nagelaten. De omstandigheden, waaronder zij naar Parijs kwam, zijn onbekend gebleven; zeker is het dat zij daar interne was in het klooster des Petites Orphelines, toen zij in 1784 het eerst met Mirabeau in aanraking kwam. Dat zij een schoon en geestvol gelaat bezat bewees het miniatuur portret, 't welk Mirabeau's natuurlijke zoon Lucas de Montigny liet zien aan Louis de Loménie, den schrijver van het artikel in de Revue des Deux Mondes. 1) Daarentegen was Mirabeau zoo leelijk, dat zijn vader hem een „zoon van den duivel" noemde; zonder naar 't schijnt te bedenken welk een diabolisch karakter hij daarmee zichzelven toebedeelde. Het kind was ter wereld gekomen met een reusachtig hoofd, twee kiezen in den mond, en een krom been, een tong die losgesneden moest worden en een gezicht dat spoedig zoo mottig als een spons werd. Beau parleur zou hij nog worden, beau garçon nimmer.

Zijn jeugd was een lijdensgeschiedenis geweest. Zijn moeder had de echtelijke woning verlaten toen hij pas 12 jaren oud was en hare plaats werd ingenomen door de schoone madame de Pailli; zijn vader, een stugge aristo-

1) Van 1 Juni 1858. „Mirabeau et madame de Nehra."

kraat, had altijd met hem getwist, altijd tegen hem getoornd. Hij had den onbuigzamen knaap naar strenge kostscholen gezonden, als volontair in een regiment gestoken, met een lettre de cachet in een Fransche staatsgevangenis opgesloten, daarna ingelijfd bij het expeditionnaire korps naar Corsica, eindelijk naar.... het hof te Parijs gezonden, maar tot eene blinde onderwerping aan zijn wil, tot het aankleven zijner theorieën kreeg hij hem niet. Niets kon deze twee uiteenloopende karakters, beiden ontembaar, te samen brengen en te samen houden. „Mijn vader," klaagde de jonge Mirabeau van achter de tralies zijner gevangenis, „is mijn beul; hij heeft mij eerst willen onderwerpen, toen hij hierin niet slaagde gaf hij er de voorkeur aan mij te breken, liever dan mij naast zich te laten opgroeien, uit vrees dat ik omhoog zou stijgen terwijl hij daalde. Te vergeefs heb ik hem gezegd: mijn roem is immers de uwe! Hij heeft mij te meer gehaat toen hij zag dat ik hem doorgrondde. Hij is de eenige van alle vaders, die zich vernederd gevoelt door de talenten van zijn kind."

Ten laatste had in 1772 de oude Mirabeau zijn zoon gedwongen de achttienjarige dochter van den markies de Castellane[1]) te huwen en op het eenzaam kasteel Mirabeau met zijn vrouw, welhaast met een kind, van een klein jaargeld zich te bedruipen. Bij den lossen aard des zoons, dien nog zooveel wild haar op het hoofd groeide, kon 't wel niet uitblijven of hij stak spoedig in schulden, en dit wekte zoozeer de ergernis des vaders dat hij den verkwister onder curateele liet stellen en hem met zijn gezin verbande naar het grensstadje Manosque. Daar geraakte Gabriël handgemeen met een ander edelman, hetgeen een

1) Winkler Prins noemt haar: de Marignan.

rechterlijk onderzoek ten gevolge had; men voerde hem, ditmaal zonder vrouw en kind, als gevangen man naar het kasteel If bij Marseille, en van daar naar het kasteel Joux in de Jura.

Hier genoot hij een halve vrijheid; ze was hem voldoende om eene conquête te maken. Het eenige aanzienlijke huis van het plaatsje werd bewoond door den 70-jarigen markies de Monnier, gehuwd met eene jonge vrouw, en voor deze was de komst van een geestvol jonkman een blijde gebeurtenis, een vertroosting van het eeuwige whistspel met den grijzen echtgenoot. Zij was een schoone brunette van 20, hij een pokdalige jonge man van 25 of 26 jaar, maar geestig prater en deelnemend vriend. Het ging met den ouden markies weldra als in het Fransche rijmpje:

Avait pris femme,
Le sire de Franc Boisy;
La prit trop jeune.
Bientôt s'en repentit.

Tusschen den jongen stroo-weduwnaar en de aan een grijsaard geketende jonge vrouw ontstond weldra eene teedere betrekking. Mirabeau verklaarde later nadrukkelijk, dat hij hare liefde niet had aangenomen dan nadat zijne eigene vrouw geweigerd had tot hem te komen. Het geval werd spoedig ruchtbaar en had ten gevolge dat hij naar een andere gevangenis werd gezonden en Sophie Monnier naar hare familie. Maar het gelukte het paar door de hulp van vrienden om zich in Zwitserland weder te vereenigen, en in 1776 uit te wijken naar Amsterdam. Daar betrok hij een kwartier in de Kalverstraat onder een valschen naam, dien van Mathieu, en voorzag in zijn onderhoud, ofschoon tamelijk armoedig, door vertaalwerk voor Hollandsche uit-

gevers. Negen maanden bracht hij in Holland door en kwam er naar 't schijnt met mannen van aanzien in aanraking: het moet in dezen tijd geweest zijn dat hij den Frieschen edelman en staatsman Onno Zwier van Haren leerde kennen.

De vervolgingen zijns vaders lieten hem echter geen rust. In Mei 1777 werd het ontvluchte paar door de Hollandsche autoriteiten aan de Fransche uitgeleverd, Sophie Monnier in het klooster St. Clara, Mirabeau te Vincennes opgesloten. Dit was het einde van hun roman. De Lettres à Sophie getuigen hoezeer hij haar lief heeft gehad, hoeveel dichter zij bij zijn ideaal kwam dan de aristokratische markiezendochter, die een schoone, maar ijdele en oppervlakkige vrouw was, met welke hij zich ongelukkig gevoelde; die hem welhaast als echtgenoot verloochende en een langdurig echtscheidingsproces tegen hem voerde.

Gedurende drie jaren zat hij te Vincennes in de gevangenis. Toen hij die verliet was hij een ander mensch geworden; niet naar het hart, maar naar het hoofd. Hij had veel gelezen, veel onderzocht, veel nagedacht. De oorzaken van zijn eigen rampen waren hem duidelijk geworden uit de middeleeuwsche instellingen van Frankrijk; de oorzaken van de nooden des volks uit de zelfzucht van adel en geestelijkheid. Zoodra was hij niet buiten de kerkermuren of hij ving den grooten worstelstrijd aan voor de rechten van den mensch. Hij stond op als aanklager tegen de oude maatschappij, tegen eene sociale orde, die aan de bevoorrechte standen het recht en de macht schonk om aan anderen hun wil op te leggen, enkel met de formule: tel est notre plaisir. Vertegenwoordigers van het despotisme van den staat over zijne burgers had hij niet ver te zoeken; daar

was in de eerste plaats de excentrieke, hoovaardige edelman dien hij zijn vader moest noemen, die meer dan vijftig lettres de cachet tegen vrouw en kinderen had verkregen en gebruikt.

Hij was nu besloten tot den oorlog tegen het privilege, en niet traag om den strijd aan te binden. „Dit oogpunt," schrijft prof. Jorissen, „geeft de ware beteekenis aan een der procedures, die hij onmiddellijk na zijne invrijheidstelling aanving, en doet den verbazenden indruk begrijpen dien zij maakten. Dat Mirabeau herziening van het tegen hem als verleider geslagen vonnis eischte en hij zijn vrouw van hare familie terugvorderde, was een geheel persoonlijke zaak. Maar niet, dat hij het recht der ouders om willekeurig over kinderen te beschikken aantastte, dat hij de maatschappelijke ordening brandmerkte, die geen enkel recht van het individu eerbiedigde of waarborgde, en de staatsmacht tot bondgenoot en werktuig verlaagde van individueele willekeur en wraakneming. Dit stempelde den strijd voor de rechtbank in Provence tot een feit, voor de geheele natie van gewicht. Daar trilde door Frankrijk een stem, die allen toeriep: „uw aller belang staat op het spel, het is uwe twistzaak die hier gestreden wordt." 1)

Die stem drong door tot achter de muren waar de halsstarrige oude edelman, die de vijf deelen van L'ami des hommes de wereld had ingezonden, nog altijd zwoer bij de beginselen van het „ancien régime." Met verbazing had hij het volk van Frankrijk hulde zien brengen aan de denkbeelden zijns zoons en tegelijk dat de autokraat in hem verzet aanteekende tegen de nieuwe theorie, gevoelde de vader zich gevleid en geprikkeld tevens door het optreden

1) Historische Bladen IV. Mirabeau.

van zijn stamhouder. Hij prees, maar beschimpte tegelijk. „Stel u de zegepraal van den kunstenmaker eens voor," schreef hij zijn broeder. „Op den dag van zijn kermisvoorstelling (zijne pleitrede voor de rechtbank te Pontarlier) werden, niettegenstaande dat de wacht verdriedubbeld was, deuren, slagboomen, vensters en alles door de stomme menigte overweldigd. Er zaten tot op de daken om te zien, zoo zij hem al niet hooren konden. En het is zonde en jammer dat niet allen hem hebben gehoord, want zoo verschrikkelijk heeft hij gesproken, zoo gehuild en gebruld, dat de manen van den leeuw wit waren van de vlokken schuim en dropen van het zweet."

Inderdaad, de redenaar was in hem geboren. Straks volgde de staatkundige publicist en de volkstribuun. Hij had zich als uitnemend stylist doen kennen door zijn Essai sur le despotisme, dat hij te Amsterdam voltooid had, en zijn Essai sur les lettres de cachet et les prisons d'ètat, dat hij in de gevangenis te Vincennes geschreven had. Door zijn krachtige en welsprekende verdediging voor de rechtbank te Pontarlier bewerkte hij dat het vonnis over hem en Sophie de Monnier werd opgeheven. Het was eene „cause célèbre" geweest, waaraan de heugenis nog lang bewaard zou blijven, doordien in later tijd in het archief der politie te Parijs de brieven gevonden werden, en door Manuel uitgegeven, welke hij uit de gevangenis aan haar geschreven had. (1)

Sedert ontvloeiden aan zijn pen tal van geschriften waarin de misbruiken in de samenleving, de Fransche samenleving in het bijzonder, en de gebreken der staatsinstellingen in het licht werden gesteld. De absolute macht van

1) Lettres originales de Mirabeau, écrites du donjon de Vincennes. 2 vol.

het koningschap had in hem haren meest onverzoenlijken en meest geduchten bestrijder gevonden. Doch door zijn machtig woord hield deze volksleider tegelijk de oplevende hartstochten in bedwang van dat zoo lang vertrapte volk van Frankrijk — of de storm der omwenteling ware reeds eerder losgebarsten. Zoolang hij leefde bleef de Fransche Revolutie een ongeboren monster, toen hij stierf sleepte hij, zooals hij 't zelf uitdrukte, de monarchie met zich in het graf.

Over den vader van Henriette Amélie de Nerah schreef een zijner landslieden: „De vrouwen waren de klip, waarop zijne wijsheid als die van Salomo en Hendrik IV menige schipbreuk leed" — 't zelfde mocht van haren beroemden minnaar gelden. Zijn vurig provençaalsch temperament dreef hem gedurig in de strikken der liefde. Reeds als 17-jarig luitenant bij het cavalerie-regiment Berri had hij zich schadeloos gesteld tegenover een vader, die hem zoo lang kort had gehouden, door in het kleine garnizoen Saintes een losbandig leven te leiden. Il faut que jeunesse passe! — maar de vader, die zelf in ongewijden echt met madame de Pailli leefde, verstond het anders en had hem destijds op het eiland Ré bij La Rochelle laten opsluiten. Daarna moest zijn huwelijk op zijn buitensporigheden den domper zetten, maar dit kon het avontuur met Sophie de Monnier niet verhinderen. Hij had ook van eene weinig bekende moeder een natuurlijk kind (Lucas de Montigny), dat hij Coco noemde. In den maalstroom van het politieke leven te Parijs geraakte hij zoozeer in geldverlegenheid, dat hij eenigen tijd leefde op kosten van de zangeres Huberti. Zijn vader wilde niets van hem weten, zijn vrouw was rijk, maar won (in 1783) haar proces tot echtscheiding tegen

hem; de adel van Provence had den „revolutionair" uitgeworpen. Onder zulke omstandigheden, nadat hij van een kort verblijf in Engeland was teruggekeerd, leerde hij (in 1784) de dochter van Willem van Haren kennen.

De geschiedenis van hare betrekking tot Mirabeau is voor een groot deel door haarzelve wereldkundig gemaakt. Het eerste bericht daarover schreef zij in 1791, kort na den dood des beroemden mans. Zij woonde toen in het klooster, terende op de kleine lijfrente haars overleden ooms en had kennis aan zekere markiezin de Saint O., die op een landgoed verblijf hield. Deze was gehuwd, maar evenmin als Sophie de Monnier had die band haar verhinderd om tot Mirabeau in nauwe betrekking te treden. Een maand lang had hij zich tête à tête met haar opgesloten, maar de gebeurtenissen te Parijs noopten hem daarheen terug te keeren, en de markiezin volgde. Zij rekende op hare jonge vriendin in het klooster des Petites Orphelines om haar te ontvangen, en zoo noodig het misnoegen van haren man over haar vertrek te doen bedaren.

„Op een goeden morgen" — aldus zet schrijfster haar verhaal voort — „kwam zij bij mij terwijl ik toevallig niet thuis was. Zij nam eenvoudig bezit van mijne kamer, waar ik haar bij mijne terugkomst tot mijne groote verwondering vond. Ik zou nog maar weinige dagen in de Petites Orphelines blijven, daar er reeds aanstalten getroffen waren voor mijn vertrek naar het klooster de la Conception en het was mij volstrekt onmogelijk om madame de Saint O. met kamenier en knecht te huisvesten in een klooster, waar na negen ure geen man meer wezen mocht. Mirabeau had haar niet tot bij mij vergezeld, hij had zich vooraf willen kleeden alvorens aan mij te worden voorge-

steld, en dus schreef zij hem een briefje om hem te melden, dat ik haar niet had kunnen ontvangen. Ik geloof dat mijne weigering, hoe beleefd ook voorgedragen, haar zeer ontstemd heeft en Mirabeau zelf heeft mij later verteld, dat hij er ontzettend driftig over geworden was. Het eerste gevoel dus, dat ik bij hem opgewekt heb, was dat van toorn.

„Dienzelfden namiddag zag ik hem voor 't eerst. Zijn gelaat stond mij onuitsprekelijk tegen, en deed mij als terugschrikken. Later heb ik opgemerkt dat ik niet de eenige geweest ben die geheel en al aan zijn gelaat gewend werd. Zijne trekken hadden zekere overeenkomst met de eigenaardige wending zijns geestes; bovendien had hij eene levendige uitdrukking in het gelaat, een schoonen mond en een bevalligen glimlach.

„Wij hadden lang te twisten; hij gebruikte al zijne overredingskracht om mij over te halen, maar ik kon zijne vriendin niet logeren, en al wat hij van mij gedaan kon krijgen was, dat ik bij haar zou blijven op de kamers die zij huren zou tot de aankomst van haar man, wien ik, ik weet niet meer wat, schreef dat hij te Parijs bij ons zou komen en zijne vrouw niet terugroepen.

„Mirabeau bracht gewoonlijk den dag bij ons door, en was zeer onderhoudend. Wij praatten niet altijd over koetjes en kalfjes, maar het gesprek liep dikwijls over meer ernstige onderwerpen, terwijl hij daarbij een weinig tot ons moest afdalen. Zijne denkbeelden echter kwamen meest met de mijne overeen, en ik luisterde zeer gaarne naar hem; hij sprak als het ware uit wat ik dacht, en wat ik gezegd zou hebben als ik mijne denkbeelden even gemakkelijk had kunnen uitdrukken.

„Naarmate echter Mirabeau vriendelijker tegen mij

werd, begon Mad. de Saint O. koeler te worden. Hij had mij nog in de verte geene betuiging van liefde gedaan, en daar zou ik mij ook vreeselijk aan geërgerd hebben. Zijne betrekking tot mijne vriendin deed mij alle aanspraak op zijn hart als een misdaad beschouwen. Ik heb vele gebreken, maar het scheen mij altijd een wreedheid toe om uit ijdelheid aan een andere vrouw haren minnaar te ontrooven. Deze soort van coquetterie houd ik voor de meest verachtelijke. Ook ik heb mijne hartstochten, ik weet wat jaloerschheid is — het is de ergste kwelling die ik ken, erger dan de dood. De minnaar mijner vriendin was dus iets heiligs voor mij, hij was mijn broeder, mijn vriend; elk ander gevoel stond bij mij gelijk met heiligschennis. Hetgeen ik hier zeg is zoo waar dat, nadat hij de betrekking met madame de Saint O. afgebroken had, ik niets anders voor hem kon gevoelen, hoe hartstochtelijk zijne liefde jegens mij ook altijd geweest is. Later werd dat gevoel wel van teederder aard, en hij ging mij boven alle andere mannen, maar nooit was ik in den eigenlijken zin des woords verliefd op hem. Dit maakt dan ook mijne getuigenis aangaande de uitstekende eigenschappen van zijn hart minder verdacht.

„Aanvankelijk was ik over de koelheid van madame de Saint O. zeer verwonderd, en eindelijk besloot ik zonder in eenige verklaring te treden om haar huis, waar ik zag dat ik niet welkom meer was, te verlaten, onder voorwendsel dat ik door de verandering van klooster hiertoe gedwongen was. Slechts zelden zag ik haar later weder, en eindelijk in het geheel niet meer toen zij Mirabeau en mij allerlei onaangenaamheden aandeed. Mirabeau was te edel en te fijngevoelig om zich hier over te willen wreken; want zijn

wuftheid kwam meer voort uit overmaat van hartstochtelijkheid dan uit gebrek aan gevoel.

„In dien tijd was Mirabeau bezig eene memorie in het licht te geven in antwoord op een geschrift, dat de advokaten zijner vrouw in grooten getale aan zijne rechters en anderen hadden rondgedeeld. Deze memorie, met waardigheid en gematigdheid opgesteld, moest grooten opgang maken; maar de groot-zegelbewaarder, die het geschrift zijner tegenstanders toegelaten had, verbood het zijne, liet alle exemplaren aanhouden en toonde dus eene lakenswaardige partijdigheid. Mirabeau werd woedend en ging dadelijk M. de Miromesnil opzoeken. Hun gesprek is bekend; Mirabeau vond goed het vóór de memorie te plaatsen, die men had willen vernietigen. Gedurende drie maanden zag ik hem toen alle dagen; hij bracht somtijds wel vier of vijf uren aan mijn tralievenster door, met verlies van veel kostbaren tijd. „Beste vriendin," zeide hij mij, toen hij van den grootzegelbewaarder terugkwam, „ik ga morgen op reis; als gij van mij houdt, dan gaat gij mede. Ge hebt mij wel eens gezegd dat gij meendet, dat eene zuster uwer moeder u iets nagelaten had, thans kunt gij dat gaan onderzoeken. Ik voor mij kan niet meer buiten u, mijn lot is voor altijd aan het uwe verbonden, bedenk u thans of gij dit wilt inwilligen aan een ongelukkigen en vervolgden vriend, die er u zijn geheele leven dankbaar voor zijn zal." Dit plan kwam mij inderdaad dol voor, gelijk ik hem ook zeide; maar hij drong mij zoo sterk, dat zijn aandrang mijn tegenzin overwon. Ik ging mede, en heb hierover ook nooit berouw gehad. Aan het eind van deze reis kreeg onze betrekking eerst een teederder karakter. Ik begon in te zien hoezeer mijne standvastige weigering om

mij aan hem te verbinden, hem ongelukkig maakte; ik meende te mogen gelooven dat ik de vrouw was, die hem paste; ik hoopte somtijds de uitspattingen zijner al te levendige verbeelding te zullen matigen, maar wat vooral mijn besluit bepaalde was zijn ongeluk. In dien tijd was alles tegen hem: ouders, vrienden, geld — alles begaf hem; ik alleen bleef hem bij en ik wilde hem alles zijn. Ik deed dus afstand van alles wat onze betrekking in den weg zou staan; ik offerde voor hem een rustig leven op om in de gevaren te deelen, die aan zijn woelig leven verbonden waren. Ik nam toen het plechtige besluit om slechts voor hem te leven, hem overal te volgen, alles te trotseeren om hem van dienst te zijn in lief en leed. De vrienden van Mirabeau mogen beslissen of ik hieraan getrouw ben geweest."

De figuur van mej. van Haren — gelijk zij waarschijnlijk rechtens heette — verschijnt uit deze bekentenis in een eigenaardig licht. Zij vertoeft reeds enkele jaren binnen de gewijde muren van eene geestelijke stichting, zij heeft nog niets gedaan wat aan het virginale karakter van hare persoonlijkheid zou doen twijfelen, en schroomt inmiddels niet de rol van go-between te vervullen tusschen eene gehuwde vrouw en haar minnaar. Zij spant met hare vriendin samen om den echtgenoot der eerste te bedotten. Zij maakt indruk op den minnaar eener andere vrouw, zij is er zich van bewust en komt wederkeerig onder den indruk zijner machtige persoonlijkheid; toch legt zij eene naieve verbazing aan den dag over de toenemende koelheid der vrouw, wier instinkt haar in de vriendin de medeminnares doet zien. Zij houdt zich op een afstand van den man, die intellectueel zoo ver haar meerdere is en die in zijne gesprekken

tot de beide luisterende vrouwen moet afdalen om door haar begrepen te worden; zij wil hem toebehooren niet met lijf maar met ziel, en betuigt nooit eigenlijk verliefd op hem te zijn geweest — toch laat zij zich overhalen tot een snoepreisje, en aan het eind daarvan tot plaisir d'amour. Bij gebreke aan meerdere bronnen tot de kennis van haar karakter zou men eenige aanleiding hebben te vermoeden, dat hier de appel niet ver van den stam was gevallen, dat de dochter van een wulpschen vader en van eene „vrouw zonder zeden," van Willem van Haren en Anna Natalis, in casu toegegeven heeft ja aan een diep gevoel van bewondering en vereering, maar tevens aan een bloedrijk temperament.

Doch gewis was de liefde dezer negentienjarige pensionnaire libre van beter gehalte dan die van den hartstochtelijken staatsman, wiens eerste liefde zij niet was, wiens laatste liefde zij niet blijven zou. En op de getuigenis zijner vrienden mocht zij zich veilig beroepen. Zijn secretaris Etienne Dumont schreef over haar in zijne Souvenirs sur Mirabeau: „Zij was schoon, van jeugdigen leeftijd en in de hoogste mate fatsoenlijk en bevallig; zij scheen voor al wat goed is geboren en men kon haar hare liefde niet ten kwade duiden. Allen, die haar gekend hebben, hebben het Mirabeau nooit kunnen vergeven dat hij haar opgeofferd heeft aan eene furie, die de onbeschaamdheid der ondeugd had en met hare liederlijkheid te koop liep."

Even welsprekend is de getuigenis van haren pleegzoon, Lucas de Montigny:

„Van al de vrouwen, die Mirabeau hebben bemind en die hij heeft bemind, heeft zij ongetwijfeld de meest onbegrensde genegenheid voor hem gehad; zij was wees en

ongehuwd, en heeft zich aan hem verbonden zonder dat zij eenige vroegere verbintenis behoefde te schenden. Gedurende meer dan vijf jaren leefde zij slechts voor hem en alle vrienden van Mirabeau, die hare zelfopofferende liefde zagen, hebben met achting en eerbied van haar gesproken. Eerst nadat de ongeneeslijke wuftheid van Mirabeau onophoudelijk hare fierheid gekwetst had, heeft zij zich eindelijk van hem verwijderd, maar hare liefde voor hem is altijd onveranderd gebleven, ofschoon zij hem zeer lang overleefd heeft. Hoewel ik haar eigen zoon niet was, was zij van mijne vroegste jeugd af eene ware moeder voor mij en hare nagedachtenis zal mij altijd dierbaar zijn."

De intieme betrekking, waarin zij spoedig tot den genialen maar zwakken man kwam te staan — „ongeneeselijke wuftheid," noemde de zoon zijn kwaal, maar hij had ze evengoed ongeneeselijke minnewoede kunnen noemen — herinnert bij wijlen aan de betrekking tusschen Jonathan Swift en zijne Vanessa, eveneens eene Hollandsche. Alleen betoonde Henriette Amélie van Haren zich van steviger makelij dan Esther van Homrich: zij stierf niet gelijk gene van verdriet, toen zij zijne betrekking tot andere vrouwen ontdekt had; zij wendde zich af en droeg waardiglijk haar leed in stilte.

Het buitenlandsch reisje, waarbij Mirabeau zijne jonge vriendin over de grenzen wist mee te troonen, bracht haar in de eerste plaats naar de stad harer geboorte, Brussel. Verder naar het land, waar hij reeds vroeger een schuilplaats had gezocht en waar ook hare familie van vaderskant woonde, ofschoon de tocht niet verder ging dan Maastricht. Het doel was slechts een drukker te vinden voor de veroordeelde brochure, welke Mirabeau tegen het vlugschrift

van de advokaten zijner vrouw in het licht wilde geven, en dit doel werd bereikt. Nederland was destijds de eenige zetel, bijkans in gansch Europa, van de vrijheid van drukpers; vooral Fransche schrijvers maakten daarvan gaarne gebruik om geschriften te laten drukken, die in hun eigen land verboden waren. De gewone geldverlegenheid waarin de man verkeerde, die zoo goed op de zaken van den Staat, zoo slecht op zijne eigene wist te passen, stond aanvankelijk aan het drukken van zijn geschrift wel in den weg, maar eindelijk werd dit bezwaar opgeheven, en „zegevierend," schrijft mej. van Haren, keerden zij naar Frankrijk terug.

Waarna zij haar verhaal aldus voortzet:

„Wij hadden de exemplaren even buiten Parijs bij eene bloedverwante van Mirabeau achtergelaten, waar ook ons rijtuig bleef en wij kwamen in een fiacre de stad binnen, oogenschijnlijk zonder bagage. Hij had mij stellig verboden een enkel exemplaar bij mij te houden, daar men ons streng in het oog hield. Toen wij echter binnen de stad waren zeide hij: „Hemel! wat spijt het mij u niet te hebben laten begaan, wij zouden minstens een dozijn exemplaren hebben kunnen binnensmokkelen, en wie weet wanneer ik nu het pak binnen zal kunnen krijgen, terwijl het hoog tijd wordt het boek te verspreiden." „Treur niet," zeide ik, „op dit oogenblik zijn er tweehonderd binnen Parijs." „Hoe dan?" riep hij uit, „hoe, en door welk toovermiddel?" „Hoe," zeide ik, „bij mij, naast mij, in de banken en kussens van den fiacre. Ik wilde u niet ongerust maken, noch u tegenspreken; maar terwijl gij met onze goede dame zat te praten, was ik druk bezig alles in het rijtuig te pakken. Ik heb de dochters der kommiezen aan het werk gezet; ik was zeker dat men geene nasporingen doen zou, en dat in elk geval een drie

gulden ons uit den brand zou helpen. „Nooit heb ik iemand zoo blijde gezien; over eene kleinigheid was hij in de wolken. Hij bedankte mij wel duizendmaal en sprak in de eerste dagen over niets anders dan de memorie, die onder den neus van de politie was binnengesmokkeld.

„In dien tijd begon ik de besturing zijner particuliere zaken zoowat op mij te nemen. Ik liet paarden en rijtuig verkoopen en bracht er hem ook toe om slechts één bediende te houden. Ik verledigde mij ook om eigenhandig zijn linnen te verzorgen, en zag alle avonden de rekening der huishoudelijke uitgaven na. Mirabeau, die het toen niet ruim had, kon slecht met geld omgaan; hij gaf mij wat hij had, en zoo is het ook in beter tijden gebleven, totdat hij door eene noodlottige verblinding zijn beste vriendin noodzaakte hem te verlaten. Had hij soms goud in de beurs, dan was dit eigenlijk maar voor het fatsoen; hij wisselde geen l o u i s zonder mijn voorkennis, alsof alles mijn eigendom was. Zijn grootste genoegen was om mij geschenken te brengen, maar ofschoon ze voor mij waren, was hij altijd zoo bang beknord te zullen worden, dat hij mij steeds maar de halve waarde noemde; een bedrog echter dat mij niet onbekend bleef, daar hij op crediet kocht en ik het was die de rekeningen betaalde. Waren het kostbaarheden, dan droeg ik ze eenige dagen om hem genoegen te geven; maar sloot den koop met den winkelier dat hij ze terug nam; was het echter een hoedje of een muts, dan was er niets aan te doen, doch ik had den moed niet om hem over zijne beminnelijke mildheid hard te vallen."

„Ziedaar," roept hier de vertaler van de Loménie's artikel, „wel de hollandsche huismoeder. Dat karakter

had wel een fransch kleed, maar een degelijk oudhollandsch lichaam."

Inderdaad verrijst uit deze reeks herinneringen een vriendelijk beeld van de samenwoning tusschen eene hollandsche jonge vrouw, in wier naturel de deugden van den vaderlandschen landaard tot hun recht zijn gekomen, en een groot man die een vasten blik had op de openbare zaak, maar zich weinig bekommerde om de kleine dingen des dagelijkschen levens. Wanneer zij het nageslacht verhaalt hoe zij in zijn huishouden op den penning past en het beginsel voorstaat dat een ieder zich moet strekken naar zijn dekken, daar herdenkt men onwillekeurig de verhouding tusschen Heinrich Heine en „la Mouche." Behalve dan dat 't hier de man was, die de huishoudelijke balans hield en van zijn ziekbed, zijne „Matratzengruft" te Parijs, de uitgaven regelde en 't zieltje zonder zorg in den band hield. Mirabeau's onbeholpenheid in huiselijke zaken was een trek, geenszins in strijd met zijne geniale persoonlijkheid. Het was eerder begrijpelijk dat de man, die de Fransche Revolutie hielp geboren worden en wiens geest door de geweldige vraagstukken van zijn tijd in beslag was genomen, aan het eind der maand vergat zijn kruidenier te betalen en, terwijl hij van het spreekgestoelte in de Nationale Vergadering zijn „Discours sur la banquéroute" uitsprak, niet bedacht hoe dicht hij bij zijn eigen bankroet was. Gelijk de duitsche wijsgeer het uitdrukte: „Alles komt ten slotte slechts daarop aan wáár de eigenlijke ernst bij de menschen ligt. Bij meest allen ligt die uitsluitend in het welzijn van zichzelven en van de zijnen; daarom zijn ze tot niets anders in staat dan om dat welzijn te bevorderen, dewijl geen voornemen, geen

willekeurige en voorbedachtelijke inspanning van den wil den waren, diepen, eigenlijken ernst verleenen, vervangen, of juister verplaatsen kan. Want die blijft steeds daar, waar de natuur dien geplaatst heeft: zonder dit element kan alles wat wij doen slechts ten halve gedaan worden. Om dezelfde reden zorgen geniale individuen vaak zoo slecht voor hunne eigene welvaart. In het praktische leven is het genie zoo bruikbaar als een teleskoop in den schouwburg." 1)

Gelukkig voor Mirabeau dat hij althans in deze periode zijns levens een spiritus familiaris bij zich had, die hem aanvulde, die als een geduldige Martha de zorg voor zijn persoon, zijn beurs en zijn huishouden op zich nam. Terwijl het háár winst genoeg was te deelen in zulk een zieleleven, zich te koesteren in het licht dat van zulk een forschen geest afstraalde, en in de warmte van zulk een gevoelig hart.

De schrijfster zet hare herinneringen, welke den rang van mémoires hebben, aldus voort:

„Ons leven gedurende deze twee en een halve maand, waarna wij naar Londen vertrokken, was zeer eenvoudig: Mirabeau schreef den geheelen morgen, waarna wij samen het middagmaal gebruikten; dan bezocht hij eenige vrienden, en alle avonden at hij bij Mlle Julie (Julie Carreau, later de vrouw van Talma) waar steeds een uitgelezen gezelschap van beroemde mannen was.

„Het werk, dat Mirabeau toen onder handen had, was de „Considérations sur l'ordre de Cincinnatus," eene vereeniging die de Amerikanen gevaarlijk hielden voor hunne pas herkregen vrijheid. Franklin had hem hierover een

1) Schopenhauer.

pamfletje medegedeeld, waarvan hij een vertaling wenschte; inplaats hiervan maakte Mirabeau er eene navolging van, waarin hij zijne eigene denkbeelden over den erfelijken adel en de orden in 't algemeen blootlegde, zoodat het een uitstekend boek werd. Het proces met zijne vrouw ging ondertusschen voort, maar hij bekommerde er zich weinig over, kwam bijna niet bij zijne rechters en hoorde het zonder eenige verwondering aan toen hij bericht kreeg dat hij het verloren had. Eenige dagen daarna werd hij gewaarschuwd dat de grootzegelbewaarder zich zocht te wreken (n.l. over het binnensmokkelen en verspreiden der te Maastricht gedrukte brochure) en dat hij eene *lettre de cachet* tegen hem verkregen had. Dit bericht, het moge dan waar zijn geweest of niet (wat wij nooit te weten hebben kunnen komen) was belangrijk genoeg om hem op zijne veiligheid bedacht te doen zijn. Derhalve werd tot onze reis naar Engeland besloten en binnen vier en twintig uren waren we op reis, met het manuscript der „Considérations" bij ons, dat in Londen gedrukt werd.

„In Engeland werd Mirabeau met open armen ontvangen, hoewel hij buiten de hoogere kringen bleef en slechts met eenige vrienden omgang had, als Sir Gilbert Eliot, met wien hij in Frankrijk opgevoed was, B. Vaughan, Romily en Bayens. Ook zag hij zeer dikwijls lord Shelburne (thans lord Lansdowne) dr. Price en mr. Burke, maar weinig Franschen behalve zekeren La Rochette, een zeer verdienstelijk ofschoon vrij zonderling man. Mirabeau hield veel van hem, en ofschoon zij later in onmin geraakten, bleef hij genegenheid voor hem koesteren. Dikwijls zeide hij mij: „Eerst wanneer ik iets van belang voor La Rochette

kan doen, zal ik hem schrijven; dan zal hij zien of ik zijn vriend was."

„Mirabeau heeft te Londen een werk opgezet over de geschiedenis van Genève, dat nooit verschenen is en nog onder zijne papieren moet zijn. Ook schreef hij er zijne „Doutes sur la liberté de l'Escaut" (dat in het belang van Nederland, en tegen de staatkunde van keizer Josef II gericht was) en maakte aanteekeningen op de „Compte Rendu" van Necker (minister van financiën onder Lodewijk XVI en vader van mad. de Staël Holstein) die hem later tot bouwstoffen dienden toen hij zijn antwoord op dat werk uitgaf. Weldra echter rekende hij het noodig om mij naar Parijs te zenden om met den minister te spreken, voor zijn terugkeer te werken en pecunieele aangelegenheden te behandelen. Mijne eerste stappen waren niet gelukkig; zijne vrienden konden niets uitwerken dan eenige onbepaalde beloften, en de mijnen gaven hunne vrees te kennen dat mijne gehechtheid op mijn nadeel zou uitloopen. Zij waarschuwden mij dat ik in gevaar was en deden al het mogelijke om mij een betrekking te doen verbreken, die zij voor buitensporig uitmaakten. Doch hunne woorden werkten niets bij mij uit; mijn besluit was reeds lang genomen. Ik verbeeldde mij altijd dat de anderen niet met genoeg ijver en warmte de zaak mijns vriends voorstonden. Ik besloot dus om zelve te gaan solliciteeren en begaf mij naar Versailles, met het vaste plan het niet te verlaten dan nadat ik mijn wensch verkregen had. Ik sprak den baron de Breteuil, dien ik niet kende, en onderhield mij tot mijn groot genoegen langen tijd met hem. Hij zeide dat ik spoedig weer moest komen, dat hij inlichtingen zou nemen; en inderdaad, weinige dagen later had ik het genoegen te vernemen, dat

Mirabeau veilig in Frankrijk mocht wederkeeren. Ik behoef niet te zeggen dat hij spoedig kwam; het was de eerste keer dat wij gescheiden waren, en hij vloog om zoo te zeggen in mijne armen zoodra hij dit zonder gevaar meende te kunnen doen. Ik had hem mededeeling gedaan van een plan, dat hem bij uitstek beviel. Bij den ongunstigen toestand zijner zaken meende ik dat het zeer goed zou zijn zoo hij zich een paar jaren terugtrok, en ik raadde hem om zich ergens, hetzij te Mirabeau, hetzij elders (maar altijd buiten) af te zonderen, stil met mij daar te blijven en zich bezig te houden met een groot werk, dat zorgvuldig en volledig af te werken en dan op eens daarmede weder openlijk op te treden. Wij kwamen overeen zoo spoedig mogelijk te vertrekken, en reeds waren onze koffers gepakt toen een ander belang ons ons vertrek deed uitstellen. Coco (Mirabeau's natuurlijke zoon Lucas de Montigny) dien wij bij ons hielden ofschoon hij praten noch loopen kon, was dikwijls zwaar ziek en had voortdurend ontsteking van de oogen. Ik verbeeldde mij dat de inenting, waardoor hij bovendien tegen eene altijd gevaarlijke ziekte behoed zou zijn, ook voor deze onrustbarende kwaal goed zou wezen. Wij besloten de operatie dadelijk te doen plaats hebben en met ons vertrek tot zijn herstel te wachten. Niets ter wereld zou mij hebben kunnen overhalen om dit lieve schepsel in dien staat in andere handen achter te laten. In dien tusschentijd wendde M. Etiènne Clavière al zijne pogingen aan om Mirabeau te Parijs te doen blijven. Zij redeneerden altijd over financiën, en M. Clavière spoorde hem aan om over dit onderwerp te schrijven, aan welke omstandigheid Frankrijk het werk over „La Caisse d'Escompte," „La Banque de Saint-Charles," enz. te danken

heeft. Men zou nauwlijks gelooven hoeveel het vruchtbare genie van Mirabeau in den zomer en den herfst van 1785 produceerde. Maar van naar buiten gaan werd niet meer gesproken."

„Mirabeau's liefde voor mij bleef steeds dezelfde, en nam zelfs iederen dag nog toe, maar hij was mij zeer dikwijls ontrouw; zag hij een lief gezichtje of werd hij maar een weinigje aangehaald, dan vatte hij dadelijk vuur. Deze avontuurtjes duurden echter nooit lang, en verveelden hem dikwijls zoodanig dat hij mij om raad vroeg om er op eene goede wijze een eind aan te maken. Want hij deed geen moeite om iets, wat mij zoo weinig hinderde, voor mij te verbergen; deze man, dien men als zoo valsch heeft afgeschilderd, was integendeel zoo weinig achterhoudend en ik kon zoo goed in zijn ziel lezen, dat alle veinzerij overbodig geweest zou zijn; ik was gerust omtrent zijne liaisons, omdat ik zeker van zijn hart was.

„Nogtans knoopte hij in den zomer van 1785 eene betrekking aan, die mij verdriet deed en onze vertrouwelijkheid dreigde te zullen verstoren. Toen hechtte hij zich aan eene trotsche en ijdele vrouw, die alles wat geene 100.000 francs rente had, diep verachtte. Hij nam een lakei meer aan om zijne commissies te doen en om wat meer deftigheid aan zijne wijze van leven te geven; ook nam hij nog een kamerdienaar aan en ging ondanks al mijne tegenbedenkingen weer rijtuig houden. Mad. de ... zag onze betrekking met leede oogen aan. Daar zij echter niet recht op haar doel durfde af te gaan — dit zou Mirabeau niet geduld hebben — zocht zij mij belachelijk te maken; zij vond het bespottelijk dat iemand van mijne jaren geen vaste loge in alle schouwburgen had, en geen

rekening van 20.000 fr. bij Mlle. Bertin. En toch was juist het toilet een punt van voorkeur bij mij. Zoo zeer ik alle overdaad haat, evenzeer ben ik op eene behoorlijke sierlijkheid in de kleeding gesteld; ik houd het er voor dat dit voor eene vrouw noodig is, het is een teeken van smaak en een bewijs van fijn gevoel;ik weet dit alles zelf niet te verklaren, maar ik verbeeld mij dat zich dit van het physieke ook tot het moreele uitstrekt — kortom, zoo ik een man was, dan zou ik eigenaardige denkbeelden hebben over de manier waarop mijne maîtresse zich zou moeten kleeden. Mad. de ... raakte hier dus een gevoelig punt aan. Ik verlangde geen kanten of diamanten en zou alleen gaarne wat ruimer garderobe gehad hebben, doch liet dit na alleen omdat ik wist hoe noodzakelijk wij in onze omstandigheden zuinig moesten wezen; en, om de waarheid te zeggen, ik begon de vrouw te haten, die zich vrolijk maakte over mijne ontberingen, hoezeer vrijwillig op mij genomen. Mirabeau heeft mij nooit iets geweigerd; integendeel vond hij nooit iets mooi genoeg voor mij. Er waren gewichtige redenen, die hem verhinderden den omgang met haar te staken; wanneer ik hem lastig viel werd hij boos en wij hadden zoo nog wel eens twist, die echter altijd met één dag afliep: hij kon zijn ongelijk zoo gulweg erkennen, hij vroeg met zooveel gevoel vergiffenis dat ik geen moed had om lang mijn ongenoegen te toonen.

„Eens is deze dame nog aanleiding geweest dat ik een kwartier doorgebracht heb, dat ik nimmer vergeten zal; later hebben wij er nog dikwijls om gelachen, maar op dat oogenblik stond ik de onbeschrijfelijkste angsten uit. Op zekeren morgen had Mirabeau een nog al duidelijken brief van haar ontvangen, haar cachet en hare hand waren

zeer goed te herkennen, en terwijl de brief op de tafel lag kwam haar man onaangediend binnen. Na een oogenblik van levendig gesprek over staatszaken neemt hij den brief in de handen, speelt er wat mede en legt hem in tweeën gevouwen op de tafel neer. Daarop grijpt Mirabeau er ook naar, zooals ik meende om hem in den zak te steken, maar neen, hij was aan het berekenen en dacht aan geen minnebrief; hij maakt er nog een vouw in en legt hem bedaard weder op dezelfde plaats. Ik wil er naar grijpen, maar te laat; M. de ... had hem weder in de vingers en maakte er een rolletje van. Kortom, de brief was om beurten dan in de handen van den minnaar, dan in die van den echtgenoot, en dat gedurende meer dan tien minuten, tot op het oogenblik dat ik, bevende van angst, hem machtig kon worden en verborg."

Incidenten als deze werpen een tamelijk scherp licht op toestanden, gelijk ze in een parijsch huishouden tegen het einde der 18de eeuw mogelijk waren. Tevens op het karakter der beide „handelende personagiën," op lui et elle. Een minnares, die haren minnaar helpt om uit het imbroglio te geraken, waarin het avontuur met een andere vrouw hem gebracht heeft; een minnaar, die zijne minnares in gemoede om consideratie en advies vraagt hoe hij zich best van hare medeminnaressen zal afmaken, mochten ieder voor zich een comble genoemd worden. Doch van den kant der vrouw — en zij had toch ook het halstarrige friesche bloed in de aderen — gold hier blijkbaar het bekende: „tout savoir c'est tout pardonner." Zij had met een buitengewoon man te doen, dien een standaard als voor gewone stervelingen niet gepast zou hebben; zij liet den minzieken doffer uitvliegen, verzekerd

dat hij weder bij haar op til zou komen, en vertelde als met den glimlach des vertrouwens zijne galante avonturen.

Sedert ving Mirabeau een soort van staatkundige reis aan, maar hij deed het avec sa troupe — zoo noemde hij schertsend zijne getrouwe Henriette, zijn kleine Coco en een hondje, geschenk aan zijne vriendin. Het was een reis niet zonder emoties: tusschen Toul en Verdun werden op hun rijtuig eenige pistoolschoten gelost, van welke de dader onbekend bleef. Te Leipzig bezocht hij eenige geleerden en wisselde met hen van gedachten over de wetenschap, de vragen des tijds; te Frankfort had hij weer eens een kleine liefdeshistorie — waarlijk, het heete provençaalsche bloed had nog niet uitgegist en ook op hem mochten de regelen van het studentenlied wel toegepast worden:

L'amour est un enfant,
L'étude est une femme;
Messieurs les étudiants,
Chacun chez vous réclame
Souvent, souvent
La femme et l'enfant.

Te Potsdam bezocht hij Frederik II, die hem derwaarts had genoodigd. Dit verwonderde het geheele hof, want ofschoon de Fransche sympathiën des konings bekend waren, hij ontving destijds geen vreemdelingen meer. Zijn einde was nabij; den 17en Aug. 1786 kwam hij op Sanssouci te overlijden. Mirabeau kwam te Berlijn met meerdere personen van aanzien, van talent, of simpel van hooge geboorte in aanraking, hetgeen hem nog al eens de verplichting oplegde vervelende officieele maaltijden bij te wonen. Noch de Duitsche gerechten, noch de Duitsche Schwerfälligkeit waren den levendigen Franschman

naar den zin; maar destemeer verkwikten hem de brieven van zijne Parijsche vrienden, welke hem naar de „Hauptstadt der Intelligenz" werden nagezonden. Zoo schreef een hunner hem iets over een plan om te Parijs eene maatschappij te vormen voor het verrichten van bestellersdiensten; iets wat tot dusver het monopolie was geweest der vele Savoyaards. Deze staken daarop de hoofden bijeen, en een uit den troep, op een ton klimmende, sprak zijne kameraden aan: „Vrienden, men wil ons onrecht aandoen, maar laat ons den moed niet verliezen; er is in Parijs iemand die ons helpen zal: de graaf de Mirabeau. Die kiest altijd de partij van den zwakke tegen den sterke. Nog onlangs heeft hij verhinderd, dat men de waterdragers van honger liet sterven. Voor ons zal hij niet minder doen. Wij moesten allen te samen naar hem toe gaan." En fluks togen de donkerkleurige zonen van Savoye naar het hotel La Feuillade, waar ze zich niet lieten afwijzen met de mededeeling dat Mirabeau op reis was, waar ze zich eerst door een onderzoek op de plaats zelve overtuigden dat de man, dien ze zochten, er werkelijk niet was.

Te Parijs teruggekeerd nam hij een geheime zending naar Berlijn op zich; nl. om op een tijdstip, waarop de dood des konings (Frederik II) werd tegemoet gezien, diens opvolger in zijne handelingen en gezindheden te observeeren; tevens om eene studie te maken van de inrichting van den Pruisischen staat, van zijne instellingen en hulpbronnen. Het was er toch ver van af dat Lodewijk XV, gelijk deze Frederik II, bij zijn dood een welgeoefend leger van 200.000 man, een welgevulde schatkist van 70 millioen thaler aan zijn opvolger had nagelaten. Het verslag van die zending werd sedert openbaar gemaakt in Mirabeau's „Correspon-

dance," die anoniem uitkwam, die vele zeer compromitteerende brieven bevatte en een vlek wierp op het karakter des schrijvers. Later beloofde hij zijne vriendin de fout te zullen herstellen door eene formeele openlijke verloochening, maar de dood voorkwam hem.

„Het was onbegrijpelijk," zoo vervolgt mej. van Haren haar verhaal, „hoezeer hij zijn tijd wist uit te koopen. Dikwijls ging hij om één ure te bed en stond om vijf ure weder op, in het midden van den winter, in dit noordelijk klimaat, zonder andere kleeding dan een dunne kamerjapon, wekte iedereen in huis en ging aan het werk. Behalve zijne briefwisseling in cijfers, die hem veel tijd kostte, arbeidde hij veel aan zijn boek „De la Monarchie Prussienne," dat in 1788 uitkwam. Des avonds, wanneer hij niet behoefde uit te gaan, kon hij zich als een kind vermaken met Noldé en zijn secretaris. Dan was het een wedijver van plagerijen. Mirabeau werd hierbij echter het meest gespaard, niet omdat hij de gastheer was, maar omdat hij de sterkste, en men bijgevolg bang voor hem was. Hij had een kamerdienaar Boyer genaamd, een goede kerel, hoewel wat los. Deze had een soort van Chineesche schim en komediespel bedacht, en Coco en ik deden hem wel eens de eer aan zijne voorstellingen bij te wonen; wanneer dit echter het geval was, dan moest ik 's morgens waarschuwen, want dan moest hier en daar wel eens iets dat al te los was, wegvallen. Boyer was dan niet in zijn schik en beklaagde zich dat men „het mooie" van zijn stuk wegnam; maar als Mirabeau gezegd had: „pas op als mevrouw niet voldaan is!" dan moest hij wel gehoorzamen. Ter eere van de heeren Noldé en Sambat moet ik echter erkennen dat ik nooit bedaarder, matiger, werkzamer en aardiger jongelieden gezien heb.

Het gebeurde wel eens dat wij slecht in de fondsen staken, en dan moest ook de tafel dit misgelden, maar dit scheen hen nimmer uit hun humeur te brengen."

Door het tegen hem ingestelde echtscheidingsproces had Mirabeau zijn vrouw verloren, en haar fortuin er bij; door den dood zou hij eerlang zijn vader verliezen — en aan beiden verloor hij niet veel. Maar nu moest hij nog eens in rechten voor zijne belangen opkomen en de rekening zijner voogdij vereffenen, want zijn liefhebbende vader had hem daarbij 30.000 livres onkosten in rekening gebracht, alleen voor het genoegen hem in de kasteelen Joux, Vincennes, enz. te hebben doen opsluiten. En het overige dier rekening kwam met dit begin overeen. Daarvoor moest hij uit Berlijn weer naar Parijs, maar haalde zich hier groote moeilijkheden op den hals door zijn werk „Dénonciation de l'agiotage," dat tal van personaliteiten bevatte. Er werd weder een lettre de cachet tegen hem uitgevaardigd; het was voor de zeventiende maal. IJlings vluchtte hij op Belgisch grondgebied en schreef uit Tongeren naar Berlijn, waar hij sa troupe had achtergelaten en die zich nu weldra bij hem voegde: mej. van Haren, hare kamenier, Coco en het hondje.

Uit dezen tijd vindt men de mededeeling:

„Ik heb reeds gezegd dat Mirabeau niet kon rekenen, maar men zou niet gelooven hoe onnadenkend hij in geldzaken was. Nadat ik hem over de gevaren die hij liep gesproken had, wilde ik hem over het proces met zijn vader spreken. „A propos," zeide hij, „ik wilde u vragen hoe ik er mee sta?" „Hoe," antwoordde ik, „deze reis is grootendeels ondernomen om er u mede bezig te houden; gij hebt toch de heeren Treillard en Gérard de Melcy (zijn advocaat

en zijn procureur) gesproken?" „Ik," zeide hij, „waarlijk niet; ik heb slechts even Vignon, mijn toezienden voogd, gesproken; ik heb wel wat anders te doen gehad dan aan al die nesterijen te denken. Weet ge wel in welken kritieken tijd wij leven? Weet gij wel dat de schandelijke woekerhandel op het hoogst geklommen is? Weet gij wel dat wij weldra geen penning meer in de schatkist zullen hebben?"— Ik moest lachen over iemand, wiens eigen beurs zoo slecht was voorzien en die alleen om de geldverlegenheid van den staat dacht. Hij bemerkte dit. „In allen gevalle," zeide hij, „waarde vriendin, gij zijt gelukkig hier, schik dat alles zooals gij wilt, ik keur bij voorbaat goed alles wat gij doen zult, want die kleinigheden gaan mij niet aan."

De afspraak was dat de vriendin weder alleen naar Parijs zou gaan om te zien of zij, evenals de eerste maal, de intrekking van die fatale lettre de cachet zou kunnen verkrijgen. Doch toen het zoover was, wilde Mirabeau absoluut mee, wilde zich niet scheiden van de vrouw, die hij nu reeds drie maanden had moeten missen. Wel is waar bleef hij voorloopig buiten de barrière van Parijs, bij een vriend te St. Denis achter, maar de verveling en het ongeduld dreven hem spoedig de hoofdstad binnen waar hij zooveel vijanden had. Stoutweg voegde hij zich in het hotel de Gênes bij zijne vriendin, terwijl deze zich nog bemoeide voor de opheffing van den ban, waaronder hij lag. Daar hoorde men iemand in de antichambre de kamenier van mej. van Haren toevoegen: „Gij moogt zeggen dat M. de Mirabeau te Luik is, wij kennen zijn stem te goed. Hoor maar, hij is het die op het oogenblik leest, niemand doet dat met zooveel vuur." Alles liep echter goed af. Mej. van Haren deelde den minister

baron de Breteuil in vertrouwen mee, dat haar vriend te Parijs was, de lettre de cachet werd niet opgeheven, maar ook niet ten uitvoer gelegd. Mirabeau vertoonde zich overal en het ministerie zag het door de vingers.

Drie maanden vertoefde hij daarop te Brunswijk bij majoor de Mauvillon, zijn medewerker aan het boek over de „Monarchie Prussienne;" 1) daarna trok hij zich het lot aan van de patriotten in Holland, die tegen de regeering van Willem V in opstand waren gekomen en schreef in hun belang zijn werk over het stadhouderschap. „Een werk," zoo heet het, „dat in 1788 verscheen en het zuiverste gevoel van vaderlandsliefde ademde; bovendien was het vol van aanhalingen uit de beste Hollandsche schrijvers."

In het begin van 1788 overviel hem een ernstige ziekte; het was ja aan zijne krachtige natuur, maar niet minder aan de pleegzustersdiensten zijner vriendin te danken dat hij er van opkwam. Het was tijd dat hij weder in het strijdperk der partijen kon treden, want de vloed der revolutie steeg hooger en hooger. De benarde toestand der geldmiddelen, die Frankrijk aan den rand van een staatsbankroet had gebracht, noodzaakte de regeering om tegen het jaar 1789 de Staten-Generaal bijeen te roepen. Daar vond Mirabeau zijn plaats, die eene vooruitspringende was. Hij aanvaardde zijn mandaat als volksvertegenwoordiger onder de leus: oorlog aan het privilegie! — hij beheerschte die woelige vergadering door zijn machtig woord, door zijn zeggingskracht, door zijn staatkundig inzicht, door zijn kennis van zaken niet het minst. „Gij, die hem gehoord hebt," zoo sprak later de afgevaardigde Cerutti, die niet tot zijne vrienden behoorde, bij zijn graf, „weet dat er geen enkele

1) De la monarchie prussienne sous Frédéric le Grand. 1787. 4 dln.

belangrijke discussie is geweest waarin hij geen deel, en wel het leeuwendeel heeft genomen. Hoe menigmaal sleepte hij allen mede door de wijsheid zijner adviezen! Alle onderwerpen schenen aan dit rijk genie gemeenzaam: finantiën, justitie, militaire zaken, niets was hem onbekend, over alles verspreidde hij zijn licht, bij alles wees hij ons den weg."

Onder al de hevige partijschappen, al de verwoede disputen, waarvan de jonggeboren Nationale Vergadering het tooneel was, bleef zijn figuur die van den volkstribuun, de heete gemoederen van zijn ontwakend volk als met onzichtbare, maar sterke snoeren leidend naar het doel, dat hem voor oogen stond. Hij had warme vrienden, maar felle tegenstanders niet minder, en deze laatsten, wanneer zij op den man van het openbare leven geen vat meer hadden, schroomden niet hem in zijn bijzonder leven aan te tasten. Dáár was hij kwetsbaar. Zijn secretaris en biograaf Etienne Dumont verhaalt, dat hij hem meer dan eens zag weenen, meer dan eens met bitterheid hoorde uitroepen: „Ik moet wel zwaar boeten voor de afdwalingen mijner jeugd."

Het was te midden der staatkundige beroeringen, welke de Fransche Revolutie voorbereidden, dat Mirabeau ter kwader ure de vrouw prijs gaf, die vijf jaren achtereen zijn goede genius was geweest. Hij was nu kandidaat voor het ministerschap en zijne kansen stonden niet slecht, totdat de Jacobijnen hem den pas afsneden. Het koningschap vertrouwde zich aan dezen volksman nog niet toe, die aan een bevoorrechten adel en geestelijkheid, aan het despotisme der kroon niet minder, zoo vaak zijn pereat! had gebracht. Eerst later, in 1790, nam men hem door den nood gedwongen, aan als geheim raadsman der kroon en als haar kampioen in de Nationale Vergadering. Mirabeau

wilde op de puinhoopen van den feodalen staat, die mede door hem was ten onder gegaan, een constitutioneele monarchie opbouwen, wilde een krachtig koninklijk gezag mits met even krachtige waarborgen voor de rechten des volks, en overhandigde daarover eene memorie aan den zwakken koning. Doch Lodewijk XVI bleef weifelen, totdat de golven hem over het hoofd te samen sloegen. Vergeefs gaf Mirabeau, als had hij een profetischen blik in de toekomst geslagen, hem den raad zijn hof naar Rouaan te verleggen, ten einde zich daardoor aan de tyrannie van het Parijsche grauw te onttrekken. Het koningschap en zijn drager waren beiden ten doode opgeschreven.

Voor den uitnemenden maar spilzieken staatsman waren de tijden van finantieelen druk thans voorbij. Wel is waar was hij voortgegaan met verkwisten ook toen hem na den dood zijns vaders een jaarlijksch inkomen van 50.000 francs was toegevallen, — een inkomen dat hem echter, volgens prof. Jorissen, door allerlei moeilijkheden en processen werd betwist, ja, dat bij zijn sterven nog niet eens in zijn bezit was — doch het hof sprong bij. Het betaalde zijne schulden, schonk hem een maandgeld en de belofte van een aanzienlijke som bij het einde der Nationale Vergadering. Doch Henriette Amelie de Nerah beleefde die korte voorspoedsperiode aan het einde van dit veelbewogen leven niet meer. Zij had voor zijne woning het stof van hare voeten geschud en was haars weegs gegaan, in den vreemde. Dezelfde zwakheid, die haren eigen vader zooveel doornen in het vleesch had gedrukt, had ook dezen grooten geest van haar vervreemd: Simson had het hoofd gebukt in den schoot van Delila.

Zelve verhaalt zij de scheiding aldus:

„Aan het eind van mijn bericht gekomen beeft mij de pen in de handen en durf ik nauwelijks voortgaan, want ik moet den sluier opheffen, waarmede ik voor altijd de afdwalingen mijns vriends zou wenschen te bedekken. Ik mag het toch niet nalaten; ofschoon ik zijne zwakheden moet erkennen; ik moet hem verdedigen tegen de beschuldiging van ondankbaarheid van velen, die niet op de hoogte zijn van al wat aan onze verwijdering is voorafgegaan. Wanneer hij iets verkeerds deed, dan deed hij het onwillekeurig. Altijd door den hartstocht van het oogenblik meegesleept, zag hij niet op de gevolgen. Al heeft hij mijn ziel op de kwetsbaarste plaatsen gewond, ik ben zeker dat zijn hart daar geen deel aan had. Hij hield zeer veel van mij en ongetwijfeld wilde hij mij niet verliezen, maar hij deed niet genoeg om mij te behouden. Ik ben fier en teergevoelig, en eischte eene opoffering van hem, die noodig was voor zijn roem en waar mijn geluk van afhing; hij beloofde het mij dikwijls, maar brak telkens zijn woord."

(Schrijfster doelde hier in bedekte termen op zijn betrekking tot madame Lejay, een vrouw die algemeen als zeer slecht en gemeen wordt afgeschilderd, die hem tot veel kwaads verleid heeft, ook tot de uitgave der „Correspondance," welke aan Mirabeau's goeden naam zooveel schade deed. Zij was de vrouw van den boekverkooper Lejay, den uitgever van den „Courrier de Provence," tegenover wien Mirabeau vrij dubbelzinnige schriftelijke verbintenissen had aangegaan; zij wordt voorgesteld als zijn kwade engel, en die op de goede de overhand behield.)

„Behalve enkele kleine onaangenaamheden in 1785, hadden wij nooit den minsten twist gehad, maar thans veranderde dit plotseling; hij gevoelde zijn onrecht wanneer

hij mij vertoornd zag, maar in plaats van het te herstellen verzwaarde hij het nog doōr er wantrouwen tegenover te stellen. Hij meende dat ik hem niet beminde. De duivel der jaloerschheid stookte bovendien tusschen ons en kwade tongen hitsten zijn hevig karakter nog meer aan. Tot nog toe had hij zich tevreden gesteld met de soort van gehechtheid, die ik voor hem gevoelde, doch van eene mij vijandige zijde werd hem thans de opmerking gemaakt, dat dit niet de hartstocht was die men zelve voelde of veinsde te hebben; dat was genoeg om zijne fijngevoeligheid te hinderen. Ongetwijfeld kon hij mij de minste onvoorzichtigheid niet ten laste leggen: ik wist dat hij jaloersch was en had steeds alle mogelijke voorzorgen genomen om tot geenerlei vermoedens aanleiding te geven, zelfs zoozeer dat ik gedurende zijne afwezigheid slechts voor zijne zaken uitging en alleen die personen ontving, welke ik van zijnentwege spreken moest. Ik was immers tehuis tevreden, waar mijne boeken mijne eenige verstrooiing waren; en de achting der weldenkenden benevens het opvoeden van het lieve kind dat hij mij toevertrouwd had, beloonden mij voor mijne opoffering. Ook deed Mirabeau mij nooit een bepaald verwijt, maar de tijd van geluk was voorbij. Ik beproefde om bij wijze van afleiding naar Passy te gaan. Hier liet hij mij een paar kamers zeer elegant meubileeren en kwam mij dikwijls opzoeken, maar dan hadden wij altijd zeer heftige tooneelen. Hij bracht een gedeelte van zijn leven door in woedende buien, die ik moeilijk beschrijven kan, en het overige om weenende aan mijne knieën vergiffenis te vragen en haar te vervloeken, die onze verstandhouding verstoorde, maar bij wie hij toch telkens de zwakheid

had terug te keeren. Deze toestand was op den duur voor mij niet uit te houden; ik zou het bestorven hebben. Ik nam een besluit, en wel een zeer beslissend: den 18den Augustus verliet ik het huis van Mirabeau, en den volgenden dag was ik reeds het land uit. Langen tijd heeft het mij gespeten, en tegenwoordig berouwt het mij. Veel kostte mij dit vertrek; drie malen keerde ik naar het bed van het nog slapende kind terug. Arme kleine! ik voorzag zijne droefheid wanneer hij mij bij zijn ontwaken niet vinden zou. Ik kuste hem en bevochtigde zijn kinderlijk gelaat met mijne tranen; dit was vooral het hardste oogenblik, en ik weet nog niet hoe ik kracht vond hem te verlaten.

„Ik zal niet verder over deze gebeurtenissen uitweiden. Mirabeau heeft zijn ongelijk hersteld: wat hij in zijne laatste ziekte van mij gezegd, en bij zijn dood voor mij gedaan heeft (hier doelde zij op het legaat van 20,000 livres, 1) dat hij haar in zijn testament vermaakte) maakt dat al het ongelijk aan mijne zijde is.

„Ik laat aan geheel Europa over om in hem den grooten man te beweenen, ik beween hem als mijn vriend; ik zal het altijd mijzelve verwijten dat ik mij door mijne fierheid heb laten besturen, waar ik met zachtheid te werk had moeten gaan. Ik had altijd veel invloed op hem, hij achtte mij en schonk mij volkomen vertrouwen; ik had geduld moeten oefenen en dan zou de tijd en toegevendheid alles in orde hebben gebracht. Zoo ik gebleven ware, dan zou hij naar mij geluisterd, en beter voor zijne gezondheid gezorgd hebben; hij zou zulke buitensporigheden niet hebben begaan, die bij zijn ontzettenden arbeid zijn gestel ondermijnden... ja wie weet? misschien

1) Oude fr. rekenmunt; bijna een franc.

zou hij dan nog leven en nog de roem van zijn vaderland en de steun der vrijheid zijn geweest. En ik, zijn vriendin, deelgenoot zijner rampen en gevaren, ik zou niet overgeleverd zijn geweest aan de bitterste smart en aan een berouw dat mijn geheele leven duren zal."

Deze lijkrede vereerde zoowel haar, die ze schreef, als hem wien ze gold. Het was een cri du coeur, ontweld aan de borst eener liefhebbende en boetvaardige vrouw. Den stervenden man zouden zulke woorden gewis vertroost hebben, had hij ze in zijn laatste ure kunnen opvangen. Want zijne nadagen waren niet zijne gelukkigste. Het volk giste zijne verstandhouding tot het hof en riep alras: „Het groote verraad van den graaf de Mirabeau" langs de straten. Het gerucht ging, dat hij zich verkocht had. De graaf de Lamarck — en niemand kon het beter weten, want hij was de tusschenpersoon in de overeenkomst van het kabinet met den volksmenner — verklaarde met stelligheid, dat Mirabeau nooit zijne beginselen aan zijn geldelijk belang had opgeofferd, maar bij de opgezweepte gemoederen dier dagen vond zulk een verklaring weinig ingang. Terwijl zijn krediet in de Nationale Vergadering geschokt was, vroeg het hof wel zijn raad, maar handelde er niet naar; geen van beide partijen vertrouwde hem recht. Zijne gezondheid was geteisterd door een aanval van geelzucht, door eene inflammatie der oogen, niet het minst door zijne losse leefwijze. Hij kende geen maat, noch in den arbeid, noch in het genot. Zijne morgens en middagen waren gewijd aan de openbare zaak, zijne avonden en nachten aan de genieting, men mag wel zeggen aan de uitspatting. In Februari 1791 huurde hij een buitenverblijf bij Argenteuil, in Maart overviel hem daar de

ziekte, die zijn laatste zou wezen en niettemin snelde hij naar het spreekgestoelte te Parijs, toen hij meende dat zijne tegenwoordigheid daar noodig was. Hij keerde er niet van terug. In zijne woning in de hoofdstad kwam voor hem het einde, en hij zag het met volle bewustzijn tegemoet. „Verleg mijn hoofd een weinig," sprak hij tot een zijner vrienden. En terstond daarop: „Ik wilde dat ik het u vermaken kon." Tot docter Cabanis, die hem behandelde, zeide hij:

„Gij zijt een groot medicus, maar daar is er één die nog grooter is dan gij. Het is de Schepper van den wind die alles verstrooit; van het water, dat alles doordringt; van het vuur, dat alles verteert."

Hij stierf den 2den April 1791, slechts twee en veertig jaren oud. Zijn stoffelijk overschot werd in het Pantheon bijgezet, maar twee jaren later door het jacobijnsche gepeupel daaruit gehaald en verstrooid.

Nog eenmaal, in 1806, vatte mad. de Nerah de pen op om ten gevalle van Mirabeau's vriend en geneesheer, doctor Cabanis, nog iets over den grooten doode te boek te stellen. Zij was destijds veertig jaren oud en had ongeveer twee jaren te voren haren intrek genomen in het Deutzenhofje, op de Prinsengracht. „Ik ben thans," zoo schreef zij hem, „te Amsterdam en leef daar zeer stil, maar vrij aangenaam; doch ik ben aan betere dingen gewend en ik wenschte wel vrienden te hebben die mij beter verstonden. Ik betreur Parijs en zijne verleidingen niet, maar ik zou mij gelukkig voelen zoo ik mijn kleine huisje naar eenig dorp in Frankrijk kon verplaatsen en mijn leven doorbrengen met mijne vrienden van Auteuil en La Grange.

„Niemand ter wereld heeft langer dan ik op den meest

vertrouwelijken voet met Mirabeau gestaan, en niemand heeft meer dan ik zoowel vreugde en verdriet gehad van de twee tegenstrijdige karakters die in hem waren, en die men dikwijls in hem heeft opgemerkt. Het was alsof het goede en het kwade beginsel zich vereenigd hadden om dit vreemde wezen, zoo verschillend van alle anderen, te vormen, en dat zij als om strijd een gedeelte van hun wezen hem hadden medegedeeld. Doch de billijkheid gebiedt mij te erkennen, dat ongetwijfeld zijne goede eigenschappen verreweg de overhand hadden boven zijn kwade. Zijne opvoeding was juist het tegenovergestelde geweest van wat deze vurige ziel noodig had; zij had niets verbeterd of getemperd, maar juist door overdreven strengheid een zoo kittelig karakter verbitterd en de oneenigheden zijner ouders, waarvan hij in zijne vroegste kindsheid getuige was, waren hem een gevaarlijk voorbeeld voor het overige zijns levens.

„Ik heb M. de Mirabeau in het begin van 1784 leeren kennen; alle gevaren der vervolging en alle ongelukken der nooddruft wogen toen op hem, hij was in onmin met zijn geheele familie, niemand had hij die hem hielp, geen vriend die hem troost bood. Toen hechtte hij zich aan mij met al de hevigheid die hem kenmerkte, en ofschoon ik wel inzag dat hij niet juist de man was die voor mij paste, boezemde zijn ongeluk mij belangstelling in, ik meende dat hij voor een ander lot bestemd was en dat ik door mijn invloed de heftigheid zijner hartstochten zou kunnen temperen. Ik zou gewenscht hebben slechts zijn vriendin te zijn, en reeds lang hield men ons voor verbonden, terwijl ik nog aarzelde; vriendschap en medelijden bepaalden mijn besluit. Deze gevoelens kwamen bij mij in

de plaats der liefde, maar hoewel hij mij er dikwijls dankbaar voor was, waren ongelukkig zachtere aandoeningen niet genoeg voor hem, en daarom ben ik tweemalen zoo ongelukkig met hem geweest wanneer hij met hartstochtelijke vrouwen in betrekking stond. Dan trok hij vergelijkingen, die hem dol maakten en het viel aan een vrouw, die dit wilde, niet moeilijk om onze vertrouwelijkheid te verstoren, zijn verhit hoofd nog meer in vuur te zetten en mij diep ongelukkig te maken.

„Nadat ik de vijf beste jaren mijns levens doorgebracht had van het eene land naar het andere trekkende, zonder ander genot dan het opvoeden van den kleinen Lucas, steeds trachtende de bressen zijner te groote vertering te herstellen en zoowel door goede woorden als door eene kleinigheid, die ik op mijne persoonlijke uitgaven spaarde, de schuldeischers tevreden te stellen, die hij steeds naar mij verwees — na dat alles zal men zich verwonderen dat ik M. de Mirabeau heb kunnen verlaten of zelfs ontvluchten; velen hebben gevraagd waarom ik mij niet in het vriendschappelijke van hem verwijderde. Dat heb ik dikwijls gewild en zelfs herhaaldelijk voorgesteld, maar dan waren het steeds de heftigste tooneelen, en werd er zelfs van den dood gesproken. Ik weet wel dat het niet licht tot dat uiterste zou zijn gekomen, maar toch wanneer ik, stikkende in mijne tranen op de canapé gezeten hem voor mij zag staan, buiten zichzelven van overspanning, met de pistool in de hand, dan kon in zulk een aanval van woede, een stootje, een onwillekeurige beweging het schot doen afgaan en hem den dood geven, na veel berouw en veel verdriet. Op deze wijze heb ik bijna zes maanden doorgebracht. Ik had mij naar Passy teruggetrokken, maar

dezelfde verschrikkelijkheden vervolgden mij daar, en daarbij de onzinnigste jaloerschheid over losse en leugenachtige geruchten, ofschoon hij mij zelfs geene onvoorzichtigheid kon ten laste leggen. Deze tooneelen eindigden altijd met andere, waarin hij berouw toonde, alles erkende en op de knieën mij vergiffenis vroeg. Dan noemde hij mij de persoon, die hem tegen mij opzette, beloofde haar nooit weer te zullen zien — en den volgenden dag begon het weer van voren af aan.

„In dezen staat van zaken eischte ik (en ik had er, dunkt mij, het recht toe) dat hij geheel en al afstand zou doen van iemand, die ons in onmin bracht, en ook zekere geldelijke transacties liet varen. Dat zou op dat oogenblik een honderd louis gewaagd zijn, die niet geheel verloren geweest waren wanneer men met den echtgenoot (van mad. Lejay) onderhandeld had. Later heeft het nog vrij wat meer gekost, en zonder den dood zijns vaders en nog andere omstandigheden weet ik waarlijk niet wat er het gevolg van zou zijn geweest. Dat alles werd mij beloofd, maar alle beloften ook geschonden. Eindelijk besloot ik, hoeveel het mij ook kosten zou, mij aan dien ondragelijken toestand te onttrekken, en alleen, zonder ander geld dan wat ik voor mijne juweelen kon krijgen, ging ik naar Engeland, waar ik ten minste alleen met behoefte had te kampen...

„Het overige is u bekend, mijnheer. Met de hulp van mylord Lansdowne en den heer Vaughan kwam ik ruim een jaar na mijn vertrek in Parijs terug. Ik had niet getracht M. de Mirabeau te spreken, maar hij liet mij halen op zekeren nacht dat iets buitengewoons hem in het hoofd woelde. Ik zag dadelijk hoe zijne gezondheid

achteruit was gegaan, en ik schrikte er van. Hij sprak mij weder met het oude vertrouwen over zijn zaken en deelde mij het plan mede van een reis als gezant en de wensch dat ik hem zou vergezellen. Ik had toen oude herinneringen kunnen opwekken; maar de opoffering, die ik bleef eischen, was voor het oogenblik onmogelijk geworden. Bovendien, wij zouden niet meer gelukkig hebben kunnen zijn: hij was diep gekrenkt over mijn vertrek en ik zou het hem niet hebben kunnen vergeven mij daartoe gedwongen te hebben. Ons wederzijdsch gevoel was als het dons van de perzik: eens weggevaagd komt het niet weer terug. Nog slechts een paar malen zag ik M. de Mirabeau weder; toen vroeg hij niet meer naar mij. Ik weet dat hij in zijne laatste oogenblikken eene ontmoeting met mij wenschte, en vreesde tegelijk. Ware hij in het leven gebleven, dan weet ik niet hoe het afgeloopen zou zijn —

„Arme, ongelukkige man! hij heeft er zijn beste, ik durf zeggen zijn eenige vriendin bij verspeeld. Ik hield van hem, maar vleide hem niet; en wanneer een onaangename waarheid hem door mij gezegd werd, dan had dit meer invloed en meer gevolg dan wanneer anderen dit deden. Ook zijn gezondheid en misschien zijn leven heeft hij er bij verspeeld. Want ik was hem steeds een krachtige teugel. Maar wanneer ik, om mij zelve en mijne beginselen te verdedigen, van het verkeerde spreek in den man dien wij bemind hebben, dan moet men Mirabeau niet met een gewoon mensch gelijk stellen; datzelfde vuur, waaruit zijne hartstochten ontsproten, was hem ook de kracht waardoor hij zulke groote en verhevene dingen heeft gedaan. Ik durf gerust zeggen dat zijn hart goed was, dat hij

meer dan iemand de deugd op prijs stelde en dat hij al wat schoon en goed was met geestdrift beminde."

Hier eindigt de boetelinge van het Deutzenhofje hare herinneringen aan een groot man.

Van zichzelve spreekt zij verder niet, noch hebben anderen voor haar gesproken. Men verneemt alleen dat zij te Amsterdam „une vie assez douce" leidde; toch was zij bij hare scheiding van Mirabeau pas 24 of 25 jaren oud, terwijl zij eerst op haar 40ste het leven van een hofjesjuffrouw aanving. Wat gedurende die tusschenliggende vijftien jaren hare lotgevallen waren, is onbekend gebleven, maar zij schijnt bij zichzelve uitgemaakt te hebben dat hare eerste liefde tevens haar eenige zou blijven. Van zelf, een geest als Mirabeau ware niet zoo licht te vervangen geweest... Doch al had een gunstig lot der schoone jonge vrouw een Roeland voor een Olivier geboden, van een wonde als de hare geneest men niet licht.

Van haar zelve weten wij dat zij aanvankelijk naar Engeland toog en daar van vrienden uit vroegere en betere dagen handreiking ontving; dat zij daarna naar Parijs terugkeerde, in eene met electriciteit overladen staatkundige atmosfeer. Weldra zou de storm der revolutie losbarsten en het „nationale scheermes" dansen over de aristokratenhalzen — wellicht dat dit groote sociale onweer haar, gelijk zooveel anderen, de wijk deed nemen naar het buitenland, en dan was het niet vreemd dat zij zich het geboorteland van Willem en Onno Zwier van Haren tot schuilplaats koos. Jhr. C. A. van Sypesteyn zegt in zijne „Historische Herinneringen uit de 18de eeuw," dat zij te Amsterdam geruimen tijd als gouvernante bij verschillende familiën werkzaam was. Wellicht trok zij eerst naar het

Deutzenhofje toen die bron van bestaan voor haar was opgedroogd, of lichaamsverzwakking haar tot dien stap noopte. De lijst der vroegere bewoonsters van dat gesticht toont aan, dat zij op 7 Juni 1804 daar haren intrek nam, onder den naam van Henriette Amélie de Haren Nerah. Mr. Jacob van Lennep herinnerde zich nog haar op die plaats ontmoet te hebben (een herinnering alsdan uit zijn knapentijd). Zij moet eenige middelen van zichzelve, wellicht nog een gedeelte van Mirabeau's legaat van 20.000 livres bezeten hebben; want, hoezeer een liefdadige stichting voor behoeftige vrouwen, het hofje waarborgde nog geen volslagen levensonderhoud. In Wagenaars tijd was het Deutzenhofje het grootste en verreweg het aanzienlijkste der hoofdstad. Het was gesticht in 1695, alleen voor gereformeerden, uit de nalatenschap van vrouwe Agneta Deutz, laatst weduwe van Zacharias Beresteyn van Hofdijk, heer van Middelharnis, burgemeester en raad der stad Delft, en voordien gehuwd met Gerard Meerman, raad in de vroedschap dier stad. De stichteres stierf in 1692, zij had zelve reeds de benoodigde erven aangekocht en de executeurs van haar testament als regenten benoemd. Zeker was 't op hun bestel, dat in de lijst van de groote poort in marmer werden uitgehouwen de regels:

Agneta Deutz laat hier haar Liefde en Godsdienst blyken,
Den Armen tot een troost, tot voorbeeld aan den Ryken.

Daaronder het familiewapen der schenkster, en die van hare beide echtgenooten. De stichting werd uit een ruime beurs gebouwd, met een groote binnenplaats rondom welke twintig woningen voor bejaarde vrouwen gelegen waren. Die binnenplaats was voorzien van bleekveld en bloemtuin,

van een arduinsteenen pomp met een sierlijke lantaren, met portalen boven een waarvan een slaguurwerk was aangebracht, enz. De bewoonsters mochten vrijelijk over hunne goederen beschikken, zonder gehouden te zijn om, in ruil voor den genoten onderstand, daarvan iets aan de inrichting te legateeren. Zij bekwamen, behalve vrije woning, jaarlijks zestig gulden in contanten, veertig manden turf, twintig pond rijst, twintig pond boter, twintig pond kaarsen en twee kazen. 1)

Hier woonde Mirabeau's vriendin nog veertien jaren lang, in de woning no. 110. Zoo bewogen de opgang van haar leven was geweest, zoo kalm was de avond van dat leven; maar, hoort men haar in 1806 belijden: „J'ai été mieux accoutumée, et je voudrois bien retrouver des amis qui m'entendissent."

Dat eene vrouw van 42 jaren, eene vrouw als zij, niet meer taalde naar de rumoerige bekoringen van Parijs — zoo zij er ooit naar getaald had — laat zich begrijpen, maar tevens meent men een heimelijke zucht te onderkennen naar fransche toestanden, fransche gezichten, in de regelen: „je serais bien heureuse si je pouvais transporter ma petite maison dans quelque village de France."

De registers van den burgerlijken stand der gemeente Amsterdam wijzen uit, dat zij den 19en Juni 1818 ten 3 ure 's namiddags overleed in den ouderdom van 54 jaren. Een der regenten van het hofje, Mr. A. A. Deutz van Assendelft, trad als haar erfgenaam op, zoodat zij naar 't schijnt niet alleen kind noch kraai had, maar ook geen lid harer familie aan wien zij hare bescheiden bezitting wenschte te vermaken.

---

1) Wagenaar, Amsterdam in zijn opkomst, enz. II, p. 352.

Zij werd ter ruste gelegd in een amsterdamsch kerkgebouw, gelijk blijkt uit eene oude thesauriers-rekening:

„Begraven 24 Juni 1818 in de oude Walenkerk in 't graf van de familie Deutz van Assendelft Henrietta Amalia de Haren Nerah." 1)

(Echter is dat graf daar niet meer te zien, dewijl bij de restauratie dier kerk in 1891 de vloer met de zerken geheel overdekt werd door een houten plankier, behalve eene kleine ruimte onder het orgel.)

Daar rust de ongelukkige vrouw, die ettelijke jaren het hart bezat van een van Frankrijks grootste zonen, die hare en zijne histoire intime niet eerder blootlegde voordat het er op aankwam aan den laster of de verdachtmaking het zwijgen op te leggen, die zoo waardig haar leed droeg en zoo nobel haar berouw biechtte. Zoo aan haar gebeente niet de eer beschoren was eener weidsche uitvaart, het zou evenmin, gelijk het stof van Mirabeau, door Jacobijnsche handen worden opgewoeld, en op de winden versrooid. Een roman in het werkelijke leven had hier haar einde gevonden. Hoe zou men wenschen dit vrouwenleven in zijn ganschen rijkdom en over zijn geheele lengte te kennen, van de dagen der kindsheid af in het brusselsche gezantschapshotel en door de stormachtige tijden van het begin der Fransche Revolutie, tot waar het besloten werd binnen de muren van een amsterdamsch hofje.

Doch hoe rustig haar levensavond ook was, hier bloedde gewis een diepe wonde, de wonde eener versmade, neen eener vertrapte liefde. Hier knaagde tevens de worm, die niet sterft, de worm des berouws; en het kan, zoo

1) Oud Holland 1884, p. 80.

fantaseert ons medegevoel, haar geen verschrikking zijn geweest toen de dood aan de deur harer kluis klopte — ook aan hare lippen kan ontvloeid zijn de zucht der levensmoeden:

Thrice welcome death!
That after many a painful bleeding step,
Conducts us to our home, and lands us safe,
On the long wish'd-for shore.

DE „HAAGSE ARCHIMEDES."

Sedert de *Oeuvres Complètes* van Christiaen Huygens door de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen werden uitgegeven, is er een nieuw en voordeelig licht opgegaan over de persoonlijkheid van een der geleerdste en schranderste Nederlanders uit onze „gouden eeuw."

De nasporingen van onderscheidene geleerden, zitting nemende in de commissie der Kon. Akademie van Wetenschappen, brachten niet minder dan 2600 brieven en documenten aan het licht, òf door Huygens zelven geschreven, òf aan, òf over hem. Zijne briefwisseling alleen vereischte, in druk gebracht, acht lijvige deelen; en volgens de getuigenis van den verzamelaar treedt daaruit te voorschijn „l'image d'un enfant merveilleusement doué, élevé avec les plus tendres soins par un père d'élite, s'exerçant dès son adolescence aux travaux de l'esprit comme à un jeu et bientôt, avide de connaître, gagné par la passion de la Vérité, s'élançant dans les plus hautes régions de la Science, où il règne comme un jeune héros, aimé et admiré de ses plus illustres contemporains."

Hij was de zwakste der broederen, of althans niet de sterkste. 't Is van den vader zelf dat wij die getuigenis hebben, n.l.:

„Dat Christiaen van jonghs af is geweest van een swakke en teedre complexie, oock van een middelmaetige statuyre, maar altoos van jonghs af van een groote memorie

en bysonder leergierigh en jaloers omme syn ouder Broeder Constantyn Huygens in alle hetgeene hun in hunne kintsche jaeren opgeleght wierde, nae te gaan, en soo hy konde te overtreffen."

Hij was van het jaar 1629, zijn broeder van het jaar te voren; te samen met de drie andere kinderen, Lodewijk, Philippus en Susanna werden zij aan de zijde van hun beroemden vader door het penseel van Antonie van Dyck „affgekonterfeyt." 1) 't Was van deze familiegroep dat Constantijn Huygens, destijds reeds weduwnaar, in zijn Hofwyck had gezongen:

Vier Sonen heeft my God, en 't Vaderland geschoncken,
En, soo 't een Vader voeght, ick derv' er wat mee proncken:
Myn sorgen hebben haer door wetenschapp en deughd
Voorspoedelick geleidt tot door de tweede jeughd,
En 't sullen Mannen sijn als ick 'er niet sal wesen;
Daer zijn mijn plichten uyt: God, Vader van de Weesen,
Beveel ick haer bestier, met eene Suss daer toe, enz.

Christiaan was genoemd naar zijn grootvader, den secretaris van prins Willem I. Reeds met dezen ving het dienaarschap aan van het Oranjehuis, dat als 't ware tot de tradities van de familie Huygens behoorde; prins Willem, Maurits, Frederik Hendrik, Willem II, Willem III, werden allen gediend door de „gauwe pen" of door het schrander advies van een lid van 't geslacht. En gewis bewaarde dat geslacht met pieteit dien gouden penning, 2) door den Zwijger aan zijn secretaris vereerd ter zake dat hij het zoontje van den gezant Willem Jansz., 't welk als gijzelaar in het huis van den Spaanschen ambassadeur te Londen

1) Schilderij van 1640 in het Haagsche Mauritshuis.

2) Afgebeeld bij Van Loon. I.

was geïnterneerd, daaruit wist op te lichten en naar Holland terug te brengen.

Hoezeer de kwalen van den kinderlijken leeftijd, bij zoo teer een spruit, den vader verontrustten, schijnt door te stralen in zijn Dagboek, waarin aanteekeningen voorkomen als deze:

„Presently after Christian complained of paine in the backe, as if it had beene stone, got some dayelais fevers too, and recovered.

„Christianus kept a swollen face, of the livor as they said."

'tWaren kleinigheden, maar niet voor den bezorgden vader, die als secretaris en rekenmeester van prins Frederik Hendrik dezen naar het leger moest volgen, en wist dat er geen moeder meer was om over hare kinderen te waken. Want Susanna van Baerle was in Mei 1637 gestorven, kort na de geboorte van haar dochtertje. Die slag had weerklank gevonden in den illustren Muiderkring; „Tesseltjen" had den beroofden echtgenoot haar troostlied toegezongen, met dien schoonen versregel:

Heer, stell' uw leed te boeck, soo hoeft ghij 't niet t' onthouwen — en de „Agrippijnsche Zwaan" had voor hem zijne treffelijke elegie geschreven:

Is Zuylichem een stercke suyl
Hij wanckel niet, nocht wroet den kuyl
Van 't graf, waer in sijn Ega leyd
En slaept, en wacht op d'eeuwigheyd,
Niet open, noch versteur Gods acker
En roep syn lyckvrou t'elckens wacker.

Welnu, de dichter had „sijn leed te boeck gestelt," had zijn Dagwerck geschreven dat hij opdroeg „Aan Stella,

de verhevenste der sterren, de helft zijner ziele," maar de plaats der moeder was daarom niet minder ledig gebleven. Tot een tweede huwelijk zou 't bij hem nimmer komen. Doch er kwam eene nicht, Catharina Suerius, in huis en ontlastte den dichter althans van de „honderden huysgeschaften," waarover hij aan zijn vriend den drossaard Hooft zijn nood had geklaagd. Het was onder hare hoede dat de vijf kinderen, meer dan half verweesd bij een zoo voortdurend afwezigen vader, het huiselijk leven hunner kindsheid verder moesten doorbrengen.

Veelzijdig ontwikkeld gelijk de vader was ook de tweede zoon, ofschoon zijne ontwikkeling zich minder in dichtkunst en muziek dan wel in de stellige wetenschap openbaarde. Op dit zwakke lichaam stond een mathematische kop van den eersten rang. Het handschrift zijns vaders in de boekerij der Leidsche Akademie bevat, inzonderheid over hem, kenschetsende aanteekeningen, en uit de trekken van deze Jugendbildniss meent men bijkans het wonderkind te onderkennen, zoo vroegtijdig bleek zijn geest ontvankelijk voor een mate van kunstzin en van wetenschap, anders slechts het deel van een lateren leeftijd. Immers, pas acht jaren oud kon hij „allerhande stucken van Musique op alle soorten van sleutelen seer vast singen, en begon selfs te componeeren. Dogh hadde weynigh stemme." Een jaar later wist hij zich gemeenzaam in het latijn uit te drukken. Zijn onderwijzer in die taal, Abraham Mirkinius, werd in dat jaar (1638) vervangen door Hendrik Bruno, die 't aan zijn betrekking tot den broodheer of aan zijn bewondering voor den dichter verplicht rekende een „eerdicht" op de Korenbloemen te vervaardigen. Maar 't was de vader zelf die den jongen Christiaan onderwees

in het cijferen en de geografie, waarin hij veel behagen schepte, „leggende dagelijks met grooten lust en ijver op den Globum terrestrem te speculeeren, onderzoekende den op- ende onderganck der Sonne in verscheydene tyden des jaers."

Zoo hij al weinig stem had, zijn muzikaal gehoor en zijne vingervaardigheid waren des te beter. Na slechts zeven dagen onderricht in 't bespelen der viool kon hij daarop den 117den psalm „heel perfect uytspeelen, synde in de Musyke gaeuwer als zijn Broeder." Behalve op de viool bekwaamde hij zich op de luit en op de clavecimbaal. En wetenschap behoefde niet achter te staan bij kunst; de prosodie, de logica, het grieksch, de mathesis, al die vakken kreeg hij spoedig onder de knie, nog voor dat hij veertien moest worden. Vooral ten aanzien van deze laatste wetenschap behoorde hij tot degenen die „zoo jong reeds toonen wat ze namaals zullen zijn." Fransch en Italiaansch maakte hij zoo spoedig zich eigen, dat na zes maanden doceerens in die talen zijn onderwijzer naar huis kon gaan om niet terug te komen.

Met dat al, zijn aanleg voor wis- en werktuigkunde sprak zich wel het klaarste uit. In 1644 bekwam hij daarin het onderricht van een geacht wis- en sterrekundige, Stampioen genaamd.

De snelle bevatting en de handigheid van den jongen patriciër blijken o. m. uit eene aanteekening zijns vaders van het jaar 1643:

„Begreep hij met een sonderlinge promptitude al hetgeen de mechanique ofte eenigh ander deel van de Mathesis mogte aengaen; oock stracks raedt weetende om bij model ofte ander hantwerck voor den dagh te brengen 't geen

hij maer ergens van sulks geleesen, of door andere gehoort hadde, selfs met groote vastigheyt naeteekenende alle gesneeden printen, en diergelijke dingen hem voorkomende, besteedende voorts de snipperingen van sijn tijdt aan Molenties en andere modellen te maeken, selfs tot een draeybank toe, die hij in dit jaer soo bijeen hadde weeten te knutselen, dat hij al eenigh goedt daerop begon te drayen."

De arbeid der studeercel werd afgewisseld met het aanleeren van andere bekwaamheden, in een jonkman van deftigen huize vereischt. In de eerste plaats dansen, schaatsenrijden en paardrijden. 't Ging alles gelijk op met zijn broeder Constantijn, wiens latijnsche verzen op een leeftijd van slechts twaalf jaren den geleerden Barlaeus verbluften. Ook bij hem zat de vroegrijpheid in het bloed. In 1645 zond de vader zijne beide oudste zoons naar de Leidsche Akademie. Christiaan, toen ongeveer zeventien jaren oud, studeerde er in de rechten onder professor Vinnius (die naderhand zijne „Verklaaringen van de Instituten" aan de beide broeders opdroeg) maar tegelijk onderwees prof. Schooten (of van Schoten) hem de algebra volgens de beginselen van Descartes. „Het was te verwonderen," luidt hier des vaders Memorie, „hoe hij sigh daervan queet, soo dat in de oude schrijvers selfs niets wierde gevonden of hij sagh er door en kreeg de reputatie, die hij wel waerd was, van doenmaels de geleerdste Mathematicus van alle jeugd te Leyden te sijn. Jac. Morin Mersennius verwonderde hem soo over eenige sijner speculatiën, dat hij hem altijd Mon Archimede noemde, en sich niet konde versaedigen van hem te looven, ook van ernstelijk door brieven met hem te communiceeren.

„In de Teekenkonst vorderden hij oock seer."

't Was te gelooven. Want het portret, dat hij van zijn vader maakte en door de graveernaald van Cornelis Visscher werd gereproduceerd, was verdienstelijk genoeg om Vondels klinkdicht uit te lokken:

De brave Zoon ontfingh van Godt en sijnen Vader
Het Wesen, en den Swier, tot 's Hemels prijs en eer,
Dies voeght de danckbaerheit den Zoon, en niemant nader.
Dees schenckt den Vader nu door Kunst het Wesen weer.
Soo wordt dan Christiaen de Vader van sijn Vader,
En Vader Constantijn de Zoon van sijnen Zoon
Dus tart de Kunst Natuur, men eerse met een Kroon.

Slechts een jaar ongeveer bleef de zeventienjarige student te Leiden. Te Breda was nl. de Illustre School en Collegie ingesteld, met zijn vader als een der curatoren; daar zette hij, onder leiding van prof. Dauberus zijne rechtsstudiën voort, „soo dat hij 's jaers daeraen sijne Formeele Theses met groote roem en lof publykelijk defendeerde." Zijn broeder Constantijn had reeds in hetzelfde jaar waarin hij bij de Leidsche Akademie was ingeschreven, zijne aanstelling bekomen bij de secretarie van prins Frederik Hendrik, en werd in 1647 zijn vader toegevoegd als adjunct. Ook hij was mathematisch onderlegd, maar zijn ambtelijke functiën brachten hem te veel in het openbare leven, dan dat hij de muze der exacte wetenschap aan den schort kon blijven hangen. Christiaan schreef dan ook later: „les emplois de mon frère aîné, où il entra jeune, ne luy permirent pas de continuer l'estude des mathématiques."

Omtrent derdehalf jaar bleef hij te Breda de lessen volgen, en keerde in 1649 te 's Hage in de ouderlijke

woning terug. De vader had wel gewild dat hij en zijn jongere broeder Lodewijk „de rol zouden volgen," d. i. de advocatenpraktijk bij het Hof van Justitie; maar de loop der omstandigheden gaven hun dra een andere bestemming. In 'tzelfde jaar nog reisde hij in het gevolg van graaf Hendrik van Nassau—Siegen naar Holstein en Denemarken, had toen gaarne een bezoek aan Descartes gebracht, die zich aan het hof van Koningin Christina van Zweden bevond, maar vond het saizoen te ongunstig om naar Stockholm over te steken. Condorcet, in zijne Eloges des Académiciens, zegt van deze verijdelde ontmoeting: „Huygens fut privé du bonheur de voir un grand homme, près d'être enlevé à un monde, qui n'en avoit pas senti le prix, et Des Cartes n'eut pas le plaisir de prévoir tout ce que la Philosophie devait espérer de Huygens."

Inderdaad waren de dagen van den schepper der analytische geometrie destijds reeds geteld. De voormalige kweekeling van de Jezuïetenschool te Laflèche, de oudstrijder onder de vanen van prins Maurits, had zijne rustige woning te Egmond op den Hoef verlaten om aan de hofhouding der geleerde koningin meerderen glans bij te zetten, doch overleed er weinige maanden na zijn aankomst, nl. in Februari 1650. Echter blijft het de vraag of er innige geestverwantschap zou zijn ontstaan tusschen den vijftiger, die tot grondslag van zijn wijsgeerig systeem gebruikte de stelling: Cogito, ergo sum (Ik denk, derhalve besta ik) en de bewegingen der hemellichamen wilde verklaren door wervelingen van in het heelal aanwezige aetherstroomen, en den opgeklaarden geest die het eerst Saturnus' ring ontdekte. Maar toen de tijding van Descartes' overlijden Den Haag bereikte, dichtte Christiaan

een vers ter eere van 's mans nagedachtenis, waarvan het eerste couplet luidde:

Nature, prends le deuil, viens plaindre la première
Le grand Descartes, et monstre ton désespoir;
Quand il perdit le jour, tu perdis la lumière,
Ce n'est qu' à ce flambeau que nous t'avons pu voir.

En aan zijn broeder Constantijn schreef hij toornend, dat hij in een Antwerpsche courant gelezen had: „dat in Suede een geck gestorven was, die seyde dat hy soo langh leven kon als hy wilde. Notez que c'est icy M. Descartes!

De zending van den graaf van Nassau had ten doel de uitwisseling te bezorgen van het tractaat van uitkoop of redemptie met Denemarken; een zaak die hij evenwel niet tot stand bracht. Huygens keerde naar het vaderland terug en gaf in 1651 zijn eerste geschrift uit: Theoremata de Quadratura Hyperboles, Ellipsis et Circuli, etc. In 1654 volgde een tweede: de Circuli magnitudine inventa, en drie jaren later een tractaat in 't Nederduitsch over de kansen in het spelen. Doch gemeenlijk hield hij zich aan de taal der geleerden, het Latijn; dat hij afwisselde met het Fransch. Had hij zich de doode taal door studie eigen gemaakt, de levende leerde hij tevens door de praktijk, want in 1655 maakte hij zijn eerste reis naar Frankrijk om er te Angers in de rechten te promoveeren. Vader Huygens, die in de Opdracht zijner Korenbloemen de getuigenis aflegde: „want ick voor winste reken van mijne kinderen overtreft te werden, en heb altoos daer naer gewenscht," zou dien wensch eerlang vervuld zien. Hij had alvast een zoon „om mee te proncken."

Parijs beviel hem wonderwel, moet men gelooven. En

wie zou 't een jonkman van zijne jaren euvel duiden, zoo de uiterlijke bekoring der hoofdstad hem het eerst in beslag nam? Aan zijn broeder schreef hij: „Je n'ay point encore esté trouvé les gens de lettres ny de musique, et ne fais que courir les rues avecq les deux autres mes compagnons." Eerst latere brieven gewagen van bezoeken afgelegd bij geleerde mannen, en van dat bij den gezant der Republiek, Boreel, „qui tient fort sa gravité." Ook hoort men hem de landhuizen roemen in den omtrek der hoofdstad; Hofwyck, de Haagsche buitenplaats zijns vaders, zou niet mooier kunnen zijn. En verder: „C'est icy un trésor inestimable de belles choses, à scavoir statues antiques, beaux tableaux, riche tapisserie, tables de pierre précieuse et cabinets, dont il y en a une infinité."

In 1658 droeg Christiaan aan de Staten van Holland op de beschrijving van het slingeruurwerk, door hem uitgevonden. Er waren er, die de eer dier uitvinding aan Galileï wilden toegekend zien en zich daarvoor beriepen op de lezing langen tijd door diens landgenooten gevolgd.

De aanleiding was een toeval, maar een toeval gelijk het alleen aan denkers besteed was. Het kon aan honderd, aan duizend menschen overkomen zijn dat zij in de Domkerk van Pisa, terwijl een kerkedienaar een hanglamp vulde, gezien hadden hoe die lamp bleef heen en weer slingeren, zonder daarom nog op het denkbeeld te komen van de mogelijkheid om door zulke geregelde slingeringen den tijd te meten.

In een brief van 1660, gericht aan Ism. Boulliau, laat Huygens zich over de aanpraken van dezen wegbereider in dezer voege uit:

„Quoyque donc Galilée ait eu la meme pensée que

moy touchant l'usage du pendule, cela est plustot à mon avantage qu' autrement, parce que j'ay effectué ce dont il n'a pas sçeu venir à bout, et que je n'aye pourtant eu ny de luy ny de personne au monde aucun indice ny acheminement à cette invention. Si jamais on trouve le contraire, que l'on me tienne pour plagiaire, larron, et tout ce qu'on voudra." 1)

Het duurde nog eenigen tijd alvorens men zich van zulk een slinger tot bepaling van den tijd begon te bedienen. De beweging der raderen van een uurwerk werd veelal nog geregeld door b a l a n c i e r s of onrusten, volgens eene nog zeer onvolkomene methode; Huygens verving ze door den slinger. Hij vroeg bij de Staten Generaal octrooi aan voor zijn uurwerken „met een slingerende loot in plaets van onrust, en sijne inventie van een horologie streckende ten dienste van de navigatie ende zekere afmetinge der graden l o n g i t u d i n i s, ofte van oost ende west." Zijne inrichting, het é c h a p p e m e n t of de gang genoemd, paste hij later gedeeltelijk toe op de zakhorloges, zijne slingeruurwerken werden weldra alom ingevoerd en schier op elken sterretoren in Europa werd den jongen Nederlander hulde gebracht voor zijne uitvinding. 2)

Dit onderdeel van zijn wetenschappelijken arbeid bleef hem steeds na aan 't hart liggen. Nog op 't laatst van zijn loopbaan, toen zijn eigen levens-uurwerk reeds flauwer begon te loopen en de eerste nevelen der zinsverbijstering dezen treffelijken geest overfloersten, was hij bezorgd over zijne „zeependule" en wilde zelf naar boord van den Oostinjevaarder, een gang dien hij meer dan eens gedaan had, om

1) Oeuvres Complètes. III.

2) Prof. v. Swinden. Over Huygens als uitvinder der slingeruurwerken

zich persoonlijk te overtuigen van de richtige plaatsing van het uurwerk. Gelijk uit de opdracht van zijn Horologium Oscillatorium blijkt, werd zijn uitvinden en zijn verbeteren van de zeehorloges zeer aangemoedigd door de Fransche regeering, maar ook de machtige handelsvennootschap, welke in het Oostindisch Huis te Amsterdam zetelde, toonde zich graag om van zijn streven partij te trekken. Bewindhebbers der O. I. Comp. stelden een galjoot ter zijner beschikking, waarmede hij in de Zuiderzee proeven nam en dit was een geenszins onbetrouwbaar observatieveld — want het kon roerig zijn in de „waschtobbe." Hielden zijne horloges dáár proef, dan was er kans dat ze ook op de groote vaart bruikbaar zouden blijven. En 't verblijdde hem uitermate uit den lande van overzee het bericht te ontvangen, dat ze op de lange Oostinjereis (die destijds van zeven tot twaalf maanden duurde) aan den gang waren gebleven; ofschoon dan, volgens zijn eigen zeggen, „non pas avec la justesse qu'il avait espéré."

Intusschen waren ook de jongere leden van het gezin tot wasdom gekomen en hadden de ouderlijke woning verlaten. Constantijn huwde in 1668 met Susanna Rijckaert, uit welken echt een zoon geboren werd, de „Tien" uit het Journaal. Philippus was als vierentwintig-jarig jonkman te Mariënburg gestorven. „Toot" (Lodewijk) verkreeg door de gunst van den Prins-stadhouder den post van drossaard en dijkgraaf van Gorkum en het land van Arkel, en huwde in 1674 met Jacoba Teding van Berkhout. Wagenaar en anderen verhalen van zijne hoogloopende geschillen met burgemeesters en wethouders der stad, die hem een schorsing in zijn ambt en daarna, bij vonnis van het Hof van Holland, eene aanzienlijke geldboete bezorgden, ofschoon

hij eindelijk, door 's Prinsen gunst gesteund, toch de overhand behield. De eenige dochter, Suzanna, huwde in 1660 met haren neef Philips Doublet, heer van St. Annaland; een huwelijk waarover de vader dien curieusen brief aan de hertogin de Lorraine schreef, door prof. Fruin medegedeeld in zijne Aanteekeningen op Coenraet Droste's Overblijfsels van Geheuchenis. Zij was toen pas drieëntwintig jaren oud; in zijn Hofwyck had de vader haar aangeduid als:

Een Meisjen, tusschen moy en lijdelyck van aensien,
Daer in sich Moeders deughd ontwyffelick laet aensien;

De huisbestierende nicht, Catharina Suerius, was toen waarschijnlijk reeds van het tooneel verdwenen, ofschoon dan niet van het tooneel des levens, want in 1691 zag Constantijn Jr., met den Prins uit Engeland komende, haar in Den Haag terug. Hij vond haar toen „vrij veroudert en dickachtiger" geworden, tevens oordeelende dat de lichtbruine krullen, waarmede zij zich opschikte, „haer niet wel stonden." En elders schrijft hij over „la grosse cousine Suerius," dat zij een ernstige aanval van geelzucht had gehad, maar er af was gekomen met verlies van „quelque peu de son lard."

Ofschoon derhalve alle overblijvende leden des gezins voor en na zich in den huwelijken staat begaven, Christiaan bleef vrijgezel. De geleerde Bayle legde dit uit met de aanteekening „Het huwelijk schikte niet wel voor een man, die zich geheellijk overgaf aan het nasporen der diepste verborgenheden van de Mechanica, de Astronomie en de Geometrie." Er werden hem wel eens vues toegeschreven op de een of andere juffer van zijn kennis, doch de refutatie bleef alsdan niet achterwege. Aldus ten aanzien van zekere

Catharina Smitz, dochter van den schilder Caspar Smitz (bijgenaamd „Magdalena Smitz," omdat hij zoo vele Magdalena's schilderde). Toen deze van een verblijf in Engeland te 's Hage terugkeerde schreef Christiaen aan Lodewijk: „La Signora C(atharina) est icy de retour depuis 10 ou 12 jours, et encore n'ay je pas esté pour la veoir; qu'il juge de là si je n'en suis pas bien amoureux."

In 1660 viel zijn tweede Parijsche reis, toen hij het Hollandsche gezantschap onder v. Gent en v. Beuningen vergezelde, dat Lodewijk XIV ging gelukwenschen bij gelegenheid van diens huwelijk met de Spaansche infante Maria Theresia. Zijn onthaal in de geletterde Parijsche wereld was alleszins vleiend; zijne geschriften en zijne ontdekkingen hadden de deuren voor hem geopend. Hij ging er om niet alleen met de koryphaeën der wetenschap, maar ook met savantes en toongevende vrouwen als Mlle Perriquet, Mlle de Scuderi en Mad. de Rambouillet. De briefwisseling met de verwanten in Holland werd om het verkeer in de drukke hoofdstad evenwel niet verwaarloosd; hij schreef hen over de wederzijdsche kennissen, over boeken en schilderijen, de mode, het theater, de schandaalkroniek nu en dan, over familiezaken, of ook, aan zijn broeder Constantijn, over zaken van wetenschappelijken aard: uurwerken, teleskopen en vliegmachines.

Te 's Gravenhage bleef hij domicilie houden in de ruime vaderlijke woning, „op het Plein aan de Pooten," waarvoor de grond door Frederik Hendrik aan zijn secretaris geschonken was.[1]) Hier zou hij een groot gedeelte zijns levens doorbrengen. 't Was het huis waaraan zijn

1) Emplacement thans ingenomen door het Ministerie van Justitie; volgens de „Bijdrage tot de kennis van het karakter" enz. door het Min. van Koloniën.

vader drie jaren (van 1634 tot 1637) had laten bouwen en dat gereed was gekomen op het oogenblik, waarop zijne beminde Susanna hem ontvallen was. Toen het nest voltooid was, stierf de vogel. „Au dedans," schreef destijds de dichter, „tout est honestement meublé et adjusté, reservée la pièce capitale que Dieu m'a enlevée, premier que j'y entrasse. Sa volonté soit faicte, mais il scait à quel point cette playe m'a touché."

De jonge geleerde was echter niet altijd in den Haag te vinden.

Dikwijls vertoefde hij op het vermaarde Hofwyck, waarvan zijn vader den naamsoorsprong zoo duidelijk had aangegeven met den versregel: „'k Ben hier om 't Hof te wycken." Voor een man van zijne veelomvattende studiën moest rust en afzondering dikwijls behoefte zijn. Hij had er als 't ware de boomen zien groeien, want reeds in 1642 had de bouwmeester Post, die ook het plan voor de vaderlijke woning op het Plein te 's Gravenhage had geleverd, dit buitenverblijf voltooid en 't was den dichterlijken vader steeds een genot geweest zich hier te midden van zijn vijftal kinderen te komen verpoozen —

Vijf gasten ongenoyt en altijd wellekom,
Die mij doen wenschen dat den dagh van mergen kom';
Dit vriendelick gesinn onthael ick, sonder pruylen,
Van dat sij d'eenigheit, daer in ick soeck te schuylen,
Verstooren met haer jeughd, en roeren Hofwijck om,
En maken 't nauwer dan de straet van 't Achterom.

Dit was de speelplaats zijner jonge jaren, dit zou de vluchthaven worden voor zijn ouden dag. Thans echter was de tijd ophanden dat Holland hem zou verliezen, hem aan Frankrijk zou moeten afstaan, vijftien jaren lang.

Het was Colbert, de eminente minister van den „eeuwig oorelogenden" Lodewijk XIV, die hem aanzocht zich te Parijs te komen vestigen, en Huygens gaf toe. Vooraf had hij zijn vader — il Signor Padre, gelijk de broeders zich in hunne brieven gemeenlijk uitdrukten — over dezen stap geraadpleegd, en de dichter, ofschoon gevoelig voor de eer der keuze, betreurde niet weinig eene benoeming, die hem voor wie weet hoe lang van dezen zoon zou scheiden. Aan een zijner vrienden schreef hij, dat het eerste bericht hem als een dolksteek was geweest, „tant j'ay de repugnance à me veoir priver sur la fin de mes jours de cet Enfant, dont la conversation m'est si douce et si précieuse." Maar dit belang wilde hij niet laten wegen, hij gaf zijne toestemming en den 21 April 1666 vertrok zijn beroemde zoon naar Parijs, waar hij zich haastte Colbert voor de hem verleende onderscheiding te bedanken. Ook werd hij te Fontainebleau aan den koning voorgesteld, die hem eene gratificatie van 1500 livres schonk. „'t Is mij lief," zoo schreef „Sus" (zuster Suzanna) hem, „om te hooren dat je onlangs soo merckelijk geseegent sijt met tijdelijcke goederen. Segt mijn eens hoeveel je present wel geweest is, want tot noch toe heb icker geen regt bescheyt van." Ondanks de schatten, door Lodewijks krijgvoeren verslonden, bleef Frankrijk „assez riche pour payer sa gloire": jaarlijks werden 75000 fr. besteed aan „pensions" voor de adepten der wetenschap en de minister was er steeds op uit beroemde vreemdelingen naar het hof van den Roi Soleil te troonen. Huygens verkreeg eene woning in de Koninklijke Bibliotheek (in de Rue Vivienne) en eene niet onaanzienlijke jaarwedde; men beschouwde den man, die te Angers in de rechten was gepromoveerd en sedert tot

lid der Fransche Akademie werd verkozen, die in Frankrijk zijne meeste ontdekkingen tot stand bracht en er de beste jaren zijns levens in dienst der wetenschap sleet, als te behooren tot de rij van 's lands groote mannen.

In dezen tijd legde hij zich vooral toe op de gezichtkunde. Hij bracht eene aanmerkelijke verbetering in de verrekijkers tot stand en vervaardigde werktuigen van buitengewone grootte, waarvan hij er twee aan de Royal Society te Londen schonk; een genootschap dat hem in 1663 het lidmaatschap aanbood. Voorts schreef hij eene verhandeling over het licht, waarin hij zijne gronden voor het undulatiestelsel blootlegde, en gaf eene vernuftige verklaring van de dubbele straalbreking van het IJslandsch kristal. Weldra voerde hij een uitgebreide briefwisseling met binnen- en buitenlandsche geleerden, met Leibnitz, L'Hôpital, Newton, De Vaumesle, De Duillers, en anderen. Ook, onder zijne bloedverwanten, met zijn broeder Constantijn, die te midden zijner beslommeringen als secretaris van Willem III nog gaarne mocht gaan grasduinen op het veld der wetenschap, en met een anderen Huygens die tot de verre maagschap behoorde, nl. Huybert, schepen te Veere. Onder de medewerkers van het Journal des Savans telde hij tot de uitstekenden, maar ook hem werden niet bespaard die disputen en botsingen welke reeds zoo vaak verdeeldheid in de geleerde wereld met zich brachten. Uit den schok der meeningen kwam niet altijd de waarheid, kwam wel eens de veete te voorschijn. Zoo ontspon zich in het Journal zijn strijd met Hartsoeker over een mikroskoop van nieuwe vinding en over de prioriteit in zake de waarneming der spermatozooën of zaaddiertjes. Doch die strijd werd in der minne door een

persoonlijk vergelijk bijgelegd. Condorcet geeft hem den lof: „Sa conduite avec Hartsoeker prouve qu'il avait une âme franche et élevée." Later voerde hij in het Journal des Savans en in de République des lettres eene langdurige polemiek met den zeevaartkundige Renau. Hij kon zich met diens stelling, dat de schepen in het water weerstand ondervonden evenredig aan hunne snelheid, niet vereenigen, en voerde zijne bezwaren aan tegen Renau's Théorie de la manoeuvre des vaisseaux. De zaak bracht beweging, en ook verdeeldheid in de mathematische wereld, iedere partij vond hare kampioenen, en ofschoon ten slotte Huygens' aanmerkingen gegrond bleken, Renau behoefde niets van zijne nautische verdiensten er bij in te boeten. Beide priesters der wetenschap mochten er van erkennen:

Geen kraekeel zoo klein, men haelt er voordeel uit;
Waar slagen vallen, valt gemeenelijck goê buit.

Ook moest hij een proces voeren met den abt de Hautefeuille — „abbé sans abbaye," gelijk Huygens de vrijheid nam zijne tegenpartij te noemen; terwijl de Fransche werktuigkundige Thuret hem de eer van de uitvinding der draagbare uurwerken trachtte te ontrooven.

Met de staatkunde bemoeide hij zich niet, zij was hem zuwider. Blijkbaar zag hij in Lodewijk XIV den schitterenden beschermheer, patroon der kunsten en wetenschappen, meer dan den heerschzuchtigen geweldenaar, die in 1672 de Republiek der Vereenigde Nederlanden dreigde op te slokken. Aan zijn vriend Leibnitz in Hannover schreef hij:

„Le peu d'attraction et d'estime que j'ay per queste canzoni politiche, comme le P. Paolo les appelloit, me tient hors de commerce pour tout ce qui les regarde,

et je souffre mesme avec peine qu'un esprit comme le vostre y emploie du temps."

Hij althans verstond het niet hoe men zijn hart tegelijk aan de wetenschap kon geven en aan de kronkelgangen der diplomatie; bij 't doorvorschen van 's hemels banen had de macht der indrukken hem eene andere wereldbeschouwing bijgebracht. Hoe verzonk het drijven op deze aarde in 't niet voor den eenzamen beschouwer van den sterrenhemel, hoog op zijn observatorium. „Ach," riep hij in zijn Cosmotheoros uit, „dat onze koningen en onze alleenheerschers wilden leeren en bedenken hoe groot die lichamen en hoe onmetelijk die afstanden zijn! Zij zouden beseffen voor eene nietigheid te sloven wanneer zij met inspanning van alle krachten, en tot verderf van een groot aantal bijzondere personen, oorlog voeren ten einde van dit of dat hoekje der aarde zich meester te maken."

Intusschen bracht die oorlog van het jaar 1672 hem in een tamelijk valsche positie. Toen de krijg nog niet verklaard was, de toestand hoewel gespannen nog niet beslist, had hij zich gevleid met de overweging: „Quand ce seroit, je pense qu' on sera encore bien aise de me retenir icy dans le poste oú je suis, oú je ne suis emploié en rien qui aie quelque chose de commun avec la guerre." En dit vertrouwen werd ook niet beschaamd, maar toch ondervond hij, na 't uitbreken van den oorlog, den weerslag der groote gebeurtenissen ginds over de Nederlandsche grenzen. Hij werd er op aangezien dat hij Hollander was, hij moest zich in acht nemen en op zijne houding letten terwijl het volk van Parijs feest vierde over de overwinningen van den Zonnekoning, terwijl in de straten der hoofdstad de vreugdevuren brandden en dertig veroverde Hollandsche vaandels

in plechtigen optocht naar de gewelven van de Notre Dame werden gebracht. Tegenover de vrienden in 't vaderland betuigde hij zich in zijne brieven: „Si les amis que j'ay icy n'estoient des gens fort raisonnables et discrets, je passerois mal le temps parmy les rejouissances dont tout est plein, et les discours en desavantage et deshonneur de la Patrie. Cependant je fais bonne mine, autant que je puis."

Terwijl de gevaren van zijn vaderland alom de gemoederen beroerden, zijn vader en zijn broeder beide den Oranjeprins dienden, die er zijn leven aan gewijd had de staatkunde van Lodewijk XIV te dwarsboomen, bleef deze geleerde dien koning tot zijn broodheer houden en arbeidde aan de samenstelling van zijn planetarium. Hij zou dat werk zijner handen eenmaal nalaten aan de Akademie, in wier gehoorzalen hij het woord des meesters had vernomen, maar zonder er bij te zweeren; waar hij naar den geest was opgevoed, „aan de voeten van Gamaliël onderwezen." De gedesoeuvreerde Coenraet Droste, die herhaaldelijk Parijs bezocht en met de Hollandsche kolonie daar voeling hield, zag dit toestel, en maakte er gewag van in de langwijlige rijmelarijen, waarin zijne grijsheid behagen schepte:

En Huygens, voor sijn doot, liet mij een uerwerk kijken,
Dat naer hem sijn verstant in wiskunst zal doen blijken,
Daer in men vind een spil, daer raederen om staen,
Die de Planeten doet terug of voorwaerts gaen:
En soo men weten wil, hoe dat op andre jaeren
Was hun gestaltenis, als zij vereenigt waeren,
Drayt men die weer terug, en aenstonts komt de dag,
De maent, het jaer, gelijk men in dien stant het sag.
Nog heeft hij mij doen sien twee glaesen van malkander,
'T een op een mast geset en in mijn hant het ander,
Die niet besloten sijn, nog in geen koker staen,

Waer door ik holen sag in 't vierendeel der Maen.
Waerom dat eenigen door gissing willen toonen,
Dat het een werrelt is, daer schepselen in woonen, enz.[1])

Doch de nazaat zou aan dit planetarium, thans nog eerwaardig gedenkstuk in Leidens Fysisch Kabinet, welsprekender hulde brengen dan de Haagsche toerist en rentenier dat met zijn gebrekkig gerijmel vermocht. Het proza zou hier de poëzie verre overtreffen. In zijn L a n d v a n R e m b r a n d heeft een andere Coenraed, nl. Busken Huet, daaraan de regelen gewijd:

„Het aan de Leidsche universiteits-bibliotheek door hem gelegateerd planetarium in eene dagteekening. Even kinderachtig als heden ten dage dit toestel schijnt, vrucht van Huygens' eigen hande-arbeid, even belangrijk wordt het wanneer men het beschouwt als een hoofdstuk uit de geschiedenis der beschaving in ons land. Geen wetenschap van den tegenwoordigen tijd, die niet aan de astronomische en verdere ontdekkingen der 17de eeuw de grootste verplichtingen heeft. Er zou een rijk van boosaardige domheid aanbreken, indien deze overwinningen van het menschelijk vernuft te niet gedaan konden worden; en, ging die nieuwe onkunde een bondgenootschap aan met geweld, de ganzen zouden op aarde een gelukkiger leven leiden dan wij. Wij moeten in het voorgeslacht het prijzen dat, ondanks het démenti hetwelk dit planetàrium aan het kitteloorig en magtig volksgeloof scheen te geven, de reliek erkentelijk aanvaard, en in eene kweekplaats der wetenschap er eene eereplaats aan afgestaan is. Zij is eenigzins een palladium van den nieuweren tijd. Zonder zelfverlaging ware het niet

---

1) Over den verrekijker zonder koker bij dr. Harting; C h r i s t i a a n H u y g e n s geschetst.

mogelijk te dalen beneden hetgeen door dezen standaard vertegenwoordigd wordt."

Zoo vast was hij niet aan den grond van Frankrijk, aan zijn tweede vaderland verknocht, of hij ondernam meermalen reizen buitenslands. Met name naar Engeland, waar hij somtijds eene zitting van de Royal Society bijwoonde, of, gelijk uit het Journaal zijns broeders blijkt, werwaarts hij de echtgenoote van Constantijn begeleidde, wanneer die met haar bedorven eenig zoontje haren man te Londen kwam opzoeken. Dat hij, de ongehuwde, daarom nog geen asceet was, zou men mogen opmaken uit den passus in hetzelfde Dagboek, vermeldende hoe hij in de Engelsche hoofdstad deelnam aan het spel, een hazardspel waarschijnlijk, en eens de gelukkige winner werd van een zilveren kan. Of hoe hij zich een driedaagsch uitstapje veroorloofde naar Epsom in gezelschap van zekere mrs. Row en mrs. Parnell, wier reputatie alles behalve van de beste was. Uit dezen Franschen tijd dagteekent zijne vluchtige bekendheid met mevr. Buat (v. Lennep's „Elisabeth Musch") en de nauwere met mevr. La Ferté. De eerste was na het onthoofden van haren echtgenoot naar Parijs gegaan om zich van goederen tot zijne nalatenschap behoorende te verzekeren, en had als bekend een veelbewogen leven achter zich. Reeds als meisje, toen zij mlle de Nieveen heette (naar de heerlijkheid die haar vader haar had nagelaten) was zij niet onbesproken. In 1663 schreef Constantijn aan Christiaan:

„Une belle compagnie vient de sortir de la chambre de Toot (d.i. broer Lodewijk) Cabeljau, l'aisné Dorp et mademoiselle de Nieveen, en habit de garçon."

En Amelot de la Haussaie, dien Fruin een geloofwaar-

dig schrijver noemt, schreef over haar huwelijk met den ritmeester Buat (in zijne Mémoires historiques):

„Leur mariage ne fut pas heureux; car la Dame, qui avoit été galante et coquette étant fille, le fut encore davantage étant femme. Ou dit qu'une fois elle s'absenta sept ou huit jours de suite, et qu'à son retour son mari lui donna cent coups de plat d'épée; ce qui n'aida pas à remettre la paix au logis. Un gentilhomme, qui servoit alors en Hollande, m'a dit plusieurs fois qu'elle regarda de sang froid l'exécution à mort de son mari par les fenêtres d'une maison, qui repondoit sur la place, et que les artisans, qui l'aperçurent, y jetèrent des pierres. Quoiqu'il en soit, elle n'a pas vécu plus sagement dans son veuvage, dont elle a passé une partie en concubinage avec Jonvelle, capitaine des Mousquetaires Noirs. Elle fut convertie à la Foi Catholique par M. l'Archeveque de Paris, François de Harlay; mais en abjurant l'hérésie, elle ne crut point devoir abjurer le putanisme."

Als jonge en welgestelde weduwe te Parijs gekomen trok zij er de aandacht, in de eerste plaats van de notabelen onder de daar gevestigde Nederlanders, hare landgenooten. Aanvankelijk kon zij te Parijs niet gewennen. Zij verlangde naar den Haag terug, maar een gewijsde van het Hof van Holland: „dat sy om gewichtige redenen, den Hove daartoe moveerende, haer by provisie uyt de landen van Hollant en Westvrieslant sal hebben te onthouden," sneed haar daarvoor den weg af. Christiaan Huygens (die haar dikwijls bezocht) moet tamelijk goed op de hoogte zijn geweest van haren handel en wandel om te kunnen schrijven (aan den destijds nog ongehuwden Lodewijk):

„Quelle curiosité avez-vous de scavoir comment se

gouverne nostre veufe? et non pas vous seulement, mais d'autres encore en nostre pays, qui prennent la peine de s'en informer? Est ce qu'on en a desia mauvaise opinion? Je vous assure que tout va bien jusqu'icy, et quand je voudrois, je n'en scaurois dire de mal. Je ne doute pas qu'elle ne souffre à l'avenir de grandes persécutions pour le mariage, estant assez bien faite et dans la reputation d'estre extremement riche, et mesme j'en sçay desia quelque chose, mais je crois qu'elle se plait assez en l'estat où elle est, pour ne se point haster de convoler."

Dit geloof was het juiste; zij hertrouwde niet. Na opheffing van hare ballingschap vertoefde zij bij afwisseling in den Haag en te Parijs, waar zij haar dartel leven voortzette. Eenmaal meende men dat zij voor de tweede maal den sprong door de ton wilde wagen, nl. toen zij zich bij de herroeping van het Edict van Nantes tot het katholieke geloof bekeerde en Christiaan van haar schreef: „L'on dit que Madame de Buat a quelque mariage en teste, et que c'est là le motif de sa conversion." In dat geval gedroeg zich de pretendent ten slotte naar den raad van den apostel Timotheus: „Maar neem de jonge weduwen niet aan: want als zij weelderig geworden zijn tegen Christus, zoo willen zij huwelijken." 1) Evenwel kon haar overgang tot de kerk van Rome ook verklaard worden uit het streven om hare goederen in Frankrijk te behouden, die zij anders als protestante zou verbeurd hebben. Wellicht was ook Fruin's gissing de ware: „Het kan echter zijn dat haar gemoed haar trok naar een kerk, wier genademiddelen zoo geruststellend zijn voor wie zijn hartstochten niet weet te beheerschen."

1) 1 Tim. V : 11.

Waarschijnlijk overleed zij niet lang na het jaar 1698, ongeveer zestig jaren oud. 1)

Minstens zoo intiem als Christiaan's bekendheid met deze weduwe en romanheldin, was die met mevr. La Ferté. Hier zijn de aanduidingen (in het Journaal zijns broeders) meer rechtstreeks. Zij was eene dochter van den gewezen directeur-generaal François Caron, die sedert uit den dienst der Nederlandsche O.-I. Comp. in dien der Fransche was overgegaan, maar op zijn terugweg naar Frankrijk den dood in de golven had gevonden, en van Constantia Boudaen, eene vrouw die in losheid van levenswandel mevr. Buat weinig toegaf. Terwijl haar man zich op Madagascar en in Hindostan eene tweede fortuin bijeenschraapte (de eerste had hij zich in Indië vergaderd vóór en gedurende het bestuur van zijn vriend den gouverneur-generaal Cornelis van der Lijn) woonde de lustige stroo-weduwe met hare kinderen te Parijs en maakte er goede sier. Constantijn Huygens Jr. schreef over haar bijzonder leven meer dan een aanstootelijke zaak; hij duidde onverbloemd op hare liaisons, ondanks dat zij reeds moeder van zeven kinderen was. Uit de galante moeder was eene galante dochter geboren. Als gehuwde vrouw, nl. als echtgenoote van den Normandischen edelman La Ferté, onderhield zij met den gezant der Republiek, van Sterrenberg, een dier betrekkingen, welke de Franschen gewoon zijn une chaîne te noemen. En deze was de eenige gebeneficeerde niet. Christiaan Huygens leerde haar kennen ten huize harer moeder te Parijs, waar, zoolang de bron der Indische dukaten bleef vloeien, de gasten vele waren en

1) Prof. Fruin. Aanteekeningen op Droste's Overblijfsels van geheugchenis.

de speelman op het dak zat. Hij zag haar huwen en met haren echtgenoot naar diens familiegoed in Normandië vertrekken, waar echter de stilte en de afzondering van het landelijk leven haar gansch niet naar den zin waren. Telkens wanneer zij te Parijs terugkeerde was zij zoo verrukt „qu'elle ne pouvoit parler." Nadat het schip van den terugkeerenden vader de diepte was ingegaan, en tegelijk daarmee zijn fortuin, geraakte de familie danig in het achterschip. Bij de herroeping van het Edict van Nantes spatte het gezin uiteen; mevrouw La Ferté, wier echtgenoot op zijne goederen in Frankrijk bleef, vluchtte met haar vier kinderen naar Engeland, waar de eens gevierde vrouw in zulke schamele omstandigheden aankwam dat zij van de Protestantsche gemeente eene kleinigheid, zestig gulden, moest leenen. Zij was ook verre van onbesproken, misschien een reden waarom de vroede echtgenoot van Susanna Ryckaert en secretaris van den Koning-Stadhouder Willem III haar the cold shoulder toekeerde. Maar bij zijn broer Christiaan, toen zij hare reis naar Holland voortzette, vond zij beter onthaal. Ook deze was destijds weer in het vaderland terug; de vrijgezel en de strooweduwe vonden behagen in elkaars gezelschap. Zij kwam bij hem op Hofwijck logeeren, soms acht of tien dagen achtereen, hetzij alleen, hetzij met haar jongste dochtertje, (zoo'n kind zou niet klappen!) Schoonzuster Ryckaert zag 't met scheeve oogen aan; in het Journal van haren man komt voor, onder dagteekening van 2 Juli 1693:

„Had een brief van mijn vrouw. Schreef dat Broer wederom Mad. la Ferté buyten by hem hadde, en syn hart met haer wel soude kunnen ophaelen, want dat men seyde dat sy niet seer cruelle en was."

Christiaan bleef haar in vriendschappelijk aandenken houden. Zijn testament bewees dat wel het best, want hij legateerde haar tot ergernis van zijne bloedverwanten eene som van f 2000, en f 500 aan haar oudste dochter („die ick ten doop geheven hebbe.")

Van een andere betrekking tusschen hem en eene galante vrouw, eene Fransche ditmaal, gewaagt zijdelings Collot d'Escury, in het zesde deel van zijn bekend werk Hollands Roem in kunsten en wetenschappen. Daarin acht hij het waarschijnlijk, dat ook Huygens behoorde onder de talrijke aanbidders van de vermaarde Ninon de Lenclos. Hij zou haar zelfs een dichterlijke hulde hebben opgedragen, „maar in welke men den man proefde, die in zijn sterrekundige vaart den Parnas te schielijk onder zijne voeten had achtergelaten om er zich slechts een oogenblik aan de bron der dichters te hebben kunnen laven."

Dit was eene tamelijk omslachtige wijze om uit te drukken dat de schrijver van den Cosmotheoros zich minder goed op een puntig minnedicht, op een snedigen „klinkert" verstond dan zijn vader. Terwijl, zoo de mededeeling juist ware, de dagteekeningen zouden uitwijzen dat Huygens zijn wierook voor eene bejaarde schoonheid brandde. Doch wat zou dit bij eene vrouw als Ninon, over wier vele veroveringen Brantôme het nageslacht een boekje heeft opengedaan en die tot in hare nadagen eene zoo onvergelijkelijke frischheid, een zoo jeugdig aanzien behield, dat men haar verdacht de ware fontein van Jouvence te kennen en dat vader en zoon tegelijk op haar verliefden. Hare galante avonturen, omstreeks het jaar 1631 aangevangen, duurden nog voort in 1690. Evenwel zou blijken dat Collot d'Escury zich hier vergiste en een quatrain van

den vader verkeerdelijk op rekening van den zoon stelde. Het was niet Christiaan, maar Constantijn Senior welke aan deze moderne Aspasia zijne dichterlijke hulde bracht, en vermoedelijk was deze laatste ook alleen geïnspireerd door eenzelfde gemeenschappelijke voorliefde, eenzelfde zin voor de muziek. Was Huygens Sr. talentvol componist en muziekkenner, Ninon was eene begaafde musicienne, die bij haren vader, een groot luitspeler, in een goede leerschool was geweest. Iedere andere betrekking tusschen deze twee werd door den zoon teruggewezen, waar hij in 1662 aan zijn broeder Lodewijk schreef:

„Je sçavois très bien qui estoit Mlle de l'Enclos, et M. Boisrobert m'a plus de trois fois promis de m'y mener, mais tousjours il y est venu quelque empeschement. Il me monstra un tableau où elle estoit peinte toute nuë lorsqu'elle estoit encore raisonnable, mais à cet heure elle est passée, et converse, à ce qu'on dit, avec les femmes honnestes après que l'age luy a fait quiter son premier mestier. Mon Pere la voit assurement pour l'amour de la musique, et je n'en veux point avoir d'autre pensee."

Deze aanduidingen, de stellige zoowel als de zijdelingsche bewijzen niets tegen Huygens' karakter. Zij bewijzen alleen dat hij niet de eenzelvige geleerde, niet de „protestantsche monnik" was, dien sommigen in hem zagen en dat zijn leven, schoon echteloos, niet liefde-loos voorbijging. Hij had hierin een trek gemeen met zijn grooten voorganger en tijdgenoot Descartes, óók mathematicus, óók wijsgeer, maar niet in d i e mate boven of buiten de menschheid staande of hij leefde in ongewijde verbintenis en had daaruit een kind, dat hij hartstochtelijk beminde. Wanneer Macaulay de loopbaan beschrijft van een der grootste

booswichten, welke de aarde ooit gedragen heeft, van Bertrand Barère, het „Jacobijnsche kreng," dan rekent hij hem zijne zinnelijkheid als de geringste zijner fouten aan, n.l. in dezer voege: ,,His sensuality was immoderate; but this was a failing common to him with many great and amiable men." In dat licht zou men de zaak ook bij Christiaan Huygens willen beschouwen, en uit de onbescheiden aanteekeningen in het Journaal zijns broeders vóór alles kunnen opmaken, dat de dichtregels van zijn illustren vader ook voor hem geschreven waren:

De weecker Menslickheit, het volck met lange rocken,
En heb ick noyt gehaet: eer heeft het mij betrocken —

Een zekere mate van berekening en van nuchterheid, waar 't de aangelegenheden des harten betrof, schijnt hem daarbij wel eigen te zijn geweest, afgaande op sommige brieven in de Oeuvres Complètes opgenomen. Zoo schreef hij over het voornemen zijns broeders Constantijn om 't met een vrouw met een geringen bruidschat voor lief te nemen: „Pour moy j'avoue que ce ne seroit pas mon affaire et que j'aimeray tousjours plus de supporter la pauvreté estant seul, qu'en ayant femme et enfans." Later, sprekende over de naar Parijs uitgeweken weduwe Buat, heet het: „Elle proteste extremement que jamais elle ne songera à se remarier, mais vous sçavez qu'on n'est pas tenu de croire à las palebras de muger" (paroles de femme). En waar dezelfde weduwe hem in hare briefwisseling met de Haagsche vrienden had gedoodverfd als kandidaat naar de hand van Suzanna Caron, (sedert mevr. la Ferté) verweert hij zich met de betuiging: „Il n'y a rien de plus faux; personne icy ne songe à dire

la mesme chose, et je n'y vay qu'environ une fois tous les mois." Eindelijk hoort men hem zich aldus ontboezemen tegenover zijn broeder Lodewijk, na diens huwelijk met Jacoba Teding van Berkhout:

„Je ne laisse pas d'admirer que vous soyez tellement satisfait que de prescher aux autres le mariage comme si c'estoit le souverain bien. Car je connois des gens qui, encore que bien mariez, en parlent plus moderement, et après en avoir estalé tous les plaisirs et les avantages, en veulent bien advouer aussi les incommoditez. Pour moy je ne sçay quel pouvoir auront quelque jour sur moy vos exhortations et vos exemples, mais tant que je seray en ce pays icy je puis vous assurer que je cheriray la liberté sur toutes choses, et cela pour beaucoup de raisons."

Dit was wel niet de taal van een man, voorbeschikt om zich spoedig in het huwelijksgaren te verwarren, en zijn levenslange ongehuwde staat pleit er voor dat deze zienswijze hem tot het laatst toe bij bleef. Tegen Lodewijk althans gaf hij die niet op; toen deze hem de geboorte van zijn eersteling berichtte, bekwam hij van „broer Tiaen" het bescheid: „Il y a du plaisir d'avoir ainsi matière de se faire des felicitations reciproques, à l'un pour des enfans de chair, à l'autre pour des enfans d'esprit. Si vostre garçon est beau, ma fille la nouvelle invention est aussi belle en son espèce et vivra longtemps."

In den aanvang voerde Huygens te Parijs een bescheiden staat. Een koets met paarden te houden was hem te duur; daarom vergenoegde hij zich met een draagkoets, die hij inzonderheid tot het afleggen van visites behoefde. Maar later vermeerderde hij zijn huispersoneel tot een getal van zes dienstbaren, waaronder een paar lakeien,

een koetsier (vóor het onderhoud van een span paarden) en eene „belle cuisinière," Cathérine genaamd, die uit zijn huis huwde. Men leest verder van een mooi „lit d'ange" in zijn slaapkamer, en van „cuirs dorez veloutez" in zijn eetzaal.

Het was een soort van servituut op zijn wonen te Parijs dat de vrienden en verwanten in 't vaderland hem zoo vaak van zijne studiën en waarnemingen of van zijne briefwisseling met andere geleerden aftrokken door hunne kleine huishoudelijke opdrachten. Voor dezen moest hij een Fransche pruik koopen, voor gene een Parijschen hoed, een zeldzaam boek of prent, een rol muziekpapier, een horloge, tot glazen oogen toe. Aan broer Lodewijk klaagde hij daarover zijn nood, schrijvende: „A vous j'avoueray bien que ces commissions m'incommodent fort. Vous ne scauriez croire avec quelle peine je m'occupe à de telles bagatelles, que me font desia toutes vielles, outre que j'ay honte que l'on scache par delà qu'elles vienent de moy." Alevel, de wederdienst bleef niet geheel uit; somtijds zond men hem een paar „buytelaertjens" 1) Hollandsche boter „pour son petit desjeuner," of een Geldersche ham, of een bus thee, met de schepen der Oostindische retourvloot aangebracht, of een dergelijke vaderlandsche versnapering. Voor vaderlandsch gebak en confituren kon hij waarschijnlijk het surrogaat te Parijs zelf wel vinden, want, schreef hij, „c'est icy le païs van de Lickpotten, en daer de stroop langs straet loopt."

In 1670 was hij door een zware ziekte overvallen. De bezorgde vader vreesde destijds het ergste en wist hem naar den Haag te troonen, waar hij ook werkelijk genas. Maar ongeveer zes jaren later overkwam hem een nieuwe

1) 1/16 vat, ongeveer 20 pond.

aanval, en wederom toog hij naar zijne vaderstad. Ditmaal schreef hij zijn broeder Constantijn: „Je ne crois pas que je retourne à Paris, ayant trouvé pour la deuxième fois par de trop fascheuses experiences que la vie que j'y menois m'est contraire." Er kwam bij dat zijn jaargeld in Frankrijk hem zeer ongeregeld werd uitbetaald. Het bedroeg nooit meer dan 6000 livres, vele jaren minder. Toch besloot hij in 't eind naar zijn post terug te keeren; en de vader, bij den prins een paspoort voor zijn zoon aanvragende, deed dat onder bijvoeging: „On est si prompt à blasmer et à criminaliser ce qui sort de ma pauvre famille, et ce que j'y connois de plus pur est si sujet à calomnie et interpretation sinistre, que j'ay subjet de craindre que ce fils mesme pourroit n'en être pas exempt, luy qui n'est nullement porté à interrompre ses contemplations innocentes d'aucune affaire hors de sa vocation."

Huygens vertrok bij zijn terugkeer naar Frankrijk niet alleen; hij nam als huishoudster met zich zekere Mlle La Cour, ten einde het bestier over zijne Parijsche menage op zich te nemen. Zij was eene bekende van zijne familie en stond daarmee op vriendschappelijken voet. Meer dan eens werd hem in de brieven uit het vaderland gevraagd naar den welstand van „vostre Gouvernante;" over en weer werden recepten gewisseld over de bereiding van ragoûts, confituren, enz. Alleen kon zuster Suzanne in Den Haag (de vrouw van Philips Doublet) het niet goed zetten dat Mlle La Cour, in een zoo goede positie geplaatst en in een zoo begeerlijke woonplaats gedomicilieerd, niettemin naar Hollandsche toestanden kon terug verlangen, en naar een Leidsch hofje. Of had ze misschien berouw, dat zij het huwelijksaanzoek van den korenkooper had afgeslagen?

„C'est une grande Folle," schreef Sus, „si elle ne se peut contenter en une si bonne condition. Il me semble que si j'ettois à sa place, le Beguinage de Leyde seroit la dernière délice à laquelle je songeray."

Dat Christiaen een goede meester was blijkt wel uit hetgeen zij hem verder schreef: „Elle (Mlle Cour) se loue extremement de la bonté que vous luy tesmoignez et promet d'avoir le plus grand soing de vostre Menage qu'il luy sera possible."

De storm, die zooveel Franschen en vreemdelingen over de grenzen dreef, de herroeping van het Edict van Nantes, droeg er toe bij een einde te maken aan zijn veeljarige werkzaamheid te Parijs. Waarschijnlijk zou 't hem wel vergund zijn geweest er te blijven, had hij er om verzocht. Niet zijn eigen verkiezing had hem naar Frankrijk gebracht, maar die van een Franschen minister, en zijne Europeesche vermaardheid had den luister eener Fransche Akademie helpen verhoogen. Zou hij thans als een gunst vragen, hetgeen hem alleen aangenaam kon zijn als een recht? Daarbij, zoo 't heimwee naar 't vaderland hem al niet trok, het drijven der katholieke partij in het land zijner inwoning stuitte hem ongetwijfeld; hij was te zeer een zoon van zijn vader en van zijn protestantsch geboorteland dan dat hij geen verklaard tegenstander zou geweest zijn van de Alleenzaligmakende Kerk," ne pouvant comprendre," gelijk hij aan Leibnitz schreef, „comment un homme de bien peut approuver la cruauté dont cette religion use à contraindre et forcer les consciences."

Dat hij trouwens niet voornemens was om zich in Frankrijk blijvend te vestigen, valt op te maken uit hetgeen hij kort voor zijn vertrek naar 't vaderland schreef: „Mon

intention toutefois n'est pas de rester en France, tant de peur de devenir encore malade, comme j'ay esté par 3 fois, que pour d'autres raisons, mais je verray si je puis obtenir quelque partie de ma pension sans être obligé de résider en ce païs là." Doch Colbert, tot het einde zijn beschermer gebleven, en die hem nog een verlenging van zijn laatst verlof in Holland had toegestaan, kwam in 1683 te overlijden. Louvois volgde hem op als „surintendant des Bastimens Publics" (waaronder ook de Akademie van Wetenschappen behoorde) en deze bewaarde het stilzwijgen op de verschillende door Huygens tot hem gerichte brieven; ook op het latere verzoek om te mogen weten of de Fransche regeering op de diensten van den Hollandschen geleerde nog prijs stelde. Wel werd Huygens' jaarwedde voor den duur van zijn verloftijd ingehouden, en dit ofschoon hem een officieel verlof wegens ziekte was verleend. Bitter beklaagde zich de vader over deze behandeling. Aan M. de Beringhen schreef hij daarover: „Si j'eusse pu m'imaginer que mon digne Archimede seroit chicané comme il l'a esté, à mon desçeu les douceurs et belles promesses de Mons. Colbert me l'auroyent point arraché."

Overigens, 't was hem lief dezen zoon tot zich te zien wederkeeren. Ook omdat drie ernstige krankheden, hem in het vreemde land overkomen, zijne toch reeds zwakke gezondheid zoo deerlijk hadden geschokt. De dood kon den zoon nog vóór den vader wegnemen, en daarvoor hoopte de bejaarde dichter bewaard te blijven. „J'ay tousiours jugé," schreef hij aan denzelfden buitenlandschen vriend, M. de Beringhen, „que ceste complexion si faiblette succomberoit à la fin à ce trop fort esprit et que, de la

manière que je m'y prens, à peine me pourroit il survivre." En verder: „Si Dieu n'octroye bonne vie et longue à ce garçon (comme j'en doute tousiours) on aura sujet de plaindre en tout temps sa perte comme on regrette la mort d'une excellente poule pleine de grande promesse de beaux oeufs tout prete à pondre. Car il s'agite encore bien de choses surprenantes en ceste cervelle icy."

Uit deze Fransche periode dagteekent de medaille met borstbeeld, welke Christiaan Huygens voor zich liet graveeren en waarvan de afbeelding in de Oeuvres Complètes is opgenomen. Ook het portret door den Franschen schilder Triquet van hem gemaakt; (waarschijnlijk dat, waarnaar Edelinck zijne gravure vervaardigde).

In Holland teruggekeerd dong hij naar een plaats in den Raad der Domeinen van Willem III. Hij meende dat gunstbetoon wel te kunnen verwachten van den vorst, die een zijner broeders in zijn persoonlijken dienst had, en de benoeming van een anderen tot drost van Gorkum had in de hand gewerkt. Maar de stadhouder achtte wellicht een kamergeleerde voor die betrekking niet geschikt; de benoeming bleef achterwege. Daarna trachtte zijne familie hem over te halen tot een huwelijk met zijne nicht Constantia le Leu de Wilhelm, voornamelijk ten einde hem in staat te stellen wat ruimer te leven. Zij was eene zuster van Maurice de Wilhelm, die door de Staten tot resident bij het Zweedsche hof was aangesteld, eene verheffing die in de verwante familie Huygens groote voldaanheid gaf. „Après cela," schreef Christiaan uit Parijs, „il ne faut qu'un bon mari à chacune des madlle. les soeurs, pour rendre la joie complette." Maar dat hij zelf een dier echtgenooten zou worden, dit denkbeeld was hem

gansch niet naar den zin. Want zoo de dame al geld meebracht, zij was naar 't schijnt reeds danig sur le retour; althans, hij gaf aan zijne bezorgde bloedverwanten het bescheid dat hij er misschien aan zou denken wanneer de bewuste Constantia nog een jaar of tien, twaalf, jonger ware, „dog hij daer nu gansch geen treck in hadde." Blijkbaar werd hij teruggehouden door eenzelfde bedenking, die ook den weduwnaar Cats voor een tweede huwelijk in den weg stond (gelijk hij dat zelf in zijn Twee-en tachtigh jarigh leven erkent):

> Een wijf dat rimpels heeft en kon mij niet bevallen,
> En ick hield mij te rijp om met de jeught te mallen;

Hij bleef dehalve ongehuwd, getrouw aan zijne onstoffelijke bruid de muze Urania. In Nederland vorderde de wetenschap hem niet minder op dan zij het in Frankrijk gedaan had; onverpoosd bleef hij aan den arbeid, gestadig briefwisseling houdend met geleerde mannen of bezoeken van hen ontvangend. Een plaats in het Journaal zijns broeders luidt:

„Smiddachs at broer Christiaen tot onsent; seyde mijn komst (uit Engeland) niet eer geweten te hebben. Naermiddach reed met hem naer Hofwyck, en sagh daer sijn nieuw geïnventeerde pendule. Had een verrekijcker staen, daer men de sterren mede bij daegh konde sien. Seyde, dat 3 Jesuiten uyt Indien, in kleederen van Armeniers, bij hem geweest hadden. Sagh oock 't manuscript van sijn boeck van planeten."

Hij kende Spinoza, ook als vakgenoot in het slijpen van lenzen, zonder hem in dat handwerk juist te overschatten. „Le Sieur" of „le Juif de Voorburg" gelijk hij

hem in zijne brieven wel noemde, sleep zijne glazen uit de hand, en geloofde niet aan het nut der naderhand door Huygens daartoe gebezigde draaibank. Terwijl deze eens aan zijn broeder schreef:

„Le grand verre que j'ai travaillé est parfaitement bien doucy, et ne scauroit l'être mieux au jugement de tous les experts qui l'ont veu. Le Sieur Spinosa, à ce que je vois, n'a pas encore gueres approfondi cette matière, et vous estes peu charitable de le laisser ainsy dans l'erreur."

Hetgeen de schrijver der Ethica, gelijk Huygens, gelijk Descartes, ongehuwd, intusschen wel had „approfondi," was een geheel stelsel van wijsbegeerte gelijk Huygens nimmer had opgebouwd. En in karaktergrootheid deed voor den „jichtigen philosoof" (gelijk een zijner commentators Huygens noemt) gewis niet onder de teringlijder van de Haagsche Paviljoensgracht, die ter wille van zijne onafhankelijkheid zoowel het hoogleeraarsambt te Heidelberg terugwees als de erfenis, hem door zijn vriend Simon de Vries toegedacht, en eindelijk in zelfgewilde armoede stierf.

Ook de beroemde Newton behoorde tot Huygens' persoonlijke bekenden, tot zijne vrienden zelfs, afgaande op het feit dat hijzelf te Windsor bij den koning ging om Newton's belangen te bepleiten. Door zijn voorstel om den secondeslinger te bezigen tot het nasporen van de zwaartekracht der aarde stond hij niet ver van de groote ontdekking van den Britschen geleerde omtrent de algemeene zwaartewet. En deze was met den Hollandschen uitvinder ten zeerste ingenomen. Eenzelfde wetenschappelijk streven verbond beide, beider knapentijd had zich gekenmerkt door gelijke voorliefde tot handenarbeid. Christiaan had zijne

snipperuren besteed tot het maken van molentjes en draaibankjes, Samuel Smiles getuigt van Newton dat hij steeds ijverig in de weer was met zaag, hamer en bijl, steeds aan 't timmeren van windmolens, rijtuigen en toestellen. Bij beiden groeide uit den knutselaar de werktuigkundige en de ontdekker.

Behalve het slingeruurwerk en de „zeependule" vond Huygens nog den micrometer uit, waarmede hij de schijnbare grootte der planeten kon meten. Van zijne vaststelling der wet van de buitengewone straalbreking verklaarde de Fransche natuurkundige Fresnel dat deze ontdekking kon opwegen tegen alle andere, welke de wetenschap aan Newton's Optica verschuldigd was. De astronoom Hevelius had in zijne Selenographia (Maansbeschrijving) ettelijke voorschriften gegeven omtrent het slijpen van lenzen en het vervaardigen van teleskopen; hij zelf had er een van vijftien voet lengte gemaakt. Huygens overtrof hem met een teleskoop van honderd en twintig voet lengte. Doch zijne sterrekundige waarnemingen culmineerden in het ontdekken van den ring van Saturnus, en reeds te voren van Saturnus' grootsten wachter. Collot d'Escury spreekt van die beide ontdekkingen met geestdrift, en zoo doet dr. Harting, waar hij verhaalt:

„Den 3den Februari 1655 had Christiaan eene lens voltooid van tien voeten brandpuntsafstand; en toen hij deze als vóorwerpglas van een verrekijker den 25sten Maart naar den hemel richtte en daarmede Saturnus beschouwde, ondervond de zesentwintigjarige eene der levendigste en aangenaamste aandoeningen waarvoor de menschelijke ziel vatbaar is. Hij zag op ongeveer drie minuten afstands ten westen van Saturnus een zeer klein sterretje, waarin

hij dadelijk een wachter der planeet vermoedde. Aan de tegenovergestelde zijde van deze bemerkte hij een andere kleinere ster, die hij meende voor een vaste ster te moeten houden. Een bepaald oordeel moest echter tot den volgenden dag uitgesteld worden. Wie schetst nu zijne verrukking toen hij, wederom zijn kijker naar Saturnus rigtende, ten duidelijkste waarnam dat de afstand tusschen de planeet en de laatstgenoemde ster dubbel zoo groot was geworden, tengevolge van de beweging der planeet in hare baan, en daarentegen het eerste sterretje in hare nabijheid was gebleven en zich slechts iets verplaatst had. Hiermede was het vermoeden bevestigd, de hoop vervuld. Een nieuw hemelligchaam, behoorende tot ons zonnestelsel, was ontdekt."

Evenwel, in de geschiedenis der sterrekunde was dit een alles behalve zeldzaam feit. Vóór en na Huygens viel aan tal van waarnemers dezelfde voldoening te beurt. Maar de ontdekking van Saturnus' ring was eenig, dewijl er in het geheele overige planetenstelsel geen analogon van zulk een verschijnsel was aan te wijzen, dewijl 't van bijkans alle andere hemellichamen was vastgesteld dat zij bollen of spheroïden waren. Zelden werd eene zoo stoute hypothese zoo schitterend bevestigd. Galileï had het eerst waargenomen dat er met deze planeet iets buitengewoons in het spel was en dat zij, naar hij geloofde, uit drie elkander aanrakende sterren bestond. Na hem had Hevelius de uitsteeksels aan hare zijden gezien en de veranderingen daarvan nauwkeurig beschreven. Geen van beiden echter doorgrondde de zaak; eerst Huygens, met behulp van zijne betere kijkers, stelde vast dat de grootste planeet (na Jupiter) omgeven was door een vrij zwevenden ring, die

zich later voor het oog der nieuwere wetenschap zou oplossen in een stelsel van vijf ringen. De ontdekking was nieuw, en zij was verrassend; zij vormde als 't ware het glanspunt van zijn wetenschappelijk leven, zij wekte de geestdrift op van den vaderlandschen zanger, die in zijn dichterlijke vaart de perken te buiten ging met strofen als deze:

O Gij, die, nevens mij, in 't stille van den nacht,
Naar d'eeuwgen hemel ziet, en wegzinkt bij die pracht!
Zoo lang gij, nevens mij, dáár ziet planeeten dwalen,
Zal ieder sterrenbeeld u Huygens lof herhalen;
Zoo lang Saturnus daar zijn breede baan beschrijft,
Zijn derde wachter, op zijn wenk, door d'ether drijft,
Zoo lang de Orion gloeit, de Wagenaar blijft leven,
Staat Huygens naam met vuur aan 't luchtgewelf geschreven.
't Is hij, 't is Hollands teelt, die 't eerste dorst bestaan
Een dubblen gordel om Saturnus heen te slaan;
Ja, door een wachter meer deed hij den held verzellen,
Hij dwong de maan weer juist om d'aardbol heen te snellen,
Schreef haar zijn wetten voor, haar wissling, zwaarte en stand,
En 't slingeruurwerk kreeg Europa uit zijn hand. 1)

Ontboezemingen als deze riekten naar de „lyrische woede" der dichters, evenals de sprong van de maan op een uurwerk tamelijk onverwacht mocht heeten. Zeker is het intusschen, dat Huygens' ontdekking bij zijne tijdgenooten groot opzien baarde, te meer nu het geschrift, waarin hij deze blootlegde, zijn Systema saturninum, een zoo overtuigende bewijsvoering inhield, dat niemand meer twijfelde. Of liever, bijna niemand. Zekere Fabri maakte nl. eene uitzondering en betwistte de juistheid

1) Helmers. De Hollandsche natie.

eener ontdekking, welke Huygens aanvankelijk alleen bekend had gemaakt in den vorm eener hieroglyf, zelfs voor de mannen van het vak onverstaanbaar. Hij deed dit in navolging van Galileï, wien de vaderen van het Heilig Office wel voorzichtigheid geleerd hadden, en dat het niet geoorloofd was voor den hemel of de aarde wetten vast te stellen, welke in strijd waren met het gevestigde kerkgeloof. Evenwel, de begrippen van den kettermeester zaten Fabri niet in het bloed, hij eindigde met zich gewonnen te geven en uit dezen Saulus des verzets werd een Paulus des geloofs.

Te midden zijner navorschingen in den dienst der wetenschap, trof Huygens een harde slag: zijn hoogbejaarde vader scheidde, den 26sten Maart 1687, uit het leven. En dit leven was niet alleen lang geweest (meer dan negentig jaren) maar het mocht ook vruchtbaar heeten en welbesteed. De dichter der Korenbloemen had op zijn 89sten verjaardag zijne kinderen reeds gewaarschuwd:

De dagh staet voor de deur, dat gh'u ontvadert zult
En vrije luyden sien —

Doch zijn gelukkig naturel en zijn krachtig lichaam deden nog wel op eenige jaren levens hopen. Op zijn 80ste jaar was hij nog zoo flink ter been, dat hij vijfdehalf uur aan één stuk achter de lijkbaar van den admiraal de Ruyter ging. Toen in 1680 de statige hertogin van Zell, gemalin van Vorst Rudolf August, zijn oudsten zoon Constantijn naar het welvaren zijns vaders vroeg, kon deze het bescheid geven (naar hij in zijn dagboek aanteekende):

„Je luy fis la révérence et dit qu'il estoit encore en vie et un jeune homme de 85 ans."

Deze „jonkman" had een eervolle loopbaan achter zich, in dienst van twee Oranjeprinsen gesleten, al was hem door het wantrouwen van Amalia van Solms wel eens een doren in het vleesch geduwd. 1)

Hij had de voldoening gehad zijne dochter gelukkig gehuwd te zien, en zijne zonen in eervolle betrekkingen geplaatst. Hij was geen gering kunstkenner, een talentvol musicus, een kernachtig dichter; hij had zich in zijne Korenbloemen een letterkundig monument opgericht in waarheid duurzamer dan metaal. Heer van Zuylichem, Zeelhem en Monnikenland bezat hij een aanzienlijk vermogen en behoefde geen vorstengunst om zijn staat op te houden. Als gezant had hij met koningen en prinsen onderhandeld, had ridderorden en adelbrieven ontvangen, en, wat beter was, de hulde van beroemde dichters en geleerden. In geen enkele wetenschap was hij vreemdeling; de gloed zijner geestigheid doofde niet, noch in den Muiderkring, waarvan hij steun en sieraad was, noch in zijne deftige woning op het Plein te midden van den kring der geletterde gasten, minst van al op zijn geliefd Hofwyck. Puntig gelijk zijn epigram, was zijn keuvelen; bij dorper en edelman gezien, was de dood zijner Susanna het eenige groote verdriet dat over zijn schitterend leven een schaduw wierp. Hij had haar een halve eeuw overleefd, thans was ook voor hem het einde gekomen en de blijmoedige grijsaard was gestorven met zijn eigen dichtregel als 't ware op de lippen:

— komt, Heere, tis genoegh!

---

1) Over de tegen Huygens gerichte intriges bij Th. Jorissen; Constantin Huygens.

Zijn lijk werd met groote staatsie ter aarde besteld. Zijn oudste zoon, die hem als secretaris van den stadhouder was opgevolgd, betrok nu het groote huis op het Plein, half schilderijenkabinet, half boekerij en kunstmuseum. Christiaan vestigde zich op Hofwyck. Hij kon er nog vreugde en voordeel beleven aan de vruchtboomen die zijn vader er geplant, en waarvoor deze de hoogopgaande mastboomen met hunne „vruchtelooze toppen" had laten rooien —

Dit groene Noordsch gewas,
Dat Hofwycks luister was,
In alle kyckers oogen.

De stilte van dat buitenverblijf moest aan de studiën van den geleerde ten goede komen; het mocht nu een tempel der wetenschap worden gelijk vroeger een tempel der gezelligheid. Evenwel, toen ook voor hem de oude dag reeds was gekomen, dacht hij er nog aan zijn domicilie te verleggen naar Utrecht. 't Was naar 't schijnt de begeerte om eene drukkende belasting te ontgaan, welke hem dat voornemen deed opvatten. In het Journaal vindt men de zaak als volgt uitgelegd:

„24 Sept. 1694. Smergens kreegh een brief van myn vrouw. Schreef dat wel verwondert soude wesen als soude hooren dat broer Christiaen geresolveert was naer Vytrecht te gaen wonen, om dat honderdste penningen te ontgaan, tot het betalen van welcke hij yder reys most geldt opnemen. Dat, daer wonende, hij niet en soude hoeven te betalen als voor 't goedt, dat hij in Hollant soude hebben, en dat dit hem over de 800 gl. soude profiteeren. Dat mijn vrouw en zuster het hem hadden afgeraden, zullende

daer soo alleen wesen, maer dat hy daermede voort wilde."

En toch zou 't zoover niet komen. Hofwyck zou hem behouden, tot het laatst toe. 't Was ook nog slechts een jaar vóór zijn dood; inderdaad mocht hij zich gelukkig rekenen dat hij voor die korte spanne tijds het vaderlijk erfgoed niet verlaten had, waar hij nog onder den rook van 's-Gravenhage woonde, waar hem nog de toespraak bleef van de Haagsche vrienden en de opbeuring van zijne bloedverwanten. Die laatste had hij wel noodig, want bij het klimmen zijner jaren was er een floers over zijn geest gekomen. Ook zijn lichaam, dat nooit sterk was geweest, begon hem te begeven; de kwalen, waarvan het vleesch de erfgenaam is, kwamen nu over hem. Den broeder aan wien hij 't meest gehecht, met wien hij te zamen was opgegroeid, zag hij nog slechts zelden, want gemeenlijk was deze op zijn post in Engeland, in de omgeving van Willem en Maria. Maar diens echtgenoote woonde nog in 't land, evenals haar ter studie gaande zoon; zijne zuster Susanna, met haren man Philips Doublet, zijn broer Lodewijk met vrouw en kinderen brachten nu en dan den ziekelijk geworden geleerde troost en verstrooiing op het stille Hofwyck. Zijn kwaal was niet ongelijk aan die ongesteldheid, die ongereedheid van het lichaam, welke Bilderdijk eenmaal in zijn „Ziekte der geleerden" had aangeduid, toen hij er zich aan waagde het onbezingbare te bezingen. Hij werd herhaaldelijk gekweld door tenesmus, een pijnlijke stoelpersing; later door koortsen. Wel kwam hij er weer van op, maar bleef sukkelend, en dat die aanvallen niet zonder invloed bleven op zijn humeur zou men allicht afleiden uit hetgeen zijn schoonzuster aan zijn

broeder in Engeland schreef: „dat Christiaen naer sijn siekte der noch magher en onnoosel uyt sagh, en syn liefde niet scheen te wackeren."

Dit werd nog ten jare 1691 geschreven en was als een voorteeken te beschouwen. De ziekte, die zijn laatste zou wezen, ving eerst vier jaren later aan. In 1695 komen er in het Journaal van Constantijn aanteekeningen voor, die het verloop der kwaal geleidelijk volgen en op het naderend einde wijzen, terwijl zij mede gewagen van hooggaande prikkelbaarheid, eindelijk van een toestand die aanduidde, dat de zieke „in het breyn geraeckt" was. Aldus, op 16 April 1695:

„Kreegh smergens brieven van mijn vrouw van 3 posten. Schreef in alle dat broer Christiaen daer noch heel qualyck aen was, en in leste dat hij niet konde slapen, en hij self vreesde dat dol soude werden. Dat het in syn camer heel doncker was, en men niemant liet bij hem komen, want dat, als hij wat veel spreeckt, hij datelyck slimmer wierd. Dat hij seer verlangde naer mijn overkomst en meende dat de vreugde van mij te zien hem soude doen beteren."

Veertien dagen later reeds heet het:

„In eersten van 14den deser schrijft mijn vrouw dat broer daer noch heel qualyck aen was, en dat hij de fascheuste gedachten kreegh van de wereldt. Dat suster en sij al deden wat sij konden om hem daervan te diverteren, maer dat het niet mocht helpen. Dat het een geluck was dat hij geen koorts en kreegh, want dat sij anders vreesde hij het niet langh soude maecken, seer zwak zijnde. In de twede van 22 April seght, dat broer daeghs te voren had beginnen het badt te gebruycken, gelyck hij te voren te Parijs

mede gedaen had. Dat hij een bedroefde sieckte had, die niet weynigh naer uytsinnicheit geleeck, want dat hij somtijds soo aengingh en sulcke desperate dingen sprack, dat men daer vervaert af wierd. Liebergen (de doctor) seyde het de swarte gall was."

Bij eene zoo hartelijke genegenheid als tusschen de beide broeders bestond (wat Lodewijk betreft, deze was zelf sukkelend) zou Constantijn er ongetwijfeld een plicht van gemaakt hebben de vorstelijke omgeving te Windsor of Hampton Court te verlaten, ten einde naar de ziekenkamer op Hofwyck te snellen. „Die heel doncker was"— geen nood, bij den eersten klank zijner stem zou de kranke hem ongetwijfeld herkennen, zou oprijzen en hem de hand toesteken... Maar de koning-stadhouder Willem III — het Journaal geeft er ampel getuigenis van — was geen gemakkelijk meester en duldde noode de afwezigheid van personeel, waaraan hij gewoon was. Het stond dan ook geschreven dat deze twee oudste zonen van den dichter Huygens elkander nog slechts éénmaal weer zouden zien. Spoedig leest men van „Christiaan's miserabelen staet, dat mij seer melancholicq maekte. Daer scheen rechte uytsinncheit onder sijn sieckte te loopen." En verder dat de doctoren Liebergen en van Wouw hem uitermate zwak vonden, aan de bloedverwanten den raad gevende hem zooveel versterkend voedsel toe te dienen als hij verdragen kon. Er kwam wel een vleugje van beterschap sedert hij begonnen was geitenmelk te drinken, maar ras daarop leest men weer:

„Kreegh een brief van mijn vrouw. Schrijft dat broer Christiaen weder argher als te voren was, en weder twee à drie dagen veel gemaelt hadde. Dat hij nu eene imagi-

natie had dat men hem vergift in sijn eten wilde doen, en daerom niet eten wilde. Dat hij soo magher wierd dat niet te begrijpen was hoe een mensch soo leven konde."

De toestand verergerde zoozeer, dat de bezorgde vrouwen te rade werden om een predikant te ontbieden, ten einde hem den troost van het evangelie te brengen en op een christelijk einde voor te bereiden. Doch dit denkbeeld bracht den zieke geheel in opstand. Hij was in die week reeds van een „seer quaadt humeur" geweest: thans, „als sij hem wilden persuaderen om een Predicant bij hem te laten komen, begost hij te vloecken en te raesen." Had wellicht zijn gestadige omgang met de natuur, zijn doorvorschen van hare wetten en van de geheimen der sterrenwereld hem een andere wereldbeschouwing gegeven dan aan zijne rechtzinnige verwanten? Had die hem geleerd den bedienaar des evangelies thans van zijn sterfbed terug te wijzen met een innig: non tali auxilio! en het woord van Luther te gedenken: „God is een wit stuk papier, waar niets anders op staat dan wat gij zelf daarop hebt geschreven?"

Toch kwam er nog een predikant, ds. Olivier, aan zijn sponde, blijkbaar doordien hij tot de vrienden, of althans tot de bekenden van den stervende behoorde. Maar op 't stuk van „sielwinningh" werkte dit bezoek niet met al uit. Op 8 Juli 1695, toen hij 66 jaren oud was, kwam het einde. Daarover bericht zijns broeders Journaal:

„Mijn vrouw schrijft van 9den en Saterdagh, dat sij mij in haer voorgaende geschreven had dat het noch al eveneens was met broer Christiaen, maar dat er verleden donderdagh een schielijcke verandering gekomen was, soo men t' samen goedt gevonden had een Predicant (Monsr.

Olivier) bij hem te halen, wesende een kennis van broer. Dat deze hem lang aensprack en een gebedt of twee voor hem dede, doch dat hij hem antwoorde op deselve manier als ick hem laetst had hooren spreken en dat, wat men hem seyde of niet en seyde, hij van die opinie niet af te krijgen was, dat haer alle seer bedroefde. Dat voorts het die nacht soo slecht wierd dat men mijn vrouw smergens ten half vieren quam haelen, en dat, als sij daer quam, sij hem buiten kennis vond, en dat dat soo duurde tot vrijdaghs smergens, wanneer hij seer sacht ontsliep. Dat hij zedert mijn vertreck noch soo vermagert was, dat men sich niet konde imagineeren. Dat men meende hem toekomende donderdagh te begraven. Dat men daernae sijn testament soude openen, daer men seyde Mad. de la Ferté mede in stondt, doch dat men soude moeten sien wat daervan was. Versocht mij de prebende van overledenen voor Tien te eyschen."

Deze Tien (verkorting van Constantyn) was het bedorven eenig zoontje van schrijfster, bedorven door malle moederliefde en over wien de vader, voortdurend met den prins te velde of in Engeland, zijn oog niet kon laten gaan. Met hem kwam de eerste klad in de familie. Nadat drie generaties van het geslacht zich beproefde dienaars van het Oranjehuis betoond hadden, hield bij hem de traditie op, hij kwam nog in zijn studententijd tengevolge zijner uitspattingen te overlijden.

Christiaan Huygens werd op zijn doodbed uitgeteekend door zekeren van Dorsten. Bij de opening van zijn uitersten wil bleek, dat hij al zijne handschriften had vermaakt aan de akademische boekerij te Leiden, en aan de hoogleeraren Burcher de Volder en Fullenius opgedragen om daarvan

het licht te doen zien hetgeen hun dienstig voorkwam. Daarvan kweten zij zich in 1740, doch vierentwintig jaren later werd door 's Gravesande eene volledige uitgave der werken van Huygens bezorgd. De beide deelen der Opera Varia bevatten de mechanische, geometrische, astronomische en mengelschriften, die van de Opera reliqua handelen hoofdzakelijk over het licht en de zwaarte. De Exercitationes en de Oratio, de eerste hem alleen, de tweede hem en zijn broeder betreffende, werden uitgegeven door prof. Uylenbroek, terwijl acht deelen zijner Brieven in 1822 door Willem I gevoegd werden bij de handschriften, welke de overledene zelf aan de Leidsche hoogeschool had gelegateerd. 1)

Zooveel voor zijne wetenschappelijke nalatenschap; zijne geldelijke gaf nog aanleiding tot teleurstelling en ergernis onder de bloedverwanten. Behalve f 2500 aan zijn oude vriendin mad. la Ferté en hare dochter bedacht hij ook zijne andere gerefugieerde nichten, mad. de Villerets en juffr. Caron, ieder met f 300, terwijl de neven, hoe behoeftig zij ook waren, niets ontvingen. „Volgens de vremde ordre van syn testament," gelijk Constantijn het uitdrukt, waren aan de kinderen van broer Lodewijk vijf achtste parten van de nagelaten goederen vermaakt, aan die van zijne zuster Susanna drie vijfde en aan zijn (Constantijn's) zoon een derde. Eene latere aanteekening in het Journaal vermeldt:

„Had een brief van Wiljet. Schrijft dat de aenteeckening van broer Christiaen's portie in 't Monnickelandt en Zuylichem (heerlijkheden van zijn overleden vader) zijnde leenen waarvan hij bij testament sonder octroy niet hadde

1) Opsomming van de titels zijner werken bij Winkler Prins: „Encyclopaedie."

konnen disponeeren, door de Heer Ripperda, Stadthouder van Leenen van Bommelerweerdt, en verdere Leenmannen op myn was geschiedt. Dat dit gecommuniceert hebbende aen broer Lodewijck en broer van St. Annelant (Philips Doublet) sy van gedachten waren Broers saligers portie te laten in drien splitsen, en dat alsoo van ons drien yder een gerecht negende deel van 't huys en landt van Monnickelandt naer sich soude nemen ende verheffen."

De meubelen van Hofwyck, de crayonteekeningen van den overledene enz. werden onder zijne erven verdeeld. Daar was nog zijne prebende: hoe gretig was Susanna Ryckaert geweest om dien brok te secureeren voor haar koekoekskind, toen zij haren man schreef, tegelijk met het bericht van Christiaans overlijden, om er bij den Koning moeite voor te doen. Maar ook Susanna Doublet had een zoon; zij deed van gelijke. Ten slotte schonk Willem III de sinecure aan geen van beiden; hij vergaf ze aan zekeren Pesters, en dit zou, naar het Journaal te verstaan geeft reeds van te voren bedisseld zijn.

Het zou nog tot het jaar 1857 duren alvorens het nageslacht de nagedachtenis van dezen scherpzinnigen denker en geleerde, tevens de nagedachtenis van zijn dichterlijken vader zou eeren door de oprichting van een vierkanten zwarten gedenksteen, waarop met gulden letters de woorden: „Grafplaats van Constantijn en Christiaan Huygens." En eerst in 1884 bedacht de Parijsche gemeenteraad welk een groot Hollander vijftien jaren lang de wetenschappelijke glorie van Frankrijk vermeerderd had, toen dit college een nieuwe straat met zijn naam doopte. Van Kinsbergen liet zijn gelaat in marmer beitelen, 's mans borstbeeld siert een zetel der wetenschap binnen Amster-

dam; maar de beste hulde werd aan zijne nagedachtenis gebracht door de uitgave der Oeuvres Complètes, welke zijne persoonlijkheid in een zoo helder licht stellen. Het schijnt aannemelijk dat, als geleerde, de zoon de meerdere is geweest van den vader, als mensch de vader de meerdere van den zoon. „Er zijn menschen," aldus prof. Fruin, „en zij behooren tot de edelste, die met het klimmen der jaren steeds zachter van inborst en beminnelijker worden: het komt mij voor dat Constantijn Huygens er zoo een was. Dien indruk maken de talrijke brieven uit zijne laatste levensjaren althans op mij." Over de opvatting van Christiaen Huygens' karakter heeft wel eens verschil bestaan — het behoeft er thans voor de lezers zijner correspondentie niet meer te zijn. Terwijl in de „Levensbeschrijving van voorname mannen en vrouwen" van hem getuigd wordt: „dat hij minzaam en beleefd in voorkomen, beschaafd en verpligtend in zijne zeden was;" terwijl Collot d'Escury het waarschijnlijk acht dat hij „de noodige opgeruimdheid van geest behield om de genoegens des levens te kunnen genieten," hield een zoo doordringend vernuft als Busken Huet hem voor „een in zichzelf gekeerd man en vrijgezel, een protestantsche monnik."

Maar van denzelfden grootmeester der nieuwere kritiek is ook de uitspraak — en zij volstaat voor Huygens' verdienste bij volgende geslachten:

„Tusschen Kepler en Galileï aan den eenen, Newton aan den anderen kant, is er in Europa een tijd lang misschien geen beroemder geleerde dan Christiaan Huygens geweest. Zijn ring van Saturnus, zijn slingeruurwerken, zijn vinden van de onrust der horloges en van den barometer-kontroleur, zijne theorie van het wezen des lichts,

zijne leer der kansrekening, zijn ontdekken der nevelvlek van Orion — het een was al verrassender dan het ander. Bewonderen wij het dat hij nauwlijks dertig jaren telde toen de meeste proeven die hem onsterfelijk zouden maken reeds door hem geleverd waren, niet minder staan wij verbaasd over de geringe hulpmiddelen waarmede hij zulke uitkomsten bereikte. De methoden en de werktuigen waarvan hij zich bediende zijn sedert overtroffen; andere en betere zijn in de plaats gekomen; doch hetgeen Condorcet omtrent een dier nieuwere doet opmerken kan van allen gezegd worden: dat er minder genie noodig is geweest om ze uit te vinden en aan te wenden, dan Huygens heeft moeten bezitten om ze te kunnen ontbeeren."

EEN AMSTERDAMSCH BURGEMEESTER
IN DE ZEVENTIENDE EEUW.

Van Mr. N. de Roever is de anecdote afkomstig dat, tijdens de burgemeester Van Tienhoven een vorstelijk bezoeker rondleidde in de zalen van het Amsterdamsche gemeente-archief en de daaraan verbonden Rariteitkamer, de aandacht van den gast getroffen werd door de kolossale roemers en berkemeiers, waaruit bij feestelijke gelegenheden burgemeesters en schepenen den wijn plengden. Sommigen daarvan waren voorzien van een zoo hoog voetstuk dat het bezwaarlijk moest vallen, wanneer ze op den disch stonden, er zich van te bedienen.

„Mais pourquoi," vroeg de bezoeker, „vos ancêtres aimaient-ils à boire si haut?"

Waarop de leidsman snedig antwoordde:

„Parce que les bourguemaîtres d'Amsterdam n'aimaient pas à courber la tête."

Zoo van iemand, dan mochten die woorden gelden van Koenraad van Beuningen, zesmaal burgemeester van Amsterdam, een der fierste republikeinen die ooit rang namen in de curulische stoelen van het Amsterdamsche raadhuis.

Gedurende veertig jaren werd hij aangezien voor een der verstandigste lieden van Holland en niemand zijner tijdgenooten zou 't geloofd hebben, dat dit schrander brein voorbestemd was om in de nevelen van den godsdienstigen waanzin „seer beclaghelyk" onder te gaan. Want hij behoorde tot de hoofdpersonen van zijn tijd, hij was uit één deeg gekneed met Jan de Witt, François van Aerssen,

Nicolaas Witsen, Hieronymus van Beverningh en andere voortreffelijke diplomaten van het 17de eeuwsche Nederland; de grijsheid scheen voor hem die sierlijke kroon te zullen worden welke, naar de woorden der Schrift, gevonden wordt op den weg der gerechtigheid.

In het jaar 1622 werd hij te Amsterdam geboren als zoon van Geurt Dirksz. van Beuningen, burgemeester der stad. 't Was dezelfde, van wien Vondel in zijn Gedachtenis eervol melding maakte en zong:

Toen Beuningen het ziekbed hiel,
En d' oude en afgesloofde ziel
Het zwakke lichaam wou begeven,
En zuchtte naar het eeuwig leven,
Verscheen voor hem en wel te ty
De droeve Maagd van 't zeilrijk Y,
Enz.

De aanteekening op dat vers luidt:

„Wanneer omtrent het jaar 1627 of 1628 de zaken 't Amsterdam in de Vroedschap heel wankel stonden, en dat men twijfelde of dat deel der Vroedschap, 'twelk de zaken omtrent het stuk van den Godsdienst tot matigheid zocht te beleiden, zou kunnen bovendrijven, werd de Burgemeester Geurt van Beuningen ter dood toe krank; doch eindelijk weer bekomende en nog zeer zwak, zou de Raad vergaderen om te raadslagen over een zaak daar 't al aan hing, en 't kwam op weinig stemmen aan. Hij overlei of hij in den Raad dorst gaan of niet. Zijn doctor of geneesmeester, de heer Niklaas Tulp, die ook Raad, en van ander verstand was als Van Beuningen, ried hem 't gaan naar 't stadhuis sterk af, zeggende dat hij gewis zou instorten, en dat het om zijn leven gewed ware. Van

Beuningen vond zich bekommerd en ontbood eenen doctor Gerrit, Roomschgezind, dien hij te kennen gaf wat aan zijn bijzijn in den raad gelegen was, en om raad vraagde. Doctor Gerrit ried hem dat hij, als de heer Tulp met ,t koetsken te zijnent zou komen,' met hem op zou zitten en naar het stadhuis rijden; hij volgde dien raad, tegens 't afraden van Tulp, en hielp met zijn ééne stem de zaak daar 't om te doen was, door te drijven. De heer Reinier Paauw hem ziende in den Raad komen, zeide doen tegens iemand: Het schijnt dat de dooden uit de graven opstaan om mij tegen te zijn."

Uit dezen verdraagzamen vader werd een talentvolle zoon geboren. De jonge Koenraad bezocht de latijnsche school in zijne vaderstad, daarna de hoogeschool te Leiden, waar hij zich wijdde aan de studie der rechtsgeleerdheid. Hij behaalde daarin zijn akademischen graad, doch schijnt er zich tevens op de wijsbegeerte en andere takken van menschelijke kennis te hebben toegelegd. Toen in later tijd Laurens Bake hem zijne Bijbelsche Gezangen opdroeg, roemde deze den reeds vermaard geworden diplomaat als iemand, in zoovele talen en wetenschappen onderwezen en in de wereldwijsheid der Grieken en Latijnen uitgeleerd.

Een bewogen openbaar leven als ambassadeur, staatsman en stedelijk regent stond voor hem te volgen, en niettemin legde hij een stil en afgetrokken karakter aan den dag, geneigd tot eene afgezonderde levenswijze. Reeds verried zich dat dualisme in zijne natuur, 't welk de helft zijner persoonlijkheid als 't ware zou doen toebehooren aan het openbare leven, de wederhelft aan de „mystiekery." Nog student zijnde te Leiden liep hij van het juridisch

college weg om zich in het naburige Rijnsburg te gaan verpoozen bij de secte der Collegianten en hunne theosofische gesprekken.

Voor korten tijd slechts woonde hij, in 1642, te Parijs, als secretaris van Hugo de Groot. Reeds het volgend jaar liet hij zich bewegen, „door den drang zijner vrienden" gelijk een ongenoemde levensbeschrijver meent, om het ambt te aanvaarden van secretaris der stad Amsterdam.

Wellicht was het deze bediening welke de griffier Fagel op het oog had, toen hij van Van Beuningen vertelde „dat deese, in sijne jeugd een aangeboden voornaam ambt weigerende, uithoofde van de zeedige reeden dat hij geen verstand genoeg bezat om 't Land in zulk een post bekwamelijk te kunnen dienen, syne Grootmoeder hem ontbood en zeide:

„Ben je mal, jonge; neem maar aan: je zoud van je leven niet geloven met hoe weinig verstand men 't Land kan regeeren."

Zeven jaren later legde hij dit ambt vrijwillig neer. De trek tot een leven van afzondering, het contemplatieve element in zijne natuur kwam met kracht boven. Hij vestigde zich, een jeugdig asceet van 28 jaren, metterwoon in het hem bekende Rijnsburg, waar hij zijn zucht tot eene gewaande godswijsheid zou kunnen botvieren. „Hier," verhaalt de biograaf, „gaf hij eene merkwaardige proeve van de geringe en eenvoudige levenswijze aan welke een mensch, in aanzien opgevoed, zich spoedig kan gewennen. Want men weet, bij geloofswaardige overlevering, dat de heer van Beuningen op de proef ondervondt dat hij zich voor vijf-en-dertig of veertig guldens in 't jaar van 't noodige voedsel kon verzorgen."

Nog minder derhalve dan een Spinoza, man van zoo weinig behoeften dat hij met f 300 's jaars rondkwam, en reeds deze wijsgeerige brillenslijper gold als een voorbeeld van soberheid.

Bij de Collegianten, de stichting der gebroeders Van der Codde en Theunis Cornelissen, vond de jonge rechtsgeleerde vooreerst die bevrediging des gemoeds, welke het Amsterdamsche leven hem niet had kunnen schenken. 't Was eene nederige societeit van visschers en leerlooiers, ontstaan tijdens de vervolging der remonstrantsche predikanten, en wier godsdienstige begrippen in meer dan een opzicht overeenkwamen met die der Doopsgezinden. De leden der secte hielden destijds hunne stichtelijke bijeenkomsten ten huize van den bakker Frans Joachimsz. Oudaan, vader van den dichter Joachim Oudaan. „Hoe komt Saul onder de profeten?" mochten de Amsterdamsche vrienden met bevreemding uitroepen, wanneer zij den jongen patricier zagen aanzitten te midden van theologiseerende plattelandsvernuften. Van Beuningen schiep meer behagen in de exegese van duistere bijbelplaatsen dan in het bijhouden van stedelijke registers. Hij leerde er Johan Hartigvelt kennen, den Rotterdamschen burgemeesterszoon, voor wien men, naar hij placht te zeggen, kon instaan dat hij naar Het Boek leefde, en Jan Wagenaar, Daniel de Breem en andere geestverwanten van welke hij het gevoelen omtrent het Duizendjarig Rijk van Christus op aarde overnam. Een denkbeeld dat in zijn geest weer bovenkwam, toen in zijn ouderdom de eenmaal gevierde gezant en magistraat als geestdrijver met verdoolde zinnen langs de straten van Amsterdam liep te prediken.

Doch dáár vergat men hem niet. Daar was de

heugenis bewaard gebleven aan de gaven van het hoofd, waardoor hij zich in zijn ambt zeven jaren lang eervol onderscheiden had. Men drong hem zijn licht toch niet onder een korenmaat te zetten. Nauw had hij een jaar te Rijnsburg gewoond of het pensionarisschap der hoofdstad werd hem aangeboden, en Van Beuningen, door dien post op zich te nemen, verzaakte daarmee de beginselen der Rijnsburger broederen, die van meening waren dat de christen geen overheidsambt mocht bekleeden en geen oorlog voeren.

't Was als werd hij opgeschrikt uit zijne religieuze mijmeringen, zijne onvruchtbare bespiegelingen; als voerde de drang der gebeurtenissen zoowel als de werkzaamheid van eigen geest en het jeugdige van zijn leeftijd — eerst achtentwintig! — hem terug tot het volle menschenleven.

Weldra, in de vergadering de Staten van Holland, werwaarts zijne nieuwe bediening hem voerde, toonde hij met welke uitstekende talenten hij was toegerust, ten deele door een klassieke opvoeding, meest door zijn eigen gelukkigen aanleg. Het vaderland riep hem eerlang tot gewichtige zendingen. 't Eerst naar Friesland, om de Staten van dat gewest uit te noodigen de groote vergadering bij te wonen, waarin over de punten van Unie, Religie en Militie zou gehandeld worden. Vervolgens naar Zeeland, ten einde het daar genomen besluit tot aanstelling van een kapitein-generaal mocht opgeschort worden. Sinds den dood van den stadhouder Willem II zochten de Algemeene Staten de vriendschap der Noordsche rijken, zoo ter wille van het handelsbelang als omdat zij steun zochten tegen het naburig Engeland; en terwijl Nanning Keizer, burgemeester van Hoorn, daarvoor naar Denemarken werd gezonden,

kregen de Staten van Holland 't bij Hunne Hoogmogenden gedaan dat Van Beuningen als gezant naar Zweden zou vertrekken.

Men had het oog op hem laten vallen, ja wegens zijn doorzicht en schranderheid in staatszaken, maar ook omdat hij een geleerd man was, met kennis van rechtsgeleerdheid, wijsbegeerte, de fraaie letteren en nog menig vak van wetenschap; iemand derhalve, die zich allicht aangenaam zou kunnen maken bij eene savante als waarvoor de Zweedsche koningin Christina te boek stond. Hier kon de wetenschap gevoeglijk als captatio benevolentiae aangewend, en aan de staatkunde dienstbaar gemaakt worden.

Deze zending kwam evenwel falikant uit. Heeren Staten waren er op uit geweest om met twee pannen te bakken. Zij hadden zich èn den Deen èn den Zweed tot bondgenoot willen maken en aangezien nu de een des anderen vijand was, wees het Zweedsche hof misnoegd op het verdrag door de Republiek bereids met Denemarken gesloten. De bot was hier vergald; na een bijna tweejarig verblijf keerde Van Beuningen onverrichterzake naar het vaderland terug.

Gelijke bemoeiingen bij de Hanze-steden, eveneens in 't werk gesteld uit een oogpunt van hulp tegen Engeland, bleven zonder gevolg; en ook, in het jaar 1655, eene zending naar Stade om een verdrag te bemiddelen tusschen Zweden en de stad Bremen. Het werd den Staten duidelijk dat zij op eigen kracht moesten leeren bouwen.

't Volgend jaar was Van Beuningen alweer in 't Noorden, n.l. in Denemarken. De oorlog tusschen dit land en Zweden was toen reeds uitgebroken. Christina had de kroon neergelegd en haar opvolger Karel X Gustaaf be-

legerde Kopenhagen. 't Verschilde toen weinig of de Nederlandsche gezant ware in handen gevallen van den Zweedschen vorst, die niet weinig op hem gebeten was ter zake van zijne kuiperijen (naar hij 't noemde) aan het hof van Denemarken. Ter nauwernood ontkwam Van Beuningen uit de belegerde stad en keerde met een klein vaartuig van deze gevaarlijke ambassade in Holland terug.

Wellicht had de persoonlijke ontmoeting met den krijgszuchtigen vorst en daarbij de tartende houding van den gezant er toe bijgedragen aldus diens vrijheid in gevaar te brengen. Bij eene woordenwisseling tusschen koning en ambassadeur uitte de eerste de bedreiging:

„Tunc ego claudam Fretum Sundicum." (Dan zal ik de poorten van den Sond toesluiten.)

Waarop Van Beuningen stoutweg antwoordde:

„Atque ego claves ligneas hujus Freti in portu Amstelodamensi vidi." (En ik heb de houten sleutels van die poorten in de haven van Amsterdam zien liggen.)

Hij bedoelde de schepen waarmede de Republiek reeds zoo menige victorie had bevochten en die ook eerlang onder het bevel van kloeke admiralen, van Wassenaar en de Ruyter, Kopenhagen zouden komen beschermen en den Zweed den bril op den neus zetten.

Hierop zinspeelde Onno Zwier van Haren toen hij in zijn heldendicht *De Geuzen* de rij van 's lands groote burgers herdacht, en van de medestanders der de Witten zong:

Dit zijn die, welkers zachte woorden,
Zomtijds gemengd met hoogen toon,
Behielden Evenwigt in 't Noorden
En heelden Denemarkens hoon:

Wanneer 't beleg van Coppenhagen,
Door Neerlands Vlooten opgeslagen,
Deed hooren uit van Beuning's mond.
.Aan fier' Hiperboreesche Kroonen,
Dat Amsterdam in 't Dok had woonen
De houte sleutels van de Sond.

In 1660 deed Van Beuningen afstand van zijn Amsterdamsch pensionarisschap en werd onder het getal der stedelijke raadsleden opgenomen. Zijn invloed bij de vroedschap was toen reeds overwegend. De Britsche historieschrijver Burnet durfde den val der stad Munster, in strijd met haren bisschop, aan Van Beuningen toeschrijven, omdat Amsterdam alleen door zijn aandrijven de ondersteuning der stad had tegengehouden. Hij mocht ten dezen gelijkgesteld worden met een zijner opvolgers in het stedelijk bestuur, met den bekenden Nicolaas Witsen, door prins Willem III als man van zooveel gewicht beschouwd dat in 1688, tijdens den aanslag des Stadhouders op Engeland, de hachelijke onderneming als gedekt beschouwd werd door het krediet der hoofdstad zelf, zoodra Witsen zich bereid had verklaard dien aanslag te ondersteunen.

Behalve den roep der bekwaamheid had Van Beuningen den roep eener onkreukbare eerlijkheid. De fransche gezant d'Estrades telde hem, te samen met de gebroeders de Witt en Hieronimus van Beverningh onder de vier personen in Holland, welke niet waren om te koopen. Later zou Lodewijk XIV hem vergeefs een aanzienlijk jaargeld laten aanbieden wanneer hij der Republiek afvallig wilde worden en in franschen dienst overgaan. Zijne onbaatzuchtigheid — en hierin was gewis voor een goed deel het geheim te zoeken van den invloed dien hij uitoefende — begaf hem

nimmer, maar evenmin zijne hooghartigheid. Er is reden om aan te nemen dat de man, die koningen dorst bráveeren, evenmin omslag maakte met de burgers van Amsterdam: dat hij voor 't minst de evenknie was van dien ambtgenoot, Cornelis Jansz. Witsen, welke aan een burger, op de stads-privilegies zich beroepende, ten antwoord gaf:

„Tut, tut, wat Privilegiën! de Burgers van Amsterdam zijn hunne privilegiën al lang kwijt."

In 't zelfde jaar 1660 kwam hij met Joan van Gent en Justus de Huybert aan het fransche hof om een verbond van vrede en koophandel te sluiten, dat ook twee jaren daarna tot stand kwam. „Il a une très grande vivacité d'esprit," schreef destijds Abraham de Wicquefort over hem, „une facilité de s'exprimer inimitable et un fonds de raison, dont ses discours sont remplis, qui ne se tarit jamais."

Burnet liet zich in gelijken zin uit, maar plaatste neven het licht de schaduw, schrijvende:

„He was a man of great notions but talked perpetually, so that it was not possible to convince him, in discourse at least, for he heared nobody speak but himself. He had a wonderful vivacity, but too much levity in his thoughts. His temper was inconstant: firm and positive for a while, but apt to change from a giddiness of mind rather than from any falsehood in his nature."

Toen nu twee jaren later de Republiek met Engeland in oorlog geraakte, lieten de Staten den koning van Frankrijk uit krachte van het gesloten verbond om bijstand verzoeken en Van Beuningen werd voor die zending aangewezen. De onderhandelingen werden echter slepende gehouden. Hoezeer de hollandsche gezant, getrouw aan de door hem aangenomen zinspreuk: Esse, non videri (Zijn,

niet schijnen) ook op de nakoming der traktaatsbepalingen, aandrong, men „liet het sleuren." Eerst toen in Nederland de beweging ontstond ten gunste van den prins (Willem III) en diens verheffing tot de waardigheden van stadhouder en kapitein-generaal, zond Lodewijk zesduizend man hulptroepen.

In 1667 uit Frankrijk teruggekeerd, waar men getracht had hem met gouden ketenen te binden, trad Van Beuningen in onderhandeling met den franschen gezant te 's Hage, d'Estrades, over de vereffening der geschillen tusschen Frankrijk en Spanje: De vredesvoorwaarden tusschen beide landen werden vastgesteld toen, in 't volgend jaar, de Triple Alliantie door het beleid van Jan de Witt tot stand kwam; Van Beuningen had een moeielijke taak met aan Lodewijk XIV de officieele mededeeling te doen van het drievoudig verbond tusschen Engeland, Zweden en de Republiek. Want Frankrijk zag zich nu genoodzaakt vrede met Spanje te sluiten en zijn koning was niet weinig verbolgen over een verdrag, dat den loop zijner veroveringen in de Spaansche Nederlanden had gestuit. Het diplomatieke kaartspel was in goede handen geweest: die van Sir William Temple en Johan de Witt; voor hèm echter was 't carte forcée. Te Aken lag de pen reeds gereed, waarmee het vredestraktaat geteekend zou worden.

Van Beuningen trad voor den franschen koning op niet anders dan voor den zweedschen. Hij liet zich gansch niet intimideeren door eene zoo ontzagwekkende persoonlijkheid als die van den Roi Soleil, maar hield dien met zooveel ijver en nadruk de gevaren voor oogen ingeval Z. M. de voorwaarden niet aannam, dat zijne stoutmoedigheid hem welhaast kwalijk werd genomen. Was hij

't vergeten dat hij in een stad onderhandelde, waar de Bastille dicht bij was? „De haastigheid en bedreigingen van den Heere Van Beuningen," schreef omtrent dezen tijd een fransch staatsdienaar, „die zich alleen bezig houdt met het vertoonen van uitsteekende gevaaren, waarvoor de Franschen niet zeer bekommerd zijn, moeten alles doen dugten van eenen Koning, zo roemrugtig en zo kiesch op het punt van eere als de Koning van Frankrijk."

Niettemin gelukte het aan den nederlandschen en aan den engelschen gezant (Trevor) den vorst de bittere pil te doen slikken. De vredesvoorwaarden zouden vooreerst geheim worden gehouden totdat die door het spaansche hof zouden zijn goedgekeurd. Doch Van Beuningen, als altijd levendig van geest en eenigszins los van tong, was zoo ras niet uit 's konings kabinet in de antichambre getreden, waar een drom van hovelingen en krijgsoversten het oogenblik der audiëntie verbeidde, of hij riep overluid:

„De muilezels en tenten zullen goedkoop worden, Heeren! ik heb de vrede in mijn zak!"

Van Haren vertelt het op deze wijze, dat de hollandsche gezant de aanwezigen in de voorzaal hoorde klagen over de moeilijkheid om het geld te vinden voor hunne uitrusting in den aanstaanden veldtocht, en daarop zeide:

„Tranquillisez vous, Messieurs, je porte la paix pour vous en poche."

Hoe welkom de afloop der zaak den Staten-Generaal ook was, Van Beuningen zelf werd een tijd lang met geen goede oogen aangezien. Fransche *agents provocateurs* hadden n.l. het gerucht uitgestrooid dat hij, zichzelven de eere gevende van een zon (den Roi Soleil) te hebben doen stilstaan, een gedenkpenning had laten ver-

vaardigen, waarvan de beeldenaar hemzelven vertoonde als een andere Jozua, met een stralende zon boven hem en het randschrift: Sta, sol (Zon, sta stil). In verband daarmee had een doctor in de theologie te Parijs, de la Volpilière genaamd, in zijn gedicht La Hollande aux pieds du Roi deze regels laten invloeien:

Ce Ministre orgueilleux qui m'attira la guerre,
Pareil à ce hardi, qui s' égalant aux Dieux
Et voulant élever un trône sur les cieux,
En fut précipité par un coup de tonnerre;
Enfant de Phaëton, dont l'orgueil nonpareil
Entreprit de mener le chariot du soleil;
Malheureux fugitif, source de mes désastres,
Faux Josué, faux devin, qui de la même voix,
Qu'on arrêta jadis le plus brillant des astres,
Entreprit d'arrêter le plus brilliant des Rois.

Bij de woorden „ministre orgueilleux" was een asterisk geplaatst, verwijzende naar de aanteekening aan den voet der pagina: Van Beuning, qui fit peindre un soleil avec cette parole de Josué: „Sta sol!"

Dit vers kwam den betrokkene onder oogen en dreef hem tot krachtige tegenspraak. Hij schreef den verzenmaker o. a.:

„Uw naam van Doctor in de Godgeleerdheid doet mij denken dat uw Zangnimf niet gaarne zou dienen om valschheid en lastertaal voor echte munt te doen doorgaan, en dat gij 't niet kwalijk zult nemen dat ik u onderrigte dat de bespottelijke verwaandheid, die gij mij toeschrijft alsof ik mij zelven tot eenen Josua had opgeworpen, mij beroemende de zon te hebben doen stilstaan, niets is dan een louter verziersel, in Frankrijk verzonnen door menschen, die

zich te mijnen koste hebben zoeken te vermaken. Ik heb geen deel ter waereld aan den penning, noch aan de schilderij die men onderstelt gemaakt te wezen. Ik heb nooit eenig woord gesproken, nooit eenige gedachte gehad bekwaam om zulk een zotheid, vermetelheid en baldaadigheid van mij te doen denken. Niemand heeft mij ooit kunnen zeggen waar of bij wien zulk een penning of zulk een schilderij te vinden was; en waarlijk, dezelve zijn en bestaan alleen in de harssenen dergeenen, die deeze logen hebben verzonnen. Ge begrijpt wel, mijn Heer, dat deeze onderrigting u verpligt òf om mij van het tegendeel te overtuigen, 't welk onmogelijk is, òf te bekennen dat gij mij grootelijks hebt verongelijkt, enz."

Ook Van Haren, in zijne aanteekeningen op De Geusen, noemde dit gerucht „eene belachelijke fabel." Het opmerkelijkste van 't geval echter was, dat de penning inderdaad bestond. Mr. Gerard van Loon, auteur van de Beschrijving der Nederlandsche Historiepenningen, zag dien in het penningkabinet van mr. Gerard Amalis van Hoogeveen, schepen en vroedschap te Leiden, als het eenigste exemplaar dat hem ooit onder oogen kwam en plaatste eene afbeelding in zijn werk. De eene zijde vertoonde eene opstijgende zon, het gedeelte der wereld beschijnende 't welk Holland, Frankrijk, Engeland en Spanje bevat; voorts een hand uit een wolk komende en het randschrift: Et quis cursum inflectet? (Wie toch zal haren loop stuiten?) Ter andere zijde stond Jozua afgebeeld met zijne bondgenooten voor Gibeon staande en de zon doende stilstaan, met de aanhaling uit het Boek Jozua: Stetit sol in medio coeli. (De zon stond stil in 't midden des hemels.)

Van Loon hield het echter voor uitgemaakt, dat de penning in Duitschland, en eerst in later tijd, althans buiten weten van Van Beuningen werd vervaardigd. „Deze," schrijft hij, „had te fynen oordeel om zich door zoo verachtelijke hoewel kittelende uytvindingen den haat van den grootsten Prins der Christenheid op den hals te haalen." Het gerucht behield echter kracht genoeg om door sommigen aangemerkt te worden als een der redenen, waarom Lodewijk in 1672 der Republiek den oorlog aandeed. De voorstelling werd geoordeeld een van die zelfde abusive pictures te zijn, als waarmede Govert van Slingeland den koning van Engeland eene „pretense injurie" had aangedaan; nl. toen hij op den gedenkpenning na den vrede van Breda de Nederlandsche Maagd voorstelde de Tweedracht vertredende, en aan deze laatste figuur de trekken van Karel II gaf.

Anders was 't gelegen met de medaille, die geslagen werd toen Van Beuningen voor de zesde maal tot burgemeester van Amsterdam verkozen werd en die zijn borstbeeld te zien gaf met het randschrift: Konradius Beuningius, sextum consul. Daarvan althans had hij weet.

Als vriend en medestander van de Witt was Van Beuningen destijds ijverig aanhanger van de anti-stadhouderlijke partij. Hij behoorde tot de raadsleden die zich bij plechtigen eed verbonden tot de handhaving van dat Eeuwig Edikt, waarbij de Staten van Holland de stadhouderlijke waardigheid in hun gewest voor altijd hadden afgeschaft. Doch de gebeurtenissen zelve zouden met de „eeuwigheid" van dat edikt den spot drijven, eerder dan hij en zijne eedgenoten dat konden vermoeden. Er waren zware tijden

voor de Republiek ophanden. Het gevaar dreigde van den kant van Frankrijk: de schaduwen van komende gebeurtenissen dreven bereids vooruit. Vergeefs had Van Beuningen in 's lands vergadering het verweermiddel bepleit om den handel met het rijk van Lodewijk XIV te doen verbieden, of althans dien handel met zware belastingen te treffen. De Staten oordeelden zoodanig middel erger dan de kwaal. Niettemin werd 't ook hun duidelijk dat de koning er op bedacht was den trek te vergelden, dien de Witt hem gespeeld had door de vorming der Triple Alliantie; 't allereerst daarmee, dat hij Engeland en Zweden van dat verbond zocht af te trekken. Ten einde de geheime invloeden aan 't Engelsche hof, invloeden die veelal uitgingen van Fransche dukaten en schoone bemiddelaarsters, zooveel doenlijk tegen te werken, werd Van Beuningen als gezant naar Engeland gezonden; omdat, leest men in de jaarkronieken, „hij geteld wierdt onder de bekwaamste en eerlykste luiden in de Vereenigde Gewesten, en altoos een voorstander geweest was van de maatregelen, welke de Witt volgde." De britsche gezant te 's Hage, de bekende William Temple, schreef over hem aan den minister van Karel II, graaf Arlington:

„Als gij hem ziet, zult gij niets vinden 't welk de agting, welke gij voor hem hebt, zou kunnen verminderen dan alleen dat hij veel meer genegen is om zelf te spreeken dan om anderen te hooren; en dat hij door rijkdom van denkbeelden somtijds zo lang over eene zaak redeneert, dat het verveelt. Voor 't overige zult gij bevinden dat hij een eerlijk man is, die 't geluk van zijn Vaderland oordeelt te hangen aan de allianties met den Koning."

Die allianties echter hingen reeds aan een zijden draad.

De schoone oogen van Louise de Quérouailles en het fransche goud vermochten bij den loszinnigen Karel II vry wat meer dan hollandsche staatsmanskunst. Van Beuningen, toen hij aan dit hof le dessous des cartes gezien had, moest erkennen dat hij voor een verloren spel stond en keerde naar Holland terug.

Ofschoon reeds dicht bij de vijftig was hij destijds nog ongehuwd. Zijn huishouden werd bestuurd door de weduwe van een fransch officier, zekere madame d'Alonne, wier reputatie gansch niet onaangevochten was. De booze wereld gaf haar na, dat zij op zeer gemeenzamen voet met wijlen prins Willem II had verkeerd. Zij had ook een kind mee ten huwelijk gebracht, dat haar echtgenoot, die in dienst der Staten was en sedert in een duel gedood werd, niet als het zijne wilde erkennen. Jaren lang leefde zij in het huis van den ongehuwden hollandschen gezant; men hoorde hem, toen hij later een ongelukkig huwelijk aanging en met een beneveld verstand in zijn huis was opgesloten, nog dikwijls om zijne vriendin mevrouw d'Alonne roepen.

In 1672 verhaalde Lodewijk XIV op de Republiek zijne oude grieven. Door de mollengangen der diplomatie en der hof-intrigue was hij eindelijk tot het doel gekomen: Engeland was van vriend in vijand verkeerd, de zweedsche rijksraad met klinkende argumenten op den kant van Frankrijk gebracht, Munster en Keulen tegen de Vereenigde Provinciën in 't harnas gejaagd. De Triple Alliantie was opgelost, de oorlog barstte uit.

Sedert moest het zwaard het pleit beslechten, de jonge Willem III zijne sporen verdienen tegenover de ervaren generaals van den franschen koning. Van Beuningen was nu niet meer de anti-stadhouderlijke partij toegedaan gelijk

vroeger. Hij had uit de verte den moord gezien van Jan de Witt, wiens rechterhand hij geweest was, en van den ruwaard van Putten; hij had den prins, spijt het Eeuwig Edikt, tot de waardigheden zijner vaderen zien verheffen; de gebeurtenissen zelve gaven den staatslieden eene geduchte waarschuwing. Na den vrede van Westminster in 1674 werd hij met de heeren Van Reede en Van Haren naar Engeland afgevaardigd, en wederom in 1681; de laatste maal om het britsche kabinet over te halen tot een verdrag van Associatie, gesloten tusschen Zweden en de Republiek. Doch zijn ijveren was vergeefs. Hij schreef aan de amsterdamsche vroedschap, dat het engelsche hof nog geheel aan de fransche belangen verknocht was;. tevens dat de verdeeldheid tusschen de Hofpartij en de Volkspartij zoo groot was, dat de koning niet licht zou toetreden tot een verbond, 't welk hem in een oorlog zou kunnen wikkelen. Men had in dit „Verwerd Europa" elders naar bondgenooten om te zien en begin 1683 riepen de Staten hun gezant terug.

Zoo Van Beuningen al bij zijne ambtgenooten, in het algemeen bij zijne landgenooten hoog in aanzien stond, anders was 't met zijne verhouding tot den prins. Amsterdam had zich nl. ten sterkste gekant tegen eene legerversterking van 16000 man, eene zaak die door den stadhouder van urgentie geoordeeld werd, en voor haar non possumus de welversneden pen, de welbespraakte lippen van burgemeester Van Beuningen gebruikt. De prins woonde zelf de vergadering der vroedschap bij en, na het wijdluftig betoog van den „voorzegger" te hebben aangehoord, verklaarde spijtig: „dat hij (Van Beuningen) zijn hoofd kwijt zou zijn, zoo men alles ten scherpsten onderzoeken wilde;

dat een Prins van Oranje zoo veel belang bij 's Lands welvaart hadt als Amsterdam, dat hij zich van deeze Stad niet zou laten ringelooren en veel minder zich vlijen naar de grilligheden van Van Beuningen."

De spanning vermeerderde nog toen Zijne Hoogheid in 1684, omdat Amsterdam afzonderlijk met den franschen gezant d'Avaux onderhandeld had, de in den Haag berustende documenten der stad liet verzegelen. Dit trof in de eerste plaats Van Beuningen, die de meeste kennis had van de buitenlandsche zaken en wiens briefwisseling met den pensionaris Hop (mede in de geschillen tusschen Amsterdam en den prins gemengd) nu ook onder 't zegel lag. Het scheen een oogenblik als zouden de dagen van Willem II, met de gewapende macht tegen de hoofdstad oprukkende, en de dagen van Loevestein wederkeeren. Het grauw dreigde Hop dat men hem zou behandelen „op zijn Jan de Witt's"; Van Beuningen werd nagegeven dat hij zich niet buiten de stad dorst te wagen, uit vrees van opgelicht en vastgezet te zullen worden. Er werd zelfs verzekerd dat Oranjeklanten van de verdachte soort, o. a. Joan van Bankhem, die de hand had gehad in den toeleg op de gebroeders de Witt, den aanzienlijken burgemeester naar 't leven stonden. In de Notificatiën van mijne Heere van den Geregte werd bekend gemaakt, hoe 't als genoegzaam zeker was gebleken „dat eenige booswigten ten getale van zes, zeven ofte meer, omtrent het huis van den Heer Van Beuningen op voorleden donderdag des avonds t' samengerot, hetselve dessein (dog God lof te vergeefs) hebben getragt te executeeren."

De gezindheid van den prins tegenover de hoofdstad bleek nog toen hij, van Haarlem komende en op weg naar

Soestdijk, door Amsterdam trok. Op den Dam gekomen wees hij de beleefdheden van de burgemeesters Van Beuningen, Geelvink en Huidecoper, die hem ten stadhuize het nanoen-maal bereid hadden, stroef terug, reed met zijn koets de Kalverstraat in en voorts de stad uit. Eerst in het volgend jaar werd de verzoening tusschen de hooghartige vroedschap en den niet minder hooghartigen Oranjetelg getroffen, doch Van Beuningen was daarin niet begrepen.

Bij 't klimmen zijner jaren was bij dezen de oude trek tot godsdienstige mijmerij weer boven gekomen. Het klassieke woord werd aan hem bewaarheid: „de vaas zal lang den geur bewaren, waarmee zij het eerst doortrokken is geweest." Met zijne geestverwanten Gichtel en de Raadt verdiepte hij zich in onvruchtbare godsdienstige bespiegelingen en theosofische haarkloverijen. De erfenis van eene zijner zusters, eene volgster der Labadisten, stond hij hun af om de kosten te bestrijden eener volledige uitgave van de geschriften van den duisteren Jacob Böhme. Theologie en politiek werkten samen om hem het hoofd op hol te brengen. De vrees voor een aanslag op zijn leven en de verbittering van Willem III tegen allen die zijne politiek tegenwerkten, maakte hem van de staatszaken meer en meer afkeerig. Zijn aanzien in den lande was dalende, zijn fortuin door speculaties gebroken, zijne jaren waren toenemende. In den aanvang des jaars 1686 vervoegde hij zich in die vergaderzaal van „'s werelds achtste wonder," waar zijne welsprekendheid zoo vaak had geschitterd, zijne eerlijkheid zoo vaak uitgeblonken, zijn doorzicht zoo vaak gezegepraald, en vroeg om van zijn burgemeestersambt ontslagen te worden. Gelijk de oude leeuw, wiens

klauwen stomp en wiens oogen dof zijn geworden, wenschte hij zich van stonde aan en voor altijd uit het staatkundig strijdperk terug te trekken.

Veel hachelijker echter was de stap, dien hij hetzelfde jaar nog deed en die den grijsgeworden staatsman ten ontijde naar Hymens altaar voerde.

't Is waar, reeds lang waren de huwelijksplannen hangende geweest tusschen hem en eene nicht der Huygensen, Jkv. Jacoba Victoria Bartolotti van den Heuvel. Hij was nu een bedaagd man van 64 jaren, zij eene rijpe schoonheid van 46. Het huwelijk had geen voortgang kunnen hebben omdat Van Beuningen èn tegenover mevrouw d'Alonne, èn nog ten aanzien van zekere juffrouw Ferens verbintenissen had aangegaan, die een wettig huwelijk in den weg stonden. Juffrouw Barlolotti liet zich bij die gelegenheid over haren aanstaande ontvallen: „dat hij een verstandig man was, maar de sotste conduite van de wereld had." In het gedrukte Journaal van Huygens wordt gewag gemaakt van een gerucht, dat zij de pretenties van mevr. d'Alonne, die hier de oudste brieven had, zou hebben afgekocht, of liever, door Van Beuningen zou hebben laten afkoopen. In Juni 1686 kreeg de zaak eindelijk haar beslag en werd het huwelijk gesloten.

„Hij zou," schrijft Prof. Fruin in zijne belangwekkende aanteekeningen op Coenraet Droste's Overblijfselen van Geheugenis, „minder onvoorzichtig hebben gehandeld zoo hij een jong en onervaren meisje getrouwd had, dan nu hij zulk een oude vrijster nam, die naar hetgeen haar neven in hun brieven en journalen berichten, sedert twintig jaren met allerlei heeren had gecoquetteerd, en twee, drie malen op het punt had gestaan om een huwelijk te sluiten.

„Elle semble née pour les aventures," had Christaan Huygens reeds in 1669 van haar getuigd. Haar treurigste avontuur stond echter nu eerst aan te vangen. Het huwelijk leverde niets op dan ellende; eer drie jaren waren verloopen openbaarde zich plotseling bij haar echtgenoot de waanzin, die reeds lang bij hem gesmeuld had. Algemeen zag men tusschen het een en het ander verband, en wat L. Saen in zijn aanteekeningen er van schrijft, was niet anders dan wat velen dachten:

„Syn Ed. trouwde op zijn ouden dag met een jong, wulps en zeer werelts mensch, welcke (na ick gehoort heb van een die toen by zyn Ed. heeft gewoont) d'eenige oorsaeck was van dat hy buiten zinnen raeckte, deels door haer ongebonden leven, ten andere door hem syn groot verlies op d'Oost-Indische Actiën gedurig te repeteeren en te verwijten; al 't welck hij sigh zoo zeer ter harte trok, dat het hem in de sinnen sloegh en hy geheel verzucht werd."

Waarschijnlijk dreef hem zijn huwelijksrampspoed des te meer om troost te zoeken in theologische vraagstukken en religieuze voorspiegelingen. In 1688 gaf hij een geschrift uit over het Duizendjarig Rijk, waarvan hij nu de oprichting nabij geloofde. Zijne vroegere mystieke neigingen namen hem geheel in beslag, de ideeën der Rijnsburger broederschap kwamen weer op in zijn ontstelden geest. Hij schreef er over aan burgemeesters en schepenen, maar zoo duister dat men waande eene nieuwe uitgaaf van Frans Baltensz' samenlapsel voor zich te zien en lichtelijk bevroedde dat de schrijver in 't brein geraakt was. Dat deze hem geen bescheid zonden; dat zijne huisgenooten en de vrienden met welke hij aan 't theologiseeren

sloeg de stellingen zijner beschonken godgeleerdheid niet eens meer wederlegden, merkte hij slechts aan als een nieuw wonder, 't welk eveneens het naderend einde der dingen voorspelde. Daarop zette hij zich aan het schrijven van zendbrieven aan de verstokte Joden, die zich niet wilden bekeeren, en aan de predikanten die zijne denkbeelden niet wilden omhelzen, noch ze wederleggen. Die schrifturen liet hij drukken, en verbaasde zich dat niemand er acht op sloeg.

Als bewindhebber der O. I. Comp. had hij een aanzienlijk deel van zijn vermogen verkwist met dobbelarij in effecten en den opkoop der Indische actiën. Maar hoe meer hij verloor, hoe rijker hij waande te worden. En ten einde eene winst, die alleen in zijne verbeelding bestond, ten algemeenen nutte aan te wenden, bood hij aan daarvan vrijwillig afstand te doen; eene fictieve schenking waarmee hij eerst de regeering van Amsterdam, daarna den raadpensionaris, eindelijk de Staten-Generaal aan boord kwam. En dat deze allen voor het aanbod bedankten, kwam hem voor als een werk des duivels. Hoe zou 't anders te begrijpen zijn, schreef hij destijds, „dat eenige Overicheid geweygert heeft ten gemeenen beste te ontvangen een liberale gift van zeer veel millioenen, als de heeren Burgemeesteren van Amsterdam in September ll. hebben gedaan en continueren te doen tot op huyden?"

De krankheid van zijn geest nam nu hand over hand toe. „Van Nolletje geprikt, van Lotje getikt!" oordeelde het volk smalend, wanneer 't den eenmaal invloedrijken staatsman langs de straten van Amsterdam zag dwalen, predikende uit het Boek der Openbaring en profeteerende

het aanstaand vergaan van de wereld. Coenraet Droste, een aanzienlijk Hagenaar en gewezen kapitein bij het leger der Staten, die nog in zijn hoogen ouderdom zijne herinneringen in een soort van rijmkroniek te boek stelde, maakte daarin aldus gewag van zijne ontmoeting met den „uytsinnigen" ex-burgemeester:

'k Heb Lenten eens besogt, dat Beuningen daer was,
Die syne uytleggingen op d'Openbaering las,
En door d'onsinnigheyt van die verwarde werken
't verval van syn verstant deedt aan 't gezelschap merken.
Ik hoorde 't met verdriet, toen siende dat een Man
Door slaegen van het lot syn oordeel missen kan:
Een Man dien ik gekent in aansien hadt voor desen,
Toen syn bekwaamheyt wierdt in Engeland gepreesen;
Waer aan het Lant vertrouwt hadt saeken van gewigt,
Die by veel Koningen hy deftig heeft verrigt.
Soo weynig kan men staet op goet of wysheyt maeken!
En wat een mensch besit syn ongewisse saeken.

Wegens de verkwisting van zijne middelen in zonderlinge speculaties werd hij eerlang onder curateele gesteld, en zijn vermogen onder het beheer van zijn vrouw en eenige andere personen. Het had een half millioen bedragen, volgens aanteekening van denzelfden schrijver:

Is 't wonder dat een man is sinneloos geraekt,
Die had tot eygen goet vyfhondert duyzent gulden,
Naer ses weecke verloop had tweemaal soo veel schulden,
Die hij door koopmanschap had op den hals gehaelt. —

Toch geloofde hij rijk, zeer rijk te zijn. En ook dat hem niets deerde, dat hij de medicijnen niet van noode

had waarmede men zijn kwaal zocht te beteren. Hij stoof op wanneer men hem volgens de ouderwetsche praktijk een aderlating, en dat met geweld deed ondergaan.

„Thoeft wel dat een arm man Coenraet hiet," luidde het middeleeuwsche spreekwoord. Ook hij was arm, maar Coenraet, d. i. „koen van rade" was hij eilacy! niet meer. Eerlang gedoogde men dat hij in zijn huis werd opgesloten. Daar werd hij, schrijft prof. Fruin, behandeld met de domme wreedheid, waarmee men in die dagen krankzinnigen gewoon was te mishandelen. Zijn vrouw verliet het huis en gaf hem aan de bewaking van vreemden over. In het Journaal van Huygens vindt men ter loops vermeld wat hij van dezen had uit te staan. Iemand verhaalde aan Huygens dat mevrouw Van Beuningen, „de curateele van haer echtgenoot hebbende verkregen bij het gerecht, een sterck man bij hem hadde gestelt die hem in vreese hielt en hem somtyds lustig sloegh, en dat hy dicwils in syn razernye riep om mevrouw d'Alonne."

Het is aandoenlijk dit verhaal door den armen krankzinnige zelf te hooren bevestigen in zijn „Kort verhael of vertoogh van bovennatuurlyke Wonderheden omtrent de geweesen Burgemeester Van Beuningen gebeurt, met de aenmerkinge daerop vallende." Daarin heet het o. a.:

„Ik vertrouwe oock dat het nooyt gebeurt is, dat een oud man, voor uytsinnig aangesien, door degenen die hem van ongeval bewaeren ende genezen willen, diermate is gehandeld als my is geschied; dewyl men alles heeft gedaen dat strekken konde om hem van syn sinnen te beroven... hem dag en nacht te quellen en te sarren... in een kamer sonder uytsicht te doen bewaren door een oppasser, die hem telkens als een hondsjongen onder den

voet smeet in 't bysyn van syn vrienden, die het niet weerden noch bestraften..." 1)

Eindelijk, in 1693, viel het gordijn voor zooveel jammer en zooveel ondergegane grootheid.

Koenraad van Beuningen stierf als zeventigjarig grijsaard, kinderloos en verlaten, zonder dat de nevelen over dit eenmaal breed verstand optrokken en zonder dat iemand er acht op sloeg. Zijne onwaardige vrouw leefde nog vijfentwintig jaren en overleed (in 1718) op haar buitengoed te Soest. Haar eenmaal beroemde echtgenoot echter had zichzelven overleefd, had de bitterheid des doods reeds gesmaakt voor dat het einde daar was en niemand in den lande wijdde een woord van hulde of dankbaarheid aan den uitnemenden staatsman, die toch zijn geheele leven aan het vaderland had toegewijd.

Zesmaal was hij burgemeester geweest van het scheeprijk Amsterdam en langen tijd, in de vergaderde vroedschap, primus inter pares; hij had met eere de waardigheid bekleed van curator der Leidsche Hoogeschool, hij had als bewindhebber der O. I. Comp. de zaken bestierd van het machtigste nederlandsche handelslichaam, had de Republiek vertegenwoordigd in groote Europeesche rijken, had met zijn burgertrots koningen gebraveerd en in de arena der staatkunde door zijne welsprekendheid en zijn beleid meer dan eens den lauwer weggedragen.

Doch al deze blinkende geestesgaven waren voorbestemd onder te gaan in moral insanity, in den roes der godsdienstige dweeperij, eindelijk in de verduistering der menschelijke rede. En zoo de verguisde grijsaard nog heldere oogenblikken heeft gehad, waarin zijne staat-

1) Aanteekeningen op de „Overblyfsels van Geheuchgenis."

kundige loopbaan hem in de volle lengte weder voor den geest kwam, dan, stelt men zich voor, moet hij met bitterheid herdacht hebben Vondels aanhef van den Palamedes:

Die zorght en waekt en slaeft, en ploeght en zwoeght en zweet,
Ten oirbaer van het lant een lastigh ampt bekleet,
En waent de menschen aen zijn vroomheit te verbinden,
Zal zich te jammerlyck in 't endt bedrogen vinden
Van 't wispelturigh volck, dat veel te los van hooft
Genooten dienst vergeet, en 't erghste liefst gelooft. —

EEN STAATSMAN UIT DE GOUDEN EEUW.

Achter de grootsche en tragische figuur van Joan de Witt verrijst een rij van vaderlanders, die met of na hem het schip van staat door de bewogen wateren des tijds hielpen sturen en de openbare zaak een menschenleven lang eervol dienden.

Daar waren de Fagels en de Heinsiussen, Hop en Slingelandt, Van Beuningen en Van Beveren; daar was ook Hieronymus — of gelijk Van Loon hem noemt: Jeroen van Beverningh, abel staatsman en verdienstelijk patriot uit het midden der 17de eeuw.

Zijn geslacht was pruisisch, zijn grootvader was met den graaf van Hohenlohe in Nederland gekomen en had, tot artillerie-generaal in Staatschen dienst bevorderd en eene hollandsche burgemeestersdochter huwende, Nederland tot zijn tweede vaderland gemaakt. Ook zijn vader, Melchior van Beverningh, kapitein in het leger der Staten, had een hollandsche vrouw gehuwd, Sibilla Standert genaamd en dochter van een zijner wapenbroeders. De familie had mogen verwachten dat de jonge Hieronymus (hij was van het jaar 1614) dezelfde loopbaan als zijn vader en grootvader zou hebben gevolgd; er was in die krijgszuchtige dagen vooruitzicht genoeg voor een jonkman van zijne geboorte, zijne familiebetrekkingen en zijne bekwaamheden. Maar de voorliefde tot het „kunstje van den oorlog" was er niet. Hem trok de tabberd meer aan dan de degen, de studie meer dan het oorlogshandwerk.

Over zijne jonge jaren is weinig bekend. Alleen dat hij op de latijnsche school te Gouda het onderricht genoot van den geleerden rector Jacobus Hovius, daarna aan de hoogeschool te Leiden studeerde en ter voltooiing zijner opvoeding eene reis naar Frankrijk maakte. Uit die vroegere levensjaren zijn ook bewaard gebleven een viertal brieven, door Melchior van Beverningh aan zijn zoon geschreven en medegedeeld door Dr. Schotel. 1)

Die brieven doen den vader kennen als een gemoedelijk man, alle devoir aanwendend om iets groots van zijn zoon te maken. Nu eens hooren wij hem den aankoop toestaan van Plutarchus' werken, ofschoon hij vreest „dat ghij soo costelyck boeck noch niet sult cunnen te rade houden en schoon bewaren, als ghy met u vuyle knockelen van straet comende, daer sult aenvallen." Dan weer wordt de jonge Hieronymus aangespoord zijn rector ronduit met zijne bezwaren aan boord te komen, hem ook duidelijk aan te zeggen dat hij met Paschen de school wenscht te verlaten voor de universiteit. Waarom toch die schroom? — „ick verwacht uyt sulcken blooden student nauwelijckx een stout capiteyn." Ter andere plaatse steekt de vader hem een hart onder den riem, schrijvende:

„Ick weet dat ghy uytter natuyren nyet seer tot blocken genegen sijt ende geleerdheyt moet met gestadigen arbeyt gehaelt sijn, ende al doende sal u de lust vermeerderen, ende al leerende en wetende sult al meer en meer willen leeren en weten; als ghy een goet autheur twee, dry, ja viermael sult gelesen hebben, sultter eerst de soeticheyt ende volcoomen smaeck in vinden. De natuere heeft u met genoechsaem vernuft begaeft; soo ghy der de neer-

1) Iets over Hieronymus van Beverningh en Bruno van der Dussen.

sticheyt bij wilt brengen, sult wel tot volcoomen perfectie van geleertheyt cunnen coomen."

De zoon hield het zich voor gezegd. De liefde tot de wetenschap, in 't groenste zijner jaren ingezogen, zou hem bijblijven, ook te midden van zijne latere staatsmansbesognes; zou hem tot vertroosting zijner grijsheid worden toen hij, de kronkelwegen der diplomatie moede, nog slechts de afzondering en de rust zocht. De vaderlijke raad gedijde aan hem; de Brieven vereeren tegelijk hem die ze schreef en hem die ze ontving. Hiervoor inzonderheid waarschuwde Melchior zijn zoon, dat hij de schoolbank niet zou verlaten vóor de collegebank zonder genoegzame voorbereiding. Beter goed gymnasiast dan halfbakken student.

„Ick wil gelooven," schreef de vader, „datter wel sommige syn, die naer Leyden gaende nyet meer gevordert syn als ghy, jae dat oock noch wel yemand mochte nu gaen, die minder studie hadde als ghy; daeruyt moet ghy nyet besluyten. De Rector kan nyemant tegen wille houden, maer mach tegen desulcke wel seggen: ghy meucht wel gaen, al wilde ghy morgen. Ende de professoren seggen van desulcke te Orleans: accipiamus pecuniam et admittamus asinum. 1) Oock bevint men deurgaens dat het meerendeel van Latinisten groote idiotten syn, hetwelcke meest toecomt vermits sy willen loopen eer sy bequamelyck gaen ofte staen cunnen.

„De kinderlycke schoolsiecke schoenen moeten uyt, het musyck leeren moet u alleen tot vermaeck ende tot verlustinge van u blocken ende studie dienen."

Geleid door zulk een wegwijzer trad hij het leven in. Zijn talent als woordvoerder, als beoefenaar van gemeen-

1) Laat ons het (college) geld aannemen en den ezel er op toe.

telijke en staatsinstellingen schijnt zich het eerst ontwikkeld te hebben in zijn geboortestad Gouda, waar hij in 1645 onder het getal der schepenen werd opgenomen. Zijne kundigheden en zijne geestesgaven moeten hier ras zijn doorgeblonken, of de beschreven vaderen der stad zouden hem niet, het volgende jaar reeds, als hun gecommitteerde naar de vergadering der Staten van Holland afgezonden hebben.

Mannen van zijn slag zouden door een uitnemend criticus eenmaal gekwalificeerd worden als typen van den burger-edelman. „Best van al" — aldus Busken Huet in zijn Land van Rembrand — „noemt men den stadsregent der 17de eeuw te onzent een bourgeois gentilhomme. Is hij een man daar bijzit, dan verhindert die hoedanigheid hem niet op verschillende wijzen uit te munten. Er kan een goed burgemeester uit hem groeien, een goed ambassadeur, een goed gedeputeerde te velde, een goed raadpensionaris der voornaamste provincie."

Zoo ver nu, tot het ambt van een Oldenbarnevelt en Joan de Witt zou Van Beverningh het niet brengen, maar „een man daar bijzit" was hij zeker wel. Tijdens hij zitting nam in de Staten van Holland was de Tachtigjarige Oorlog nog niet ten einde; nog hield, om met den dichter te spreken, „het schriklijk pleit van dwang en vrijheid aan," maar de tijd was toch niet ver meer waarin de afgestreden partijen de wapenen zouden neerleggen. De ganzeschacht, waarmede de vrede van Munster geteekend zou worden, lag reeds gereed. En toen drie jaren na dien door Vondel bezongen peys de Groote Vergadering belegd werd, waarin over de zaken van Unie, Religie en Militie gehandeld zou worden, zonden de Staten van Holland Van Beverningh

als hun afgevaardigde naar de plaats van samenkomst, de grijze bisschopsstad Utrecht.

Daar deed hij zich gelden. Zijne denkbeelden werden er vaak gehuldigd, zijne inzichten vaak gevolgd. Van de meeste besluiten in die Vergadering genomen, strekkende tot de weerbaarheid en de handelsgrootheid der jonge republiek, mocht hij gewagen als van daden quorum pars magna fuit. Sommige schrijvers meenen zelfs, dat hij van die eerste nationale bijeenkomst „het voornaamste bestier" had.

Na zulk een proefstuk verwonderde het niemand meer dat hij eerlang (in 1653) lid werd van het hoogste college des lands, de Staten-Generaal. En wel was 't noodig dat er burgers met koppen daar, op de curulische stoelen der volksvertegenwoordigers, plaats namen, want de tijden waren bekommerlijk. De zeeoorlog met Engeland beproefde de krachten der Republiek tot het uiterste. Nauw was de natie van den spaanschen vrijheidsoorlog bekomen of deze krijg bedreigde gelijkelijk hare zeemacht, hare koloniën en de bronnen harer handelswelvaart. Er was ook heel wat nationale lauwheid te overwinnen en heel wat onderlinge naijver tusschen de zeven provinciale republiekjes, die blind schenen voor de uitspraak: zoo gij den vrede wilt, bereid u ten oorlog. „De aerdt van de Hollanders," schreef destijds de Witt aan Pieter de Groot, „is soodanigh, gelyck UE. mede ten beste bekent is, dat als haer de noodt en de periculen niet seer klaer voor oogen comen, sy geensins gedisponeert connen werden om naer behooren te vigileren voor haer eygen securiteyt."

In Engeland regeerde de ijzeren Protector, Olivier Cromwell. Diens Acte van Navigatie had reeds aan de

belangen der nederlandsche koopvaardij ernstig geschaad. Daarna was de Eerste Engelsche Oorlog uitgebroken en had aan de zeemacht der Republiek slag op slag toegebracht. De overwinningen van Plymouth en Dover werden als uitgewischt door de herhaalde nederlagen van het jaar 1653 en de Staten besloten afgevaardigden naar Londen te zenden ten einde te trachten dezen verwoestenden oorlog te doen ophouden. Holland benoemde daarvoor Van Beverningh en Willem Nieuwpoort, Zeeland Paulus van der Perre, Friesland Allard Pieter Jongestal. Maar de eerste werd vooruit gezonden als om het terrein te verkennen, en dat terwijl de britsche kaper nog voor de hollandsche kust zwierf, terwijl op de golven der Noordzee als 't ware nog de kruitdamp rustte van den zeeslag bij ter Heide. Want „Jeroen" was reeds erkend als een schrander en welbespraakt staatsman, daarbij als „zeer bezadigd in zijn zucht voor het huis van Oranje," d. w. z., hij behoorde tot de anti-stadhouderlijke partij, en men meende dat zulke onderhandelaars bij Cromwell het best gezien zouden zijn.

Vóór 't einde van Zomermaand 1653 was Van Beverningh te Londen en vond er aanstonds gehoor bij den Raad van State. Aan deze dertien burgers, dertien Rondkoppen stond, na Cromwell, het bestier van 't land, nadat de Protector met den sterken arm het parlement had uiteengedreven en naar huis gezonden. De puriteinsche „Zuiveraar" speelde toen met lords en graven als de duivel met de takkebossen; voortaan was zijn wil wet. „Milord Isegrim" noemde Vondel hem in zijn hekeldicht Protekteur Weerwolf, en kenschetste de door hem uitgeoefende macht met de regels:

Hij mag de schapen scheeren, villen en stroopen,
Lardeeren, braden, met hun eigen vet bedroopen.
Hij ontfangt, in spijt van blinden en zienden,
Kostuimen en schipgelt, vrij buitgelt en tienden,
Maer als hij uit zijn Bijbel begint te spreken,
Dan hoort men den Duivel de Passie preken:
Dan kan hij quylen en varkenstranen huilen
Bij heele plassen, daer Krokodillen in schuilen.
Och arme Gentelmans, beschreit uw' oude zonden:
Nu wort u de staert eerst te deeg opgebonden.
Gij bruide Koning Karel, zo na als veur,
Nu bruit u een schrobber, een Protekteur.

Met dezen „Isegrim" kon Van Beverningh 't wel vinden; beider anti-orangistische gevoelens gaven zekeren band. Niettemin wilden in den aanvang de onderhandelingen, toen zij nog in de eerste plaats over guldens en ponden sterling liepen, geenszins vlotten. De engelsche raadsleden bleven er op aandringen, gelijk zij reeds tegenover den ambassadeur Pauw gedaan hadden, dat de Staten vergoeding van schade (o. a. wegens den aanval van Tromp op engelsche schepen) en zekerheid tegen het toekomende behoorden te geeven, eer men over een verbond van vriendschap konde handelen." Maar op de weigering der hollandsche gezanten vervingen zij de geldkwestie door eene grondwetskwestie en gaven als nader bescheid: „dat men van de twee Souvereine Staaten maar één dagt te maken, die door eene opperste Magt, uit persoonen van beide de Volken bestaande, geregeerd zou worden, naar de onderscheidene wetten van 't een en 't ander volk."

Met dien avontuurlijken voorslag gingen twee der gezanten naar den Haag, ofschoon zij 't aan Cromwell's medestanders reeds beduid hadden dat zulk een denkbeeld

was „ongehoord en ongerijmd." En zoo vonden Hunne Hoogmogenden het ook. De aarden pot had vooreerst geen lust met den ijzeren uit wandelen te gaan. 't Scheen alsof met zulke gegevens de vrede niet tot stand zou komen.

Doch het was er verre van dat deze vier Hollanders in Engeland gelijkgezind zouden wezen, eendrachtiglijk ijverend voor één doel. Door drie verschillende provinciën afgevaardigd bleven zij, in een vijandelijk land, p r ê c h e r c h a c u n p o u r s a p a r o i s s e. Friesland en Zeeland zouden ongaarne de belangen van het huis van Oranje in de knel gebracht zien, indien 't bleek dat Cromwell en zijn raad dien kant uit wilden. 't Geen maar al te zeer het geval was. Want de jonge Oranjeprins (Willem III) had tot moeder eene dochter van den onthoofden koning Karel I en nu vreesde men in Engeland dat hij mettertijd pogingen zou doen om het verdreven vorstengeslacht weder op den troon te brengen. Aan Van Beverningh en Nieuwpoort werd daarentegen nagegeven dat zij den heimelijken last van hun gewest (Holland) hadden om de belangen der Oranje-dynastie maar op te offeren, zoo er geen andere weg was om tot den vrede te geraken. De afgevaardigde van Friesland, Jongestal, ontving een naamloozen brief houdende: „dat hij zijne Hollandsche mede-afgevaardigden, die doortrapte guiten waren, niet moest vertrouwen, en als hij met hun sprak zeer op zijne hoede zijn." Dat er bedektelijk gehandeld werd schijnt tamelijk zeker; de brief is nog voorhanden waarin de raadspensionaris aan de beide zaakgelastigden van het gewest Holland schrijft:

„Zo gij in Engeland blijft, en zo er hoop is dat gij in uwe handelingen slaagen zult, zal ik u een cijfer zenden. (N.l. voor geheime correspondentie.) Laat toch niemand

uwer Mede-Afgevaardigden dezen brief zien, en draag zorg dat gij dien niet op uwe tafel laat leggen."

Trouwens, De Witt was met Van Beverningh persoonlijk bevriend; verbonden, naar Van Kampen doet voorkomen, „door eene broederlijke vriendschap," ofschoon zij elf jaren in leeftijd verschilden. Toen de raadpensionaris in 1655 met Wendela Bicker huwde, was Van Beverningh zijn bruidsjonker, en, gelijk hij hem in de staatkunde ter zijde bleef, schijnt hij ook in het dagelijksch leven veel met hem verkeerd hebben.

In Nederland echter was de stroom de anti-stadhouderlijke partij tegen. Het volk, de familieregeering van nieuwbakken patriciërs moede, bleef aan Oranje vasthouden. Zeeland deed den eisch om den jongen prins de hooge waardigheden zijner vaderen op te dragen, in de eerste plaats het kapitein-generaalschap en het admiraalschap der Unie. Maar op dien voet zou men 't met Engeland gewis niet eens worden. Het denkbeeld eener coalitie tusschen beide volken hadden de britsche raadsheeren thans laten varen, en in de plaats daarvan de voorwaarde geschoven tot uitsluiting der Oranje-dynastie van het stadhouderschap. En ook dit behaagde Hunne Hoogmogenden gansch niet. Aan eene vreemde regeering zou aldus het recht gegeven worden zich in de binnenlandsche aangelegenheden van den staat te mengen. Doch Cromwell begreep dat het voor zijn oogmerk voldoende was wanneer slechts de voornaamste provincie, Holland, dien maatregel nam. Hij hield ruggespraak met Van Beverningh; de raadpensionaris was er wel voor te vinden en nam op zich de Staten van Holland tot de concessie over te halen. Het zou zich nu wel doeken.

Toen de drie gezanten (Paulus van der Perre was te Londen overleden) met een ontwerp van het vredestraktaat terugkeerden uit Nederland, waar zij aan de Algemeene Staten verslag van zaken hadden uitgebracht, werden zij bij de landing te Gravesend met gejuich ontvangen. Een reeks van 70 tot 80 koetsen haalde hen in; het volk omringde hen en riep: „God zegene de ambassadeurs, God zende ons den vrede!"

„Messieurs," had Van Beverningh kunnen antwoorden, gelijk Coenraad van Beuningen den hovelingen van Lodewijk XIV, „je porte la paix pour vous en poche." Want de vrede zou gesloten worden, maar zóó als Cromwell dien verlangde. In het concept luidde de bepaling, het prinselijk geslacht betreffende, alleen in dezen zin: „Allen, die door de Algemeene of bijzondere Staaten tot Kapitein of Admiraal Generaal, tot Veldoverste of Stadhouder zullen aangesteld worden, zullen gehouden zijn, het Vredesverdrag te beëedigen." Daarmee meende men de moeilijkheid ontweken te hebben, maar vergat dat men met een Olivier Cromwell te doen had. Immers:

Men paeit zoo licht geen man, die pit heeft achter d' ooren.

Het werd Van Beverningh en Nieuwpoort (de prinsgezinde Jongestal werd er buiten gelaten) spoedig duidelijk dat de Protector geen vrede zou maken zonder de Acte van Seclusie — en de Staten van Holland gaven toe. Holland regeerde de Republiek, en Joan de Witt regeerde Holland.

Zoo kwam de eerste Engelsche oorlog tot een besluit. Cromwell liet dezen vrede van Westminster onder trompet-

geschal te Londen afkondigen; in Nederland werd de gedachtenis daaraan door een viertal medailles 1) bestendigd en wie aan de beteekenis der beeldenaars mocht twijfelen: eene tot rust gekomen zee, een vrijheidshoed en vredeolijven, een hollandsch en een engelsch oorlogschip in 't zelfde vaarwater, enz., dien onderrichtte het bijschrift: „Het krakeel van vrienden is eene vernieuwing van vriendschap," of:

Waarom zeylt 't vredeschip op 't zilver in de zee?
Omdat de Broederkrijg verandert is in vree.

Doch reeds hadden de Algemeene Staten lucht gekregen van de voorwaarde waarop de vrede bedongen was, en 't volk oordeelde dat men zijn fluitje te duur had betaald.

Hunne Hoogmogenden vorderden afschrift van de befaamde Acte, waarmee men Engeland had tevreden gesteld en de lezing gaf tot heftige tooneelen aanleiding. Aan de stadhouderlijke partij klonk de tekst der geheime verbintenis als een donderslag in de ooren. De weduwe van prins Willem II, onder den schijn een speelreisje te willen doen, vertrok uit den Haag, ten einde zij de vreugdevuren niet behoefde te zien voor den landschadelijken vrede ontstoken, noch de gebeden aan te hooren van den uitgeschreven Dankdag. Vooral Friesland morde, „Ja," schrijft Mr. Gerard van Loon, „die van Friesland hadden reeds in hunne gedaane aanteekeningen aan die van Holland verweeten dat de beenderen van Prins Willem I, te Delft rustende onder een marmeren graf door de Staaten zelfs

1) Afgebeeld bij v. Loon II 383.

tot zijne eere opgerecht, wegens zoo groote ondankbaarheyd over het land, en wel bijzonderlijk over degenen die hiervan de oorzaak waaren, wraake zou uytroepen; en dat God gewislijk deswegen hen en hunne nakomelingen zoude straffen."

De friesche leden der Staten Generaal verlangden ook openlijk, dat van Beverningh zou teruggeroepen en gestraft worden. Wel is waar, het machtige Holland hield zijn gezant de hand boven 't hoofd; toch verschilde 't weinig of diens persoonlijke belangen waren benadeeld geworden door handelingen, waartoe de Witt's staatkunde hem gedreven had. Want zoo het als eene belooning voor de geslaagde vredesonderhandelingen geacht mocht worden dat Holland hem het ambt van thesaurier generaal der Unie wilde opdragen, de verbolgen Staten van Friesland trokken hunne reeds gegeven stem weer in. Het heette: niet Cromwell had den eisch tot uitsluiting van den prins gesteld, maar 't was hem in den mond gegeven. Achter den engelschen Protector stond de nederlandsche staatsman. Van Beverningh zag zich genoopt dit beweren door eene beëedigde verklaring te weerspreken, en nog duurde 't tot 1657 alvorens hij mettertijd de hooge bediening kon aanvaarden.

Het geeft geen geringen dunk van den invloed, dien hij in regeeringskringen uitoefende, dat eene prinses-weduwe van Oranje bij hem aanzoek liet doen om de verheffing van den frieschen stadhouder Willem van Nassau tot veldmaarschalk te steunen, en dat hij die benoeming integendeel wist te beletten. Dit hield weder verband met zijne anti-orangistische gevoelens, maar de lofschrijver zou 't hem slechts aanrekenen als een uiting van zijn staat-

kundig geweten, als de zucht het gemeenebest te dienen. Anders dan met redenen liet hij zich trouwens niet overhalen; de fransche gezant d'Estrades noemde hem onder het viertal openbare personen in Nederland, welke niet met goud om te koopen waren. Voor alle tijden gold, hetgeen de Frankforter wijze 1) eenmaal van de eerlijkheid der menschen zou zeggen: „Es giebt wirklich ehrliche Leute, wie es auch wirklich vierblättriger Klee giebt" — en onder dit klaverblad van vieren te behooren (de anderen waren de gebroeders de Witt en Koenraad van Beuningen) was destijds voorzeker geen geringe lof. Doch, gelijk Wagenaar terecht opmerkt, d'Estrades' woorden waren geen evangelie; hij had immers geen gelegenheid alle eerlijke luiden in de Zeven Provinciën te leeren kennen.

In 1665 droegen de Algemeene Staten Van Beverningh eene diplomatieke zending op naar Kleef, ter vereffening van hangende geschillen met den keurvorst van Brandenburg; en tegelijk of kort nadat hij met dezen een verdrag had gesloten, trof hij ook den vrede met den strijdbaren bisschop van Munster, Christoffel Bernard van Galen. „Bommen-Berend" noemde het volk hem, ter zake van de bommen en gloeiende kogels waarmee hij (later) de stad Groningen teisterde; ook wel „de Zwijnen-Bisschop," omdat men in de oostelijke provinciën nooit aan het land van Westfalen dacht, of tevens aan de hammen, die van daar kwamen. Zoo liet een amsterdamsch spekslager den woelzieken priestervorst dan ook op zijn uithangbord afbeelden, rijdende op een varken en met een gevolg van hannekemaaiers, terwijl het onderschrift luidde:

---

1) Schopenhauer.

Hier ziet gij Barent van Galen, in zijn pontificaal verheven,
Zoo als hij ter jagt plagt te rijden in zijn leven,
Gevolgd door zijn adeldom in gelijke pragt,
Als opperste Jagermeester van de Westfaalsche zwijnejagt.

Doordien deze in den Dertigjarigen Oorlog gevormde veldheer steeds met de burgerij zijner hoofdstad overhoop lag, de poorters steun zochten bij de Staten en de Staten vèelal ten hunnen gunste tusschenbeide traden, was „Berendje" bereid der Republiek den oorlog aan te doen telkens wanneer Engeland of Frankrijk er hem voor betalen wilde. Zijne ongeregelde troepen, halve sansculotten en decamisados, stroopten de oostelijke provinciën af, terwijl de landmacht der Republiek te zeer verwaarloosd was dan dat hij veel tegenstand had te duchten. De beste strijdkrachten waren op de vloot geconcentreerd; het was de tijd waarin men aanving te spreken van „jongens van Jan de Witt," maar nog niet weder van degenen die „met den Prins over de Maas" waren geweest.

Eerst toen de latere gouverneur van Brazilië, Joan Maurits van Nassau, het bevel had op zich genomen over het gedemoraliseerde Staatsche leger en de bisschop vergeefs uitzag naar de door Engeland hem toegezegde ponden sterling, liet hij door Van Beverningh's betoog zich tot den vrede overhalen. En aanstonds was de Republiek weder gereed met een Dankdag en een gedenkpenning. De keurvorst van Brandenburg had niet weinig tot het vergelijk met Munster bijgedragen, van daar dat zijn borstbeeld op den penning kwam te staan, met het randschrift:

Hier staat Keurbrandenburg, 's lands trouwste bondgenoot,
Die door zijn staale vuist de goude Vree besloot.

Maar toen Frankrijk in 1672 der Republiek den oorlog aandeed, was „Bommen-Berend" weer terstond bereid tot meevechten. Het was hem geen geringe glorie het sterke Koevorden te bemachtigen („Klein-Troje" zooals hij het noemde), en hoe ruw zijne troepen huis hielden in het land van Verden en in de stad Staden leert nog het rijmpje onder het uithangbord eens herbergiers:

Ich, Berent von Gottes Gnaden,
Henker zu Verden und Racker zu Staden.

Gelijk vooral door Van Beverningh's optreden de Eerste Engelsche Oorlog tot een eind was gebracht, aldus de Tweede.

Te samen met de heeren Ripperda tot Beurze, Pieter de Huybert, Allard Jongestal en Tjaarda van Sterkenburg werd hij door de Staten naar Breda afgevaardigd, waar de vrede stond geteekend te worden. Doch Van Beverningh was hier weder primus inter pares; hij voerde meestal het woord bij de onderhandelingen met de britsche gezanten en onder zijn bestier werden (in 1667) de artikelen van het vredestraktaat vastgesteld. Evenwel, nog een ander kwam meespreken, en wel „uit monden van metaal." 't Was Michiel de Ruyter; de tocht naar Chatham gaf den doorslag.

't Volgend jaar zag den burger van Gouda weder tegenwoordig bij den vrede van Aken, alwaar, zegt ons de kroniek, „zijne vaderlandslievende pogingen met geen minder gelukkigen uitslag bekroond wierden." 't Was in de eerste plaats de Triple Alliantie, welke Lodewijk XIV noodzaakte om in de aloude keizerstad vrede te sluiten met het vernederd Spanje. Doch het aanzien der Republiek werd door

dien vrede niet weinig gebaat. Zij was eene macht geworden, waarmede groote mogendheden hadden rekening te houden.

De erkenning van zooveel den lande bewezen diensten bleef niet uit. In 1665 had hij zijn ambt van thesaurier generaal nedergelegd; omdat, gisten sommigen, hij beducht was voor den haat der volksmannen, welke den val der de Witten zou teweegbrengen. De geweerkolven, waarmee aan Joan de Witt en den ruwaard van Putten de schedel zou worden ingeslagen, zwaaiden boven meerdere hoofden; er zouden later meer mannen van beteekenis worden aangewezen, van welke gemompeld werd dat men hen „op zijn Jan de Witt's" moest behandelen. Koenraad van Beuningen was er een, maar ook de Acte van Seclusie en haar pleitbezorger waren bij het volk nog niet vergeten. De Staten evenwel hadden hem bij zijn aftreden een kostbaren gouden beker, geëmailleerd, tot een „vereeringe" geschonken; thans, na den vrede van Aken zonden zij hem een „heerlijk zilvere tafelservies" thuis. Zijn vaderstad Gouda was ook niet achtergebleven; zij had hem met het ambt van hoofdschout bekleed, daarna opgenomen onder het getal harer burgemeesters. En in 1670 benoemden de Staten hem tot buitengewoon gezant te Madrid, ten einde een defensief verbond met Spanje te sluiten, hetgeen ook tot stand kwam. De spaansche kettermeester uit den Tachtigjarigen Oorlog ging zich thans verbinden met den vermaledijden geus; eenzelfde gevaar, het gevaar van Frankrijks roofzucht, deed den voormaligen Heer der Nederlanden met zijne afvallige onderdanen onder één kap schuilen.

Het rampzalige jaar 1672 brak aan; l' année terrible voor het 17de eeuwsche Nederland. De prins

was tot de waardigheid zijner vaderen geklommen, Jan en Cornelis de Witt waren door het haagsche grauw vermoord; twee broeders, zong de dichter,

— die de bitse Nijd
Deê beid' op eenen dag verdwijnen,
De haat en eerbied hunner Tijd.

De anti-stadhouderlijke partij was van het kussen gedreven, de vroedschappen waren „omgezet," de voorzichtigheid gebood de bakens te verzetten nu het tij verloopen was. Zelfs de fiere Koenraad van Beuningen, wiens burgertrots den Oranjevorst braveerde, had voor de uitbarsting van het dynastiek gevoel het hoofd gebogen en scheen van zijn steil-republ.keinsch begrip bekeerd te zijn. Het gemeenschappelijk gevaar, nu het land door de fransche troepen overstroomd was, bracht vogels van diverse pluimage op één til. Van Beverningh had aanvankelijk den prins naar het leger gevolgd als gedeputeerde te velde; sedert werd hij te samen met Van Beuningen en Gokkinga den stadhouder toegevoegd bij de onderhandelingen met de britsche gezanten Arlington en Buckingham. Maar hij zou, thans zestiger geworden, de rust des ambteloozen levens verkozen hebben, ware 't niet dat de tijden te zorgelijk, zijne diensten nog te zeer van noode waren.

In 1673 was het grondgebied der Republiek van vijanden gezuiverd; de Franschman was „uitgeboend" en het scheen tot vrede te zullen komen. Daarvoor moest men weder Van Beverningh hebben. Te samen met de heeren Van Renswoude, Odijk, Van Haren en IJsbrands werd hij naar Keulen afgevaardigd, en ofschoon men met den koning van Frankrijk tot geen vergelijk kon komen,

toch schoof de Republick zich hier het vijandige Munster en Keulen van den hals. Overigens, er was weinig uitgevoerd tusschen de diplomaten, er was veel tijd aan het vermaak, en weinig aan de zaken besteed. Hetgeen in later tijd het Weener Congres werd nagegeven: „le Congrès danse, mais ne marche pas!" had ook wel van deze keulsche conferentie gezegd mogen worden. De fransche gezant Coutrin schreef dan ook aan de vrienden thuis:

„Les comédies, les bals et les festins continuels qu'on se donne les uns aux autres nous font passer la meilleure partie de nos journées avec tous ces gens là."

Plotseling werden de onderhandelingen afgebroken en de hollandsche gezanten leverden een Verhael in, dat hunne lastgevers deed meesmuilen.

Drie jaren later, terwijl de oorlogstoestand steeds voortduurde, trad de „peysmaker" weder in onderhandeling met de fransche gemachtigden, en nogmaals in 1678, toen hij den leeuw in zijn hol opzocht. Lodewijk bevond zich toen in het kamp te Wetteren, waar hij zich liet vinden tot een wapenstilstand voor den tijd van zes weken. Dat de hollandsche ambassadeur een hoofsch en hoffelijk man was, tegenover koningen op zijn plaats, zou men willen afleiden uit den brief diën Lodewijk aan de Staten-Generaal schreef, waarin hij verklaarde „dat het gedrag en de persoon van den Heere van Beverningh hem zeer aangenaam geweest was." Ook uit de daadzaak dat hij hem vóór zijn vertrek twee zijner afbeeldsels zond, volgens koninklijk gebruik met diamanten omzet. Zij moesten als 't ware den glans verzinnelijken, uitgaande van een "roi soleil;" ieder portret werd op eene waarde van drieduizend rijksdaalders geschat. Maar geldzucht — en dit had

hij met den grooten raadpensionaris gemeen — behoorde niet tot Van Beverningh's gebreken; d'Estrades had hem juist gekenschetst: deze man was niet met gouden koorden te binden. Hij zond de portretten terug.

De vrede kwam intusschen te Nijmegen tot stand terwijl de prins nog te velde was, en doorvocht. De slag van St. Denis had plaats voordat het bericht van den uitslag der onderhandelingen hem bereikte. 't Was een der zeldzame overwinningen van Willem III en die, gelijk zijne nederlagen, zonder gevolgen bleef. De Republiek liet bij deze gelegenheid hare bondgenooten in den steek en het blijft de vraag of Van Beverningh's beleid de goedkeuring van een Aristides zou hebben weggedragen. Het werd door Sir William Temple in zijne Gedenkschriften scherp veroordeeld. Bilderdijk, aan dit tijdsgewricht in onze geschiedenis gekomen, schreef er van: „In de bewerkers en doordrijvers van den vrede was de wederopgestane geest der Wittiaansche binnen- en buitenlandsche maatregelen ter herstelling van de Aristocratie-factie, ter verdeeling van den staat en ter onderbrenging van het pas herstelde stadhouderschap niet te miskennen; en Willem III bood daar zelf de hand toe door aan lieden als Beverningh b.v., wier bekwaamheden hem voor hen innamen, een vertrouwen te geven dat zij misbruikten."

Ook Van Kampen geloofde, dat de vrede van Nijmegen zijn bewerker weinig eer aandeed. Terwijl de lofschrijver er slechts bij aanteekende, dat de hollandsche staatsman vóór alles het belang der Republiek, in wier dienst hij stond te bevorderen had; en dat, zoo deze vrede al geen daad van staatkundige eerlijkheid was, 's mans persoonlijk karakter er onverlet bij bleef.

Waarschijnlijk deed Bilderdijk hem onrecht toen hij dezen treffelijken staatsdienaar „een oude Wittiaan" noemde, slechts bedacht om den prins het beentje te lichten. En grooter onrecht nog de pamfletschrijver van het tijdvak, die hem verketterde in regelen als deze:

En gij (Beverningh) om niet te zijn bij 't volk in quaad vermoede,
Valt nu de scheuring toe en keurt hun doen ten goede;
O jong geboren Vorst, die voor 't gemeene best
Nu waakt en blaakt en slaaft, ontslaat u van die pest.
Gij, die 's lands zorgen hebt op uwen hals geladen,
Verleent hem geen gehoor, zyn raden is verraden.
Hij zal, ziet gij niet toe (ik ken dat trots gemoed)
Zijn handen endling nog besmetten met uw bloed.

Wellicht dat de echo's van zulke vloekzangen er toe bijdroegen den grijs geworden staatsman afkeerig te maken van de gladde baan der diplomatie. Het verdrag van vrede en koophandel, in 1679 met Zweden gesloten, wilde hij als het laatste bedrijf van zijn openbaar leven beschouwd hebben. Thans zouden geen prinselijke drangredenen en geen aanzoeken van Heeren Staten, laat staan gouden bekers en zilveren tafelserviezen, hem meer wegtroonen van zijn buitenverblijf te Leiden. Hij had zijn vaderland eervol gediend, hij had den staatsdienst niet beschouwd als „een draaibank van fortuintjes;" thans keerde hij terug, zoo niet als een Cincinnatus tot den ploeg, dan toch tot de landelijke bezigheden van zijn hofstede.

Achtereenvolgens ontdeed hij zich van zijne bedieningen in stad en lande. Met zijne huisvrouw Johanna le Gillon, amsterdamsche van geboorte maar afkomstig uit een adellijk geslacht in Picardië, trok hij zich terug op zijn geliefd Lokhorst of Oud Teylingen, dat hij van

de heeren van Warmond had gekocht. Zijne laatste levensjaren zouden aan de natuur en de wetenschap zijn toegewijd.

Daar leefde hij „in wijsgeerige rust," nog twaalf jaren lang. Alleen aan het curatorschap van de Leidsche hoogeschool, hem in 1673 opgedragen, was hij getrouw gebleven en aan zijne vrijgevigheid dankte de instelling menig uitheemsch gewas voor haren kruidtuin, en menig kostbaar werk voor hare boekerij. Het lustte hem zich in de afzondering eener Leidsche buitenplaats den geest te verkwikken in de schatkamer der klassieke letteren, en ook in de schatkamer der natuur. Veel moesten Flora's kinderen hem vergoeden, want zijn echt was kinderloos gebleven. Lokhorst bezat weldra een der schoonste verzamelingen van uitheemsche planten en gewassen, die er in het land te zien waren. Schippers, die vreemde kusten bevoeren, consuls in 't buitenland, bewindhebbers der O. I. Comp. die vroeger van zijne bemiddeling bij het kabinet van Spanje hadden gebruik gemaakt, voerden hem de sieraden toe van zijn hof. Men zag er de lelie van Carthago en de ramiole van Aleppo, hier den nog zeldzamen theeheester en ginds den kaneelboom van Ceylon. Linnaeus gaf hem de eer, dat hij het eerst in Europa had ingevoerd den tropaeolum majus of groote klokwinde. Met vorstelijke personen wisselde hij die kleine geschenken, welke de vriendschap onderhouden; den keurvorst Frederik Wilhelm zond hij een zijner kaneelboompjes, aangenaam wegens „zijn rariteyt en eygene waerdigheyt;" waarop deze hem uit Potsdam met „een paer rubynvuerighe gesnedene glasen" beschonk, ten einde hij daaruit op de gezondheid des gevers zou kunnen drinken. De vermaarde Jacob Breynius werd door den botanischen rijkdom van Lokhorst opge-

wekt tot het schrijven zijner Centuriae exotica, een werk dat hij den gastheer opdroeg; en Paul Herman werd door hem in staat gesteld een Oostinjereis te doen, van waar hij met een vracht kruiden en orchideeën terugkeerde.

Zooveel voor de versiering van den hof; het huis sierden schilderijen van bekende vaderlandsche kunstenaars. En het herbergde mede eene kostbare verzameling van manuscripten, van brieven van vorstelijke personen, van werken over vaderlandsche geschiedenis en heraldiek, welke in den heer van Lokhorst een vlijtig beoefenaar vonden.

Zijn laatste ziekte was kort. Te Londen was de geleerde Isaac Vossius gestorven en de Staten hadden op aandringen van Van Beverningh de boekerij des overledenen, vooral rijk in grieksche en latijnsche handschriften, voor de som van f 33000 aangekocht ten behoeve van de Leidsche Hoogeschool. De hollandsche gezant te Londen, Van Citters, had gezorgd voor de overzending van deze nalatenschap des mans, van wien Vondel gezongen had:

— beschans hem niet met boeken en met blâren,
Al wat in boeken steekt is in dat hoofd gevaren.

De ijverige curator hield zich nu dagelijks bezig met het ontpakken en rangschikken van dien letterschat; waarbij hij „een alteratie opvatte in het struykelen op een hoge trappe in de universiteyt tot Leyden." Nauwlijks in zijn koets getreden werd hij door een huivering bevangen, het begin eener koorts die zich iederen dag meer verhief en hem eindelijk wegnam, in Wijnmaand van het jaar 1690, in den ouderdom van 76 jaren.

In de Groote Kerk van zijn vaderstad Gouda bracht men hem ter uitvaart. Hij werd er begraven op de plaats

vroeger de Yzeren Kapel genaamd, welke hij van marmer had laten herbouwen, en hier werd hem ook door Graevius een wijdluftig latijnsch opschrift (la dernière vanité de l'homme!) toegewijd. Zijne bezittingen verstierven op den burgemeester te Gouda, Jacob van der Dussen, die gehuwd was met de dochter zijner zuster Catharina.

Gewis waren de talenten van dezen man ongewoon en tegenover zijn vaderland bezat hij notabele verdiensten. Schranderheid, arbeidzaamheid, vlugheid van oordeel, onomkoopbaarheid, dit alles wendde hij aan tot het gemeenebest. Maar dat zijn staatkundig leven geheel vlekkeloos is geweest, wie zou het durven beweeren? Zijne fouten waren meerdere dan die „petite inégalité qui se rencontre en son humeur," welke Wicquefort als zijn eenig gebrek aanmerkte. Met name zijne houding tegenover het stadhouderlijk geslacht was niet geheel zonder blaam; en in het Journaal van Constantijn Huygens den zoon komt een passus voor: „dat het voor den Coningh (Willem III) niet quaedt was dat Beverningh gesturven was."

Eerder behoort men, een loopbaan als de zijne in een zoo veelbewogen tijd herdenkende, de uitspraak indachtig te blijven van den franschen minister Guizot, waar die in zijne Mémoires zegt:

„Même pour les plus honnêtes gens la politique n'est pas une oeuvre de saints.... et quiconque n'est pas décidé à porter sans trouble le poids de ces complications et de ces imperfections inhérentes à la vie publique la plus droite, fera bien de se renfermer dans la vie privée et dans la spéculation pure."

FRANÇOIS VALENTIJN.

Met gelijk recht als een George Everard Rumphius de „Indische Plinius," een Franz Wilhelm Junghuhn de „Indische Humboldt" genoemd is geworden, had de rechtvaardige tijdgenoot de nagedachtenis van François Valentijn mogen eeren met hem den „Indischen Polybius" te heeten.

Doch wellicht zou zoodanige vergelijking hem te veel eers geven, en te weinig tevens. 't Eerste, dewijl zijn onverduwelijke stijl gewis niet op ééne lijn gesteld mag worden met den klaren verhaaltrant van den romeinschen historiograaf; 't laatste, omdat hij, behalve geschiedschrijver, geweest is bijbelvertaler, aardrijkskundige, heiden-apostel, archaeoloog en encyclopaedist. Ondanks de grieven, welke door een souverein beoordeelaar als Busken Huet hem en zijn werk zijn aangerekend geworden, mag dit laatste nog heden ten dage als algemeene bron voor de kennis van Nederlandsch OostIndië gelden, tevens als een litterarisch reuzenwerk, 't welk door een drom van epigonen alleen in de onderdeelen is geëvenaard, als geheel nimmer overtroffen.

Doch Valentijn heeft zijn stof niet beheerscht, de stof beheerschte hèm. Niemand heeft hierin meer recht gedaan aan 's mans verdiensten en aan 's mans gebreken dan genoemde schrijver dat deed in zijne voortreffelijke studie van het jaar 1879; 1) eene studie evenwel, die rijker is aan beschouwingen dan aan biografische bijzonderheden. Zij is een gebrekkige levensschets, zij is eene schitterende litterari-

1) Litt. Fant. en Kritieken. XI.

sche fantasie. „Bij Valentijn," zoo heet het daarin, „heerscht de deels verdrietige, deels vermakelijke wanorde eener huishouding, wier hoofd niet berekend is voor zijne taak. De geesten van oud en nieuw Oost-Indië zien met den onbedachtzamen overmoed der halve kennis zich door den schrijver gedagvaard. Doch zij worden hem weldra te machtig. Hij kan ze niet aan, en hoe langer hoe minder."

En verder, wanneer de kritiek het licht heeft doen vallen op het wijde veld, 't welk nog onontgonnen voor dezen schrijver open lag:

„Er was maar één ongeluk: de middelmatigheid van Valentijn's vernuft, zijne platte levensbeschouwing, het ontbreken ten zijnent van alle wijsgeerig, alle kunstgenie. Nooit was historieschrijver in minder mate dichter dan deze rijmelaar, die geen latijnschen versregel kan tegenkomen, of hij flikt er twee hollandsche van; geen portret van een gouverneur-generaal, of de muze van het metrisch bijschrift wordt vaardig over hem. De gaaf door te dringen tot den dieperen zin van gebeurtenissen, tot het eigenlijk wezen van talen, volken, maatschappelijke of staatsinstellingen was hem ontzegd. Zoo van de menschen als van de dingen zag hij alleen het uitwendige, de oppervlakte. Wanneer zijn personen leven (meestal zijn zij dood) dan is het slechts werktuigelijk. Geen enkel karakter wordt door hem geschetst. Hij geeft jaartallen en anekdoten, anders niet. Zijne reisbeschrijvingen missen gloed. Gevoel voor natuurschoon is hem vreemd. Waagt hij zich een enkele maal aan het verhevene, zooals in zijnen lof van de stad Amsterdam, dan kan hij het slot van zijn eigen volzin niet vinden."

Inderdaad vormen de vijf folianten van „Oud en Nieuw Oost-Indië" een voorraadschuur, beter een rommelkamer

der geleerdheid, waarin het materiaal ordeloos ligt opgetast, waarin eene verbijsterende veelheid van onderwerpen naar de vier hoeken van het kompas uiteenloopt, waaraan vóór alles een harmonisch ontwikkelingsplan ontbreekt, en een praktisch overzicht. Toch is er licht genoeg, naast de schaduw. Ook de gestrenge tuchtmeester van daareven buigt zich voor zooveel arbeidskracht, zooveel nauwkeurigheid en „neerstigheid," wanneer hij Valentijn den lof geeft:

„Al hetgeen vóór hem in Nederland en in het buitenland over Indië het licht gezien had, raadpleegt, rangschikt, verwerkt hij; en zoo buitengewoon is de massa stof door hem opeengestapeld, dat het nu levend geslacht, wanneer het met hem in kennis komt, zich tweemalen bedenkt alvorens hem te berispen."

Welke eigenschappen voor een goed geschiedschrijver dezen geletterden predikant ook ontbroken mogen hebben, waarheidsliefde en opmerkingsgave zeker niet. Toen de gouverneur-generaal v. d. Capellen in 1824 de Molukken bezocht, erkende hij in Valentijns beschrijvingen nog zooveel actualiteit, dat hij kwalijk gelooven kon met een boek van honderd jaren her te doen te hebben. En een indischgast, dien men er uit voorlas, kon zich niet weerhouden uit te roepen: „'t Is nog even zoo!"

Het blijft echter de vraag of Busken Huet juist was ingelicht toen hij bij Valentijns ouders een nederig fortuin vermoedde, henzelve kwalificeerde als „kleine dordrechtsche burgers, naar het schijnt." Want de vader van François, Abraham Valentijn, was conrector aan de latijnsche school te Dordrecht; zijne moeder, Maria van Rijsbergen, behoorde tot den gezeten burgerstand. Hoewel het gezin nog twee

kinderen, voor het minst, meer telde, de middelen voor eene akademische opleiding voor François waren er, en men vindt niet opgeteekend dat deze (die den 17en April 1666 te Dordrecht geboren werd) uit een beurs studeerde. Aanvankelijk was 't het voornemen den knaap tot het ambt zijns vaders op te leiden. Maar eigen voorliefde vestigde de keus op de studie der godgeleerdheid. Reeds op zestienjarigen leeftijd werd hij te Leiden als student ingeschreven (enkele bronnen vermelden dat hij ook te Utrecht de lessen volgde). Een jaar daarna was hij reeds proponent, werd in 1684 praeparatoir geëxamineerd in de classis zijner geboortestad, hetzelfde jaar nog naar Oost-Indië beroepen en vertrok in 1685 met het jacht *Moerkappel*, schipper Jan van Velzen, van de reê van Hellevoetsluis.

Het blijft eene gissing of de formosaansche Valentijns, Jacobus en Salomo, tot de dordtsche maagschap behoorden en of hunne berichten van dat afgelegen buiten-comptoir den jongen François den trek naar overzeesche gewesten bijbrachten. De naam des eersten, den landdrost Jacobus Valentijn, komt herhaaldelijk voor in het *Dagh-register* van het kasteel Batavia; hij werd in 1661 te samen met den gouverneur Frederik Coyet naar Batavia opgeroepen om zich over de overgave der forten *Zeelandia* en *Provincia* aan den chineeschen zeerooverskoning Coxinga te verantwoorden; maar kwam alvorens te overlijden. Zijne vrouw behoorde tot die beklagenswaardige gevangenen van den veroveraar van Formosa welke, naar luid van de oude kroniek, „zeer ellendig hier en daer onder zijn volk zijn verstroyt." Echter heeft, in zijne *Beschrijving van Tayouan*, Valentijn geen gewag gemaakt van eenige bloedverwantschap met deze oudere generatie. Alleen

heeft hij opgeteekend dat Jacobus het hem toevertrouwde fortje Provincia, als onverdedigbaar tegen een zoo overmachtigen vijand, aan Coxinga prijs gaf „op machtiging der gecommitteerden uit de hoofdvesting Zeelandia;" terwijl daarentegen het Dagh-register melding maakt van het gerucht, „dat deselve drost ende de landmeters mits haaren raad en daad tot het verlies van Tayouan droevige onheylen, den Duytsen in 't gemeen op Saccam overgekomen, groote oorsaeke hadde gegeven, ende daerom ook in 't leven gespaert waeren. 1)

Valentijns beschrijvingen zijner uit- en thuisreizen eigenen zich, beter dan zooveel andere onderdeelen van zijn lijvig werk, tot gezette lezing. Er is naar waarheid van gezegd, dat zij behoorden opgenomen te worden in de een of andere bibliotheek van nederlandsche klassieken. 2) Hier stonden geen oudere schrijvers hem in den weg, hier had hij het woord alleen. De baardelooze predikant (baardeloos zou hij blijven; Houbrakens portret van den 58-jarige staat er ons borg voor) was nauw negentien jaren oud toen hij voor 't eerst de loopplank van den oostinjevaarder overging. Het schijnt dat dit melkmuilachtige in zijn voorkomen hemzelven voorkwam weinig bij de waardigheid van zijn geestelijk ambt te passen; althans, hij haast zich te verzekeren dat hij toen reeds „bedaagd van wezen was" was, zóó dat zijn examinator hem voor acht of negen jaren ouder aanzag. Terwijl hij elders een Bataviaaschen ambtsbroeder als „vrij wonderlijk" signaleert, omdat deze, behalve in een „wyde opene broek" (hetgeen voor de „wonderlijkheid" reeds volstaan

1) Dagh-register 1663 p. 629.

2) Afzonderlijke uitgave door Stellwagen.

zoude) „met een paar ongemeene groote gryze knevels zich voor ons vertoonde.” Beter nog de geschoren priestertronie dan de snorbaard eens ruitergeneraals, schijnt hier de bedoeling.

Zijne gave van waarneming en zijne getrouwheid in 't opteekenen hielpen hem aan de stof voor zijne Uyt- en Thuysreyze; of hij had geen reisverhaal kunnen schrijven, 't welk geacht zou worden „op waardige wijze de rij der oudhollandsche scheepsjournalen te sluiten.” Voor zooveel zijne nauwgezetheid ook aan den lateren kroniekschrijver ten goede zou komen, niet minder bepaalde zij zich bij Valentijns eigen kostbaren persoon. Eene argelooze eigenliefde, eene naieviteit welke doet meesmuilen, geeft hem in deze reisbeschrijvingen allerlei nietige bijzonderheden omtrent zijn persoonlijk wedervaren in de pen. Tijdgenoot en nakomeling moeten het weten hoe de zeeziekte hem plaagt, telkens wanneer er een stijve bramzeilskoelte begint te waaien; hoezeer de golfslag hem bij hooge zee „'t hart als mede in den afgrond verzinken dede;” welk een beslist tegenstander van kool hij steeds geweest was, totdat de sobere menage aan boord hem stronken van kool leerde eten, „en dat met de uyterste smaak van de werelt;” voorts hoe ziek hij werd door 't eten van ajuin, die bij de stokvisch gelegen had. Hij schijnt op de deernis van geheel het vaderlandsch publiek te rekenen wanneer hij verhaalt welk een koude hij tusschen de Kaap en straat Sunda nog te doorstaan had en verzuimt daarbij niet van zijn winterhielen melding te maken. Doemt eindelijk na maanden zwalkens tusschen lucht en water het eerste land, de zuidpunt van Afrika, op, het valt hem in dat dit geschiedde „juist terwijl hij geschoren werd.” Als

gold het een keerpunt in zijn leven wordt door hem geboekstaafd, dat hij op 3 December drie paren kousen aan had zonder dat zij hem voldoende tegen de koude beschutten, en den 30sten d. a. v. zijn japanschen rok, die hij reeds lang aan den kapstok had gehangen. Ook dat hij door een valwind op zijn blooten schouder eene rheumatische aandoening kreeg, waarvoor hij driemaal daags moest ingesmeerd worden en die hij eerst kwijt raakte door eene bestrijking met lavendelwater.

Dit zijn altemaal vrome alkoofgeschiedenissen, welke een bekrompen geest doen vermoeden. Achter den indischen heidenapostel staat de dordtsche kruimelaar, en staat er in flanellen borstrok. Om de wedergade van zulke beuzelingen te vinden behoort men de Overblyfsels van Geheugchenis van Coenraet Droste op te slaan, of beter nog het Journaal van Constantijn Huygens den zoon. De ambonsche predikant en de haagsche secretaris zijn ten deze vogels van eenerlei veer. Ook van den eersten mocht men verwacht hebben dat hij, gelijk gene, een geheelen journaalpost wijdde aan een „jichtige defluxie van mijn grooten teen," of een „schielycke draeyinge in 't hoofd;" dat hij herinneringen als deze voor de vergetelheid bewaarde:

1619 September 13 Dond. Te peerd gaende om naer Coninghs[1]) quartier te rijden, verreckte de senuw van mijn lincker been, die twe kracken gaf."

Of, onder dagteekening van den 14den Februari des zelfden jaars:

„Deed een nieuw kleedt met een blaeuwe goudelaeckense vest aen. Mijn jichtje continueerde, en oock mijn

1) Willem III.

hoest en verkoutheit, hoewel desen dag noch een flenelle borstrock en een dubbel mutsje in mijn peruyck gedaen hadde." 1)

Bij Valentijn echter was, neven de zin voor het nietige, ook de zin voor het kluchtige ontwikkeld. Zijn verhaal van den hofmeester, eertijds jood en nu een vrij slecht christen, die met een pot reuzel op het dek uitgleed en niet weer op de been kon komen, heeft den rang van eene goede boerde, welke Brederode en Langendijk willig van hem zouden geborgd hebben. Om 't even of hij aan een reisbeschrijving of een plaatsbeschrijving, aan eene biografie of een geschiedverhaal bezig is, de anekdotenschrijver komt bij hem steeds om den hoek gluren, en niet zelden is hij gelukkig in zijne uitdrukkingen. Zoo verhaalt hij van zijne eerste zeereis het geval van een „seur" of scheepsschrijver, die zich bij de landing op St. Jago, een der Kaapverdische Eilanden, zag aangerand door een diefachtigen inboorling, „welke met een vollen greep zyn fraeyen Hoed zeer handig boven bij den bol, en ook zyn fraeye blonde Paruyk zeer proper van zijn hoofd nam, en daarmede zeer gezwind langs strand een wedloop met een van onze Matroozen, die hem kort met een bloote Zabel op de hielen volgde, aanging." Maar, vervolgt hij, blijkbaar tevreden dat het zijn hoed en zijn pruik niet was, de drager behoefde nu, zoo lang hij aan wal was, voor 't nemen noch 't afnemen van zijn hoed meer zorg te dragen; „waarmede wij hem vertroostten."

Van het buitenverblijf des portugeeschen gezaghebbers op ditzelfde eiland St. Jago verneemt men, dat het uitermate bouwvallig was, uit oude planken en balken saamgesteld, en zelfs de kokostwijgen, waarmede het gedekt was, „met

1) Journaal 6 Maart 1990.

al de verdere deelen van dien om den oudsten Adel hardnekkig streden." Aan de Kaap ontmoet, en ergert hij zich aan een krankbezoeker, Koopman genaamd, „die sterk koopmanschapte, en naderhand uit nedrigheid een Rok met Gouden Knoopen droeg."

Ook in zijne klachten behoudt de schrijver een gemoedelijken toon. Het moet hem van 't hart dat de predikant aan de Kaap in gebreke blijft hem ten zijnent huisvesting aan te bieden, ondanks dat hij dit „met dikwils voor hem te prediken wel dubbel aan hem verdiende." Beter treft hij 't bij zijn ambtgenoot ds. Hellenius te Batavia, die aanstonds zijn woning voor hem openzet; doch hier is 't de dochter des huizes, die hem zijn fraai klavecimbaal „voor niet van 't hart bindt." Zoo berouwt hem ook zijne deelneming aan een buitenpartij met vischmaaltijd op Noordwijk, waarbij hij ten gerieve eener Bataviaasche juffer in de koets achteruit rijdt, tengevolge daarvan zoo onpasselijk wordt dat hij naar geen visch meer taalt en niettemin zijne bijdrage aan 't gelag, een gouden kobang ter waarde van f 24, moet offeren.

Overigens was zijn eerste oostinjereis zonder verdere ongevallen afgeloopen dan dat een „zware travaad" den mast overboord deed slaan; daarna, onder de linie, de bezoeking eener langdurige windstilte. Zeven en een halve maand was de Moerkappel onderweg geweest, en niettemin roemt hij dezen overtocht als „een zeer vermakelijke reyze." Ook zijne indrukken van Batavia zijn gunstig. De levenswijze dunkt hem hoofsch en prachtlievend, de burgerij gezellig, „en vooral zeer onthaalende." Er wordt hem van zooveel kanten gastvrijheid aangeboden, dat hij slechts de moeilijkheid der keuze heeft. Ettelijke

notabelen der hoofdstad, waaronder leden in den Raad van Indië, bieden hem een „deftig onthaal;" zelfs de regeerende landvoogd, de eenvoudige Joannes Camphuis, noodigt hem aan zijn disch en belooft hem zijn gunst. Hij ziet er zich binnengeleid in een kring van elf bataviaasche predikanten, die hem allen vriendschap bewijzen en handreiking doen. Ook hierin komt het verblijf te Batavia hem ten goede, dat hij zich gemeenzaam kan maken met de taal en gebruiken des lands. Aan de tafel van den directeur-generaal Hurdt bekomt hij zijn eerste onderricht in het Maleisch; aan de tafel van den gouv.-generaal Camphuis zijn eerste kennismaking met scherpe japansche gerechten en met chineesche eetstokjes, waarmede de nieuweling niet weet wat aan te vangen. Aldus, voor een wijle, heeft de vroede predikant het aanzien van een Don Quichote, dien de herbergmeiden van La Mancha het voedsel door de traliën van zijn Mambrinushelm met stokjes in den mond schuiven — en tegenover hem, goedlachs, Zijn Edelheid, die uit zijn japanschen diensttijd de manoeuvre met die stokjes wel kende.

Doch dezen groentijd komt hij spoedig te boven. Niet alleen raakt hij gemeenzaam met de indische keuken, maar leert ook van zekeren heer Clavius het sirihkauwen, dat hij — voorwaar vroeg genoeg — als een „aangenaam indisch tijdverdrijf" leert beschouwen.

Als zijne bestemming was hem Ambon aangewezen. Ds. Dathenus had kort te voren voor dat beroep bedankt, ofschoon hij eveneens pas in Indië was. Maar de indische regeering liet zich niet bedanken; de recalcitrante predikant werd geschorst en afgezet, en moest „buiten dienst" naar 't vaderland vertrekken. Aan dit voorbeeld spiegelde

Valentijn zich zacht, behalve dat hèm het vooruitzicht om naar een buitenpost te vertrekken geen schrikbeeld was. Na een verblijf te Batavia van ruim twee maanden vertrok hij naar de „nagelrijke landvoogdije," maar vertoefde onderweg ongeveer drie weken te Japara ('t geen wellicht aanleiding heeft gegeven tot de meening van sommigen, dat hij daar als predikant gevestigd is geweest.)

Hij kwam ter hoofdplaats Ambon onder het bestuur van den gouverneur Robert Padbrugge, en vond het land en de toestanden er beter dan men hem te Batavia voorgespiegeld had. Nu moest het eerst het Maleisch, de lingua franca van den O. I. Archipel aangeleerd worden, noodzakelijk medium tusschen een godsdienstleeraar en een gemeente, welke voor drie kwart uit inboorlingen bestond. Doch de leermeesters ontbraken niet. Zijn ambtgenoot Ds. Cornelis van der Sluys, dezelfde dien Onno Zwier van Haren een rol toebedacht in zijn ongeboren drama van den Alfoerenkoning Pelimao, de ouderling Jan de Ruiter, 't meest nog de koopman G. E. Rumphius, de schrijver van den Hortus Amboinensis en van de Amboinsche Rariteitkamer, waren zijn wegwijzers. En zooveel vaart zette hij achter dit leerlingschap, dat hij reeds drie maanden na zijn aankomst zijn eerste predikatie in het maleisch kon houden. Het was zijn indische maiden-speech, maar eerlang zou uit den onvasten beginner de bijbelvertaler geboren worden.

Voor de eerste tien jaren bleef Valentijn nu deel uitmaken van de kleine europeesche samenleving in de Groote Oost. Wel hadden Heeren Zeventienen het voor hem beschikt dat hij zijne herderlijke diensten alleen voor de hoofdplaats Amboina, en meer bepaaldelijk voor het

kasteel Victoria zou verleenen, maar de indische regeering, en op haar voorbeeld de kleine autokraatjes welke de Compagnie op de buitenposten vertegenwoordigden, stoorden zich dikwijls weinig aan vaderlandsche orders. Zij beschikten over de Compagnies-dienaren zooals de eischen van den dienst, of zooals hunne persoonlijke inzichten dat mede brachten; en zoo kwam 't dat Valentijn, in den aanvang vrijgesteld van kerkelijke bezoekreizen waarmee somtijds een paar maanden gemoeid waren, eerlang dienst moest doen op Banda, Banda Neira, Lonthoir, Poeloe Ay, de Oeliassers en elders. Ook op het barbaarsche Ceram; waar hij bij zijne komst te Elipapoetih de snoeren menschenhoofden aan het raadhuis zag hangen. Het aantal inlandsche christenen werd, voor Ambon en onderhoorigheden alleen, op 33.350 gesteld, maar velen daarvan behoorden tot de z. g. arak-christenen en waren, van huis uit, „opgewiegt in bijgelovigheden." Die dienstreizen naar zooveel kleine insulaire gemeenten, naar geloofsgenooten wier christendom zoo locht als een spóns was, moesten geschieden te paard, te voet, in draagkoets of inlandsch vaartuig, en zij brachten voor den bedienaar des goddelijken woords heel wat vermoeienis en ontbering, zelfs levensgevaar met zich. Doch de arbeid werd hem verzoet: zooal niet door de moreele uitkomsten, dan toch door de materieele inkomsten. Zijn salaris van f 80 ' maands, waarop hij zijne vijfjarige verbintenis aanvaard had, steeg spoedig tot f 100, en later, toen hij den maleischen predikplaats waarnam, tot f 120. Zijn standplaats, zijn werkkring waren hem lief, ondanks de gevaren die hij er doorstond, [illegible] door eenen fellen brand die zijn huis bedreigde, [illegible] door een aardbeving waarbij „het aardrijk als

de baren eener zee op en neder ging," of wanneer op een dienstreis hij van de hooge rotsen te pletter dreigde te storten.

Het ging er lustig toe in die kleine europeesche en half-europeesche maatschappij, onder den rook van het kasteel Victoria. Altijd was er een doopfeest, een verjaardag, een bruiloftspartij, een „schey-maal" of andere gelegenheid tot goede sier maken; altijd zat er de speelman op 't dak. Valentijn zelf was geen onverdienstelijke beoefenaar der muziek: hij bespeelde het orgel en de viool, hij kon zich doen hooren op het klavecimbaal en had stem. Met denzelfden Abraham van Riebeek, die hem later den voet zoo dwars zou zetten, had hij op een bataviaasch muziekpartijtje aangezeten; v. Riebeek de „Basso continuo" spelende, hij den tenor zingende. De tafelvreugde, wanneer ze niet in Hoofts „varkensvreugde" ontaardde, telde onder de dagelijksche geneuchten en bij feestelijke gelegenheden kwam aan het drinken op de wederzijdsche gezondheid geen einde. Dáarbij was 't het gebruik, ten einde aan het knallen der kurken een luider echo te geven, den toost te begeleiden met de losbranding van het kamerstukje waarbij, buiten de feestzaal, de slavenjongens met rookende lont gereed stonden. Aldus toen de gouverneur van Ternate, Lobs genaamd, zijn afscheid nam en de gastheer, het gevulde glas opheffende, hem toeschreeuwde:

„A vous, mijn Heer Lobbes, dat zal mijn Gezondheid zijn! Jongens, geef vuur!

In het tweede deel van zijn werk, in het vijfde hoofdstuk, geeft Valentijn menige teekenachtige bijzonderheid ten beste omtrent de levenswijze eener vroegere europeesche generatie onder de tropen. Hoe aangenaam de toon was

in het onderling verkeer, indien slechts de gouverneur het voorbeeld gaf; hoeveel hulpbetoon er plaats vond, over en weer, en hoe oprecht de menschen met elkander omgingen, „vertrouwende malkanderen duyzenden sonder eenig handschrift." Ook in zaken betrachtte men er de oostersche spreuk: de rust is uit God, maar de haast is uit den duivel. Het dagwerk duurde niet langer dan tot 5 ure, en werd na den middagmaaltijd nog onderbroken door een siesta welke een uur duurde. Van de korte indische schemering werd gebruik gemaakt voor een wandeling langs het strand, of een ridje in den omtrek. Dan volgde het avondbezoek; eerst een „seer nobel onthaal met een kopje Thee en een heerlijke bak met Confituren;" later kwam er fransche en perzische wijn, hollandsch bier, „canari-sek" en zelfs japansche saké op tafel. Ook wat de spijzen betreft was 't hier panneke-vet, en altijd de zoete inval. De wateren om het eiland leverden keur van zee-banket, het land vele soorten van wild en gevogelte, en de dochteren des lands muntten uit in het bereiden van inlandsch gebak en pasteien. Van de nationale boboto, soort van indische bouillabaisse, heeft Valentijn, (die ze waarschijnlijk ook wel lustte) het uitvoerig recept nagelaten, en in het berceau waar de gouverneur Nicolaas Schagen den feestmaaltijd voor zijne gasten aanrichtte, hingen langwerpige pompoenen tusschen 't gebladerte, die eenmaal een baarschen schipper deden uitroepen:

„Hoe, wasschen de Soucysen de Boulogne hier aan de boomen? Ik hebse in Italiën wel sien maken, maar noit zo sien groejen!"

Een andere verpoozing voor Ambons ingezetenen bestond in het verzamelen van de „zee-rariteyten," waaraan de

moluksche wateren zoo rijk zijn. Het was eene liefhebberij waarmede vele notabele burgers zich de verveling van een buitenpost van 't lijf trachtten te houden, al was 't alleen een Rumphius, welke haar als serieuse wetenschap beschouwde. Men kocht van inlandsche visschers, men zond zijne slaven op de schelpenjacht, men bezichtigde en kritiseerde elkanders verzamelingen, men ruilde, kocht en verkocht. Sommigen hadden voor een waarde van duizende guldens bijeen gevischt. Ook Valentijn bezat een vrij aanzienlijk kabinet en nam het later mee naar het vaderland, waar hij 't echter op eene zeer onvoordeelige manier kwijt raakte. Hij schonk het n.l. weg voor eene toezegging, die een wissel op de toekomst bleek, en nimmer gehonoreerd werd.

Evenwel, dit was eene bijzaak, zijn ambt en zijn studie hoofdzaak. Het maleisch had hij dermate onder de knie gekregen, dat hij in 1689 aan zijne bijbelvertaling in die taal kon beginnen. Een weinig portugeesch had hij reeds aan boord geleerd van zijn zwarten bediende Anthony, dien de gouverneur-generaal Cornelis Speelman indertijd aan zijn zoon te Rotterdam had gezonden en die nu met Valentijn terug naar Indië was gekomen. Voor de studie der oostersche talen had hij aan de akademie een deugdelijken grondslag gelegd, en hij maakte zijne kennis gaarne dienstbaar aan de geestelijke belangen zijner gemeentenaren. Zoo bracht hij de Psalmen in een vorm geschikt voor den zang in 't maleisch, vertaalde in die spraak den Heidelbergschen Catechismus, de Formulieren, de Apocryfe Boeken en den inhoud der bijbelsche schriften, vervaardigde een bijbelsch Spreukenboek naar de oostersche wijze ingekleed, eene vergelijking der hebreeuwsche en maleische talen, en overzettingen van twee oorspronkelijke maleische werken, de

geschiedenissen van Nabi Youssef en Nabi Mousa (Jozef en Mozes). Later kwam er nog een maleisch-nederduitsch woordenboek bij, en aan den avond zijns levens dat groot standaardwerk van Oud en Nieuw Oost-Indië, waarvoor hij hier reeds ten deele de bouwstoffen bijeengaarde. Dit einde kroonde het werk.

Het bruide hem echter slecht dat, tijdens hij naar Banda gezonden werd, even veertien dagen te voren zijne zuster uit het vaderland aangekomen, en bij hem ingetrokken was. Thans heette het de huishouding opbreken, en met pak en zak naar een vreemd kantoor verhuizen. Doch „pater Valentijn," gelijk de landvoogd Joan van Hoorn hem schertsend placht te noemen, betoonde zich steeds zooal geen hoveling des gezags, dan toch een gewillig dienaar der overheid; al was 't hem niet onbekend dat deze kwestie omtrent de „verzending" van predikanten van ouds een twistappel was geweest tusschen het wereldlijk en het kerkelijk gezag. De geestelijke hoogmoed van velen onder deze protestantsche zielenherders ging zelfs zoover, dat zij geen dienaren wilden heeten van de Compagnie welke hen aanstelde en betaalde, maar alleen „dienaren van Jezus Christus." In zuiver geestelijke zaken, zoo oordeelde de kerkeraad te Batavia, behoorde de beslissing ook van de kerk uit te gaan; en dit in de eerste plaats wat betreft de aanwijzing van de standplaatsen der predikanten. Terwijl de regeering, wanneer zij bemerkte met kleine pausjes te doen te hebben, gemeenlijk besloot om „er met de ruwe schoenen door heen te stappen." Het voorbeeld van een rechtvaardige als Justus Heurnius, door den gouv.-generaal Jacques Specx op het schip Rotterdam gevangen gezet en daarna naar de kust van Koromandel gedeporteerd,

was ten dezen waarschuwend genoeg. Valentijn wist dat meer dan een onder de eerwaarde broederen predikanten zijne weigering om naar een door de regeering aangewezen post te vertrekken had moeten boeten met de opzending naar 't vaderland, buiten kwaliteit en gage, en dat de heeren te Batavia hierin een staatkunde van buigen of breken volgden. Ook, dat het tegen een bakoven niet goed gapen is.

Bij zijn vertrek naar Banda liet hij intusschen zijne zuster achter op Haroekoe, bij zijne vrienden Abraham Veekens en diens vrouw. Na zijn terugkeer naar Ambon in 1688 trok zij weer bij hem in en bestierde het huishouden des ongehuwden, maar sloot kort daarop een huwelijk met den vaandrig Paulus de Brievings. Een zoontje, uit dezen echt geboren, ontving den naam van Simon, en ging later met Valentijn naar 't vaderland. Ook een broeder, Johannes Valentijn, was omstreeks het jaar 1687 tot hem gekomen en geraakte zeer in de gunst van den gouverneur van Banda, Willem v. d. Zijll. De invloed des broeders was er niet vreemd aan dat hij eerlang tot „overdrager van 't soldij-comptoir" benoemd werd; hij kwam echter een jaar later te overlijden op Lonthoir, waarschijnlijk doordien een na-ijverige huisgenoot in de gouverneurswoning hem „een spaansche vijg kookte." Valentijn, gewaarschuwd dat zijn broeder aan een „droevigen hoest en uitteerende ziekte" geraakt was, trachtte nog hem naar zijne woning op Ambon te laten vervoeren, maar het was reeds te laat. Het sluipend gif deed zijne werking; de jonkman, die zijne carrière nog maken moest, stierf in 't laatst van 1689 ten huize van een der bandasche vrienden.

Tot het jaar 1692 bleef Valentijn vrijgezel. Wellicht dat

zijne eenigszins onaandoenlijke natuur hem zoolang behoedde voor „de viezevaze der minnerscap," 1) en dat het slechts een mariage de raison was 't welk hij, op 't voorbeeld van zooveel andere indische predikanten, in dat jaar aanging met Cornelia Snaats, weduwe van Hendrik Leydekker, in leven „Borger-Capiteyn" en lid in den raad van justitie te Ambon. Want de partij ter eenre was destijds nog maar een jonkman van 26 of 27 jaar, de partij ter andere zijde was reeds moeder van vier kinderen. Maar waarschijnlijk bezat zij fortuin; althans haar eerste man had middelen genoeg bezeten om bij een brand te Ambon voor een waarde van 16 à 18000 rijksdaalders te laten zitten. En dat de gehuwde Valentijn een man in bonis was doet hij zelf vermoeden met zijn verhaal van de 12000 rijksdaalders, die hij den gouverneur van Ambon leende tijdens er, voor de uitbetalingen bij den kruidnageloogst, geen geld genoeg in de Compagnies-kas was. Hij had dit geld uitstaan tegen een interest, dien men geneigd zou zijn woeker te noemen, wist men niet hoezeer de rentestandaard in Indië verschilde van dien in Europa; n.l. tegen drie kwart rijksdaalder 's maands ten honderd. Hij leende ze nu aan de Compagnie tegen slechts een halven rijksdaalder ten honderd, op voorwaarde evenwel dat het geld te Batavia voor hem zou blijven liggen tot tijd en wijle dat hij naar 't vaderland terug zou keeren. Waarschijnlijk was 't hem niet hetzelfde of hij een ingezetene van Ambon, dan wel een zoo goeden betaalsheer als de Edele Compagnie tot debiteur had. De speculatie kwam echter falikant uit, want te Batavia werd de dading van den ambonschen gouverneur ten eenemale gewraakt,

1) Gril der liefde.

en Valentijn kon zien aan een ander zijn geld te verpassen.

Ook de omstandigheid dat hij met zijn predikants-salaris niet toe kwam en boven zijn inkomsten leefde, versterkt het vermoeden, dat hij met deze halfsleetsche bruid een fortuin huwde. Dit salaris bedroeg f 2340 's jaars (tegen f 3034 te Batavia) doch het werd voor een deel uitbetaald in natura, in boter, wijn, kaarsen, brandhout, olie, azijn, enz. Daarentegen kostte zijn huishouden hem meer dan 2000 rijksdaalders 's jaars. N.l. in een tijd toen het uit 7 à 8 personen bestond, met 20 slaven en nog een zevental inlandsche kweekelingen die bij hem inwoonden. Zooveel geld was er mee gemoeid, wilde men eenigszins volgens zijn stand leven; ,,hoewel," voegde hij er bij, „ik geen man was, die eenige onnoodige onkosten gewoon was te maken."

Maar had Cornelia Snaats de koorden van de beurs niet los gemaakt, het zou hem waarschijnlijk moeilijk gevallen zijn zich te strekken naar zijn dekken, en voor dit omslachtig huishouden den schoorsteen te laten rooken.

Indien zij hem al tijdelijke goederen aanbracht, tevens een viertal voorkinderen, n.l. twee zoons en twee dochters; waarvan de jongste, Petronella Caecilia, reeds op dertienjarigen leeftijd bekend was wegens hare taalkennis. En ook zijne vrouw was iets meer dan eene ambonsche huissloof, ook zij was taalkundig ontwikkeld. De gissing heeft alleszins recht van bestaan dat juffrouw Cornelia Valentijn, die een brief van den koning van Batjan in het maleisch met eene arabische letter overzette, en waarvan het handschrift zich in de akademische bibliotheek te Leiden bevindt, Valentijns eigene echtgenoote geweest is. 1) En dat in

1) v. Troostenburg de Bruyn. Biogr. Woordenlijst van O. I. predikanten.

zulk een school de dochter zich vormde tot philoloog, van den europeeschen vader de theorie, van de amboneesche moeder de praktijk leerende.

Een jaar ongeveer na zijn huwelijk had Valentijn naar Nederland terug willen keeren. Zijn verbintenis tegenover de Compagnie was reeds lang geëxpireerd, zijne maleische bijbelvertaling, die hem na aan 't hart lag, kon hij slechts dáár het licht doen zien en daarbij, ook hij had niet ongestraft onder de palmen gewandeld. Na zooveel geestesinspanning door studie, en zooveel lichaamsinspanning door dienstreizen welke geenszins met een „springtochtje" te vergelijken waren, verlangde hij naar de ontspanning van een tijdelijk emeritaat. Maar het duurde tot Mei 1694 alvorens zijn vervanger kwam en hij de reis kon aanvaarden. Het gezin was toen vermeerderd met een dochtertje, Maria, wellicht naar Valentijns moeder Maria van Rijsbergen genaamd, en dat bij 't scheep gaan een zuigeling van vier maanden was.

De eerste etappe van deze terugreis was Batavia; en bijna had hij, van Ambon daarheen onderweg zijnde, met al de zijnen schipbreuk geleden bij het St. Mattheus-eiland. Een levendig verhaal van dit slechte begin is opgenomen in des schrijvers bekende Uyt- en Thuysreyze; hoe het vaartuig ongevoelig tegen de blinde klippen aan schuurde, hoeveel vruchtelooze pogingen gedaan werden om het af te brengen, hoe hij, Valentijn, „een deftige aanspraak tot het volk hield, waarop zij als Leeuwen aan 't Spil vielen," hoe juffrouw Valentijn, die in angstige spanning op het dek stond, het eerst zag dat er eene nauw merkbare beweging in de logge massa begon te komen en in vervoering uitriep:

„Mannen, houd aan! het gaat, het gaat; ik zie de groote Mast tegen de sterren verwisselen."

„Waarop wij (want de pootige predikant liep zelf mee tusschen de spaken) onze kragten verdubbelende, het er vlak afwonden."

Zonder verder ongeval geraakte het gezin te Batavia, van waar men begin December 1694 met de Waddinxveen, behoorende tot eene retourvloot van zeven schepen, naar 't vaderland vertrok.

De reis ging voorspoedig; en niets, de lange duur daarvan noch de ongemakken van het scheepsleven, kon Valentijn verdrieten behalve de aanwezigheid van een lastigen scheepsboekhouder, een moeite-maker en barribal, met wien niemand gaarne te doen wilde hebben, en dien men eindelijk den bedrukten predikant in de kajuit schoof. Aan dien verwenschten „seur," zoo dicht bij zijn gezin en bij de baboe welke op den zuigeling paste; aan de twisten en strubbelingen tot welke hij aanleiding gaf, aan de tweegevechten welke hij provoceerde en de scènes welke hij verwekte, heeft de schrijver ettelijke bladzijden zijner reisbeschrijving gewijd. Eerst aan de Kaap raakte hij dezen rauwen gast kwijt, doordien de laatste eindelijk zijn partuur vond aan schipper IJsbrant Hoogzaat, die hem — „want 't was een Wreeker van een Man" — aan boord van zijn schip nam en van den leeuw een lam maakte.

In 1695 kwam Valentijn in 't vaderland terug en vestigde zich in zijn geboortestad Dordrecht. Hij bleef er wonen tot het jaar 1705, zich den tijd kortende met zijn talrijk gezin, zijn dordtsche vrienden, zijn schelpenverzameling, zijne bemoeiingen voor de uitgave zijner bijbelvertaling en, naar men wel mag aannemen, zijne bouwstoffen voor „Oud en

Nieuw Oost-Indië." Niet dat hij die bouwstoffen allen zelf in zijn mars had; ze stroomden hem toe van den kant van gerepatrieerde indischgasten, welke hun voorraad in de dordtsche studeerkamer kwamen uitschudden, welke er een eer in stelden voor dezen vlijtigen bouwmeester steenen aan te dragen. Daar was Cornelis Beernink, van nabij met Makasser bekend, die met hem in briefwisseling stond. Daar was Willem Adriaan v. d. Stel, gewezen gouverneur der Kaapkolonie, die door het drijven van misnoegde „coloniers" uit de wijnbergen van zijn landgoed Vergelegen was opgeroepen naar 't vaderland om er zich te verantwoorden; „een koek hem door ondankbaren gebakken." Wie zou beter inlichtingen en bescheiden, kaarten en teekeningen over de Kaap kunnen verschaffen dan de zoon en opvolger van dien Simon v. d. Stel, welke de kolonie had groot gemaakt, en wien Onno Zwier van Haren in De Geuzen het lofdicht had toegezongen? Daar was Elias v. d. Brouke, oud-directeur van Koromandel en oud-gezant in Pegu; voorts Marcus van Weert, Daniël Bernard, Joannes van Steeland, Cornelis Joan Simons, Ewout van Dishoeke, Jacob van Oudenstein, enz. Ook Simon Schijnvoet, de bezitter van een weergaloos kabinet van indische naturaliën, en die Mattheus van den Brouke, gewezen directeur in Bengalen, wien Heeren bewindhebbers met een zwaren gouden keten hadden omhangen toen hij een retourvloot, met rijker lading dan zelfs de befaamde Zilvervloot had gehad, behouden in 't vaderland had gebracht.

Het scheen dat Valentijn voortaan aan de studeercel zou toebehooren. Maar het openbare leven en de dienst der „Kercke Christi" vorderden hem in het eind weder op. In 1705 besloot hij op aandrang van eenige vermogende heeren

en goede vrienden naar Indië terug te keeren; hij was eerst een veertiger, wat kon hij nog niet voor de goede zaak daar ginds in den lande van overzee uitrichten! Zooveel banden van vriendschap en banden des bloeds bestonden er tusschen hem en de dordtsche gemeente, dat hij zich gedrongen gevoelde om bij zijn vertrek, op 8 Maart 1705 in de Groote Kerk eene „Afscheyds-predicatie" te houden, welke sedert in druk verscheen. Ook de vrienden van hun kant lieten zich niet onbetuigd, o.a. Tiberius Hemsterhuis in wiens album hij ten jare 1701 een spreuk had geschreven in 't maleisch, arabisch en perzisch; zij gaven als echo op dat sermoen in het licht een „Afscheydswensch aan den seer Eerw. Heere François Valentijn, ten andere male sig sullende begeeven tot Amboina. In den jare MDCCV." — welk stuk zich thans nog in het archief der stad Dordrecht bevindt.

In Mei van het genoemde jaar aanvaardde Valentijn zijn tweede oostinjereis met het schip 't Hof van Ilpendam. Behalve zijn vrouw, vijf kinderen en eene dienstmaagd had hij nog bij zich het zoontje zijner zuster, Simon de Brievings, en zekere juffrouw Aletta Bek. Deze laatste vertrok onder zijn geleide naar de Kaap, waar haar broeder predikant te Stellenbosch was. Als boekhouder met den rang van onderkoopman bevond zich nog een zijner naamgenooten aan boord, nl. Jacobus Valentijn, zoon van dien Salomo welke bij de verovering van Formosa gevankelijk naar China was overgevoerd en wiens vader, de landdrost Jacobus, er overleden was. Misschien tot zijn geluk — of ook hij had gedeeld in de straf van den gouverneur Coyet om op het schavot te pronk te staan, 't zwaard over 't hoofd te krijgen en in levenslange balling-

schap naar een eenzaam eilandje in de Molukken te worden gezonden.

Doch ook hier maakt Valentijn geen gewag van eenige familiebetrekking tusschen hem en den boekhouder van 't Hof van Ilpendam.

De reis was een bedorven voyagie, in zoover als 't het verlies van vele menschenlevens betrof. Het schip sprong lek, en het aanhoudend pompen matte het scheepsvolk dermate af, dat de een voor de ander na „met de neus in de koy raakte." Ettelijke van deze zieken gingen de fokkeschoot over; toen men in 't laatst van September de Kaap bereikte waren er 60 kranken aan boord, en 14 dooden gevallen. Het opdagen van een vijandelijk schip, de scherpe koude bezuiden de Kaap, de „zware travaden" die men had door te staan, de sobere menage en het gebrek aan drinkwater, niets spreidde een zoo somber waas over deze scheepshuishouding als die herhaalde zeemansbegrafenissen, als de nagalm van het: „een, twee, drie — in Gods naam!" Voor al deze geteisterde gestellen, geteisterd door de gevreesde scheurbuik mede, was de „halfwegstatie" aan de Tafelbaai een ware haven der behoudenis. De versche groenten en moeskruiden uit den Compagniestuin, het vleesch van vetstaart-schapen, de tarwe van kaapsche korenvelden en de vrucht van kaapsche wijnstokken hielpen menigeen weer op de been, die reeds opgeschreven was ten doode. En te denken dat men met zooveel „afgesloofde vlootelingen" en nog slechts twee leggers water aan boord, enkel door de betweterij des opperstuurmans, deze vluchthaven bijna was voorbij gezeild!

Ook bij de beschrijving van deze reis hoort men Valentijn weder uitweiden over de nietige voorvallen des

dagelijkschen levens. „Gelijk een exter het hippelen niet laten kan" (de vergelijking is van hem zelf) aldus moet hij telkens toegeven aan de hebbelijkheid zich beuzelingen te binnen te brengen, en daarvan met boekhoudersnauwgezetheid aanteekening te houden; vooral wanneer ze op zijn persoonlijk welzijn betrekking hebben. Heeft hij b.v. zich het hoofd met tamarinde gewasschen en daarbij vergeten zijne ooren vooraf dicht te stoppen, aanstonds is hij gereed met het verhaal van de hardnekkige doofheid, waarmee hij daardoor bezocht werd, en stelt ter beschikking van het nageslacht het recept uit de huisapotheek, dat hem eindelijk weder hoorende maakte: „driemaal daags versche clappus-olie, waarin een bolleken Look gesnerkt, met een veerken heet in het oor gebracht."

Terwijl ook de ijdelheid hem parten speelt. Waar hij zoo dikwijls breed opgeeft van de achting die hij van zijne ambtgenooten geniet, van het „net traktement" 't welk hem overal ten deel valt, van de gunst waarin hij staat bij moluksche gouverneurs, van de deferentie welke raden van Indië en zelfs regeerende landvoogden hem bewijzen, van de erkentelijkheid waarmee bevaren zeelieden zijn raad aannemen en zich daarnaar voegen, terwijl hij elders weer met zijne nederigheid en zijne „zedigheit" vertoon maakt, daar herinnert men zich allicht de waarschuwing van Socrates tot den valschen asceet:

„Antisthenes, Antisthenes, ik zie de ijdelheid door de gaten van uwen mantel!"

Na zijn aankomst te Batavia bleef Valentijn nog ruim een half jaar ter hoofdplaats, waar hij zich bemoeide om voor zijne maleische bijbelvertaling het imprimatur van kerkeraad en regeering te verkrijgen. Over de geschie-

denis dezer vertaling, welke eene lijdensgeschiedenis was, over de grievende achterstelling van zijn laagmaleisch bij de hoogmaleische overzetting van den predikant Leydekker, over de wrijving met de kerkelijke commissie en de tegenwerking van „dien zeer bitteren Heer" Abraham van Riebeek heeft Valentijn uitvoerig uitgeweid in zijne Javaansche zaaken van den Godsdienst. Ds. Melchior Leydekker, die drie-en-twintig jaren lang op zijn landgoed Toegoe tusschen Batavia en Buitenzorg woonde, en gehuwd was met Antonia van Riebeek, zuster van den toenmaligen directeur-generaal Abraham, had voor zijn werk den steun van zijn zwager. Om te beter daarmee te kunnen voortgaan was hij door de regeering van een deel van zijn predikdienst ontlast; Valentijn kwam met zijn laagmaleisch bij den drommel te biecht. De zaak zou hem levenslang een doren in 't vleesch blijven. Een gezaghebbend schrijver zegt er van:

„Over deze bijbelvertaling en die van Leydekker is zooveel te doen geweest, èn in Indië èn in Nederland; dat men er een dik boek over zou kunnen schrijven. De kerken van Amboina en Batavia waren er over in rep en roer, en ook de vaderlandsche kerk was er in betrokken, met name de synode van Noord-Holland, de classis van Hoorn en Amsterdam, de Deputati ad res Indicas; en veel is er ook over voorgevallen in de vergadering der Heeren Zeventienen. Met den dood van Valentijn raakten die geschillen de wereld uit." 1)

Maar ook Leydekker stierf nog voor dat hij zijn arbeid (die door ds. v. d. Vorm werd voortgezet) voltooid had, en het slot was dat geen van beide vertalingen gedrukt werd.

1) Ds. v. Troostenburg de Bruyn. De Herv. Kerk in Ned. O. I.

Een andere beproeving stond Valentijn te wachten toen hij in de plaats van ds. Feylingius, die zich wegens ziekte verschoond had, werd aangewezen om als veldprediker de expeditie in Oost-Java tegen Soerapati te volgen. Daarvoor, oordeelde de regeering, was hij juist ter snede uit Holland gekomen. En dat ondanks de schriftelijke verklaring, die hij uit het vaderland met zich gebracht had en krachtens welke hij „door een gedistingueerd wettig beroep direct tot de gemeente van Amboina bestemd was."

Gold dan voor Indië de regel niet, dat: wat de heeren wijzen moeten de knechten prijzen?

„Ja," duwde de directeur-generaal van Riebeek hem toe, „de Heeren in 't vaderland besluiten de zaaken zooals zij het daar goedvinden, maar wij doen het hier zooals wij hier verstaan en best oordeelen. Doet wat gij wild, en loopt vrij bij alle de Heeren (raden van Indië) rond, maar gij zult egter op dien togt, of anders zonder soldy weer na 't vaderland gaan."

In zijne Zaaken van den Godsdienst beklaagt Valentijn zich bitter over dit antwoord, 't welk zoozeer de grenzen van het vrijmoedige te buiten ging; en meer nog over het alternatief om met een „zwaar huishouden" en buiten kwaliteit en gage weer langs denzelfden weg terug te keeren, dien hij zooeven gekomen was. Collot d'Escury verkondigt de meening dat men in den schrijfgragen predikant den man wilde tuchtigen, die dat beginsel van geheimhouding omtrent indische zaken had verzaakt 't welk voor iederen Compagnies dienaar als een wet van Meden en Perzen gold. Van daar dat men een wrevel tegen hem had opgevat, die hem bij zijn wederkomst in Indië niets dan

tegenwerking en teleurstelling deed ondervinden. Zoodanige uitlegging was echter niet eens noodzakelijk om de houding der regeering te verklaren. Het was volkomen in den geest van de machthebbers in eene ambtenaarskolonie om de orders te desavoueeren van directeuren, die dikwijls weinig inzicht in indische zaken toonden te bezitten, en hunne creaturen of hunne gebeneficeerden op een afstand te houden.

Van Riebeek verpersoonlijkte in dit opzicht een geheel indisch mandarijnenras. Behalve nog dat hij den breedsprakigen, zeurenden Valentijn slecht gezind was, en een man over wien Du Bois in zijne Vies des Gouverneurs Généraux het oordeel velde:

„Sa langue et sa plume étoient également redoutables. D'ailleurs honnête homme, spirituel, vigilant et modeste, le Sieur Van Riebeek n'avoit contre lui que son humeur chagrine, qui le rendoit insupportable à lui-même et aux autres."

Deze geest van tegenkanting ten aanzien van vaderlandsche bevelen zou nog lang bij de indische regeering blijven voortbestaan, zou de Edele Compagnie zelve overleven en zich nog krachtig uiten in de geruchtmakende zaak van A. de Wilde, den landheer van de onderneming Goenoeng Parang bij Soekaboemi, toen men, eigener autoriteit, wel een Koninklijk Besluit buiten werking durfde te stellen.

Valentijn intusschen boog het hoofd en nam zijn kruis op. Hij wist dat „met groote heeren is 't korte morgenspraeck," en kende zeker wel het rijm van vader Cats:

Siet, al het beste fruyt dat is voor hun alleen,
En soo men kersen eet, sy schieten met de steen.

Maar de corvee bekwam hem slecht. Hij doorstond op dezen veldtocht veel ongemak en ziekte, en kwam op Batavia terug zoo zwak dat hem ter audiëntie bij den gouverneur-generaal Van Hoorn een stoel moest worden toegeschoven, zou hij zijn relaas ten einde kunnen brengen.

Toch, onder alle beslommeringen, alle ontberingen bleef hij nauwgezet kroniekschrijver en de bladzijden, die hij in zijne Beschrijvinge van Groot-Java aan deze indische campagne heeft gewijd, mogen veilig naast die van de Uyt- en Thuysreyze worden gelegd, zoo voor de nieuwheid van het onderwerp als voor de kijkjes op inlandsche hofhoudingen, voor de kennis van het krijgswezen dier dagen, voor het schilderachtige der bijzonderheden en het karakteristieke der portretten.

Hoe „bolt" het hem wanneer de leider der expeditie, Govert Knol, hem „een fraai blaauw gedaalderd Bimanees paard" vereert, en twee bereden oppassers toevoegt tot zijn gevolg! Hoe kordaat omgordt hij zich met een „brave zabel" wanneer het kamp door de ongeregelde troepen van Soerapati dreigt overvallen te worden en de man des vredes plotseling zich verpopt in een man des zwaards! En als het gevaar voorbij is, hoe vergast hij zich dan bij den javaanschen stadhouder aan saffraan-thee van zestig gulden het pond en aan een tafel met uitgelezen vruchten „waarop men den grootsten Prins van de wereld had mogen noodigen." Schamper vergelijkt hij de voorhoofdsiersels der inlandsche danseressen bij „paardetuigen," de gamelangmuziek bij „afschuwelijk gerammel" en ergert zich over den bijval een javaanschen clown geschonken ter zake van diens natuurgetrouwe nabootsing van onvoeg-

zame geluiden. Meer nog over de „keurlijke geregten" van de indische hoftafel, maar waarbij hem zoo deerlijk de brij verzuurd was: allen waren ze in sterkriekende klapperolie gebakken.

Zijne verhalen van een javaansch tournooi, van de hoven der prachtlievende rijksgrooten des Soesoehoenans, van de kostbare indische gala-kostumen, van de hooggaande jaloezie der „geele koninginnen," van de incidenten bij een hoofschen dans en den gang der militaire operaties, van het brassen der hollandsche officieren en het „wilde leven" der soudeniers, van de jachtpartijen in 't bosch en de rampaspartijen in den kampong, zij vormen altemaal kostelijke bijdragen niet alleen tot de javasche geschiedenis, maar ook tot de javasche land- en volkenkunde uit het begin der 18de eeuw.

Belangwekkend is zijne voorstelling van dien prins van Madura, bondgenoot der Compagnie, welke niet loopen kon en zich derhalve in het gevecht liet dragen op een bekleede plank, waaraan ijzeren ringen voor de draagstokken bevestigd waren. Terwijl hij van die verheven zitplaats den aanval zijner Madureezen bestierde „met een kleen gongetje, dat met een geele boord omnaeid is, daar hij zelf zoo lang op klopt als hij ziet dat zij 't genoeg konnen uitharden, houdende als zij 't te quaat krijgen op met kloppen; dog zoo iemand eer afweek, al was het zijn eigen zoon, die was een man des doods, gelijk hij A°. 1705 twee van zijn eerste Raden, die uit hoogen nood afweken, zoo ras zij bij hem quamen, krissen liet." Ook het geval van den bandaneeschen luitenant Niereboelak illustreert hier de oude indische krijgsgeschiedenis, terwijl het tevens opmerkelijk overeenkomt met een soortgelijk

wapenfeit van een franschen chevalier en zijn zoon, tijdens de oorlogen van de Roode en de Witte Roos. Het komt hierop neer dat, bij een deerlijke neerlaag aan de Compagnie en hare bondgenooten toegebracht door den onversaagden indischen condottiere (Soerapati) de reeds bejaarde en slecht ter been zijnde Niereboelak zijn zoon zocht te overreden zich het te lijf te bergen. Hij zelf, die eene militaire reputatie te verliezen had, achtte een krijgsmansdood eers genoeg, en dien wilde hij hier strijdende afwachten. De zoon echter, door de woorden zijns vaders „doodelijk getroffen, en tegelijk zijn bloed van liefde tot dien ouden man in zijne aderen voelende zieden," plaatste zich al vechtende vóór zijn vader en stierf met hem. De oude luitenant viel het laatst, „nemende terwijl hij al terneder geslagen was nog twee onvoorzichtigen, die hem te na quamen, het leven." Valentijn zag beider lijken op het slagveld liggen, terwijl hij de troepen volgde op den marsch naar Bangil. De zoon lag niet ver van den vader, en had veertien lijken om zich heen; Niereboelak ongeveer tien, meest vóór zich.

Elders voert de kroniekschrijver den lezer in het europeesche kamp, waar hij hem getuige doet zijn van het slempen en dempen van officieren, welke in brooddronkenheid tegen elkaar opboden. En hij doet dat met de levendige voorstelling van den man, die gebeurtenissen beschrijft quorum pars magna fuit. Of welke hij althans allen van eigen aanschouwing heeft. Gelijk op het slagveld stroomen bloeds, zoo vloten in de tent stroomen wijns, en zijns ondanks moest Valentijn op zijn beurt onthalen, „dat mij ongeloovelijke groote kosten gegeven heeft, ja grooter dan van mijn heel huishouden op Batavia, waar-

tegen ik egter, alzoo ik mede in dien maalstroom was, niets doen kon, zijnde dit een van de gereedste middelen om een eerlijk man in korte tijd te bederven, en tot de grond toe uit te mergelen."

Weldra echter deden de bezwaren van den indischen guerilla-oorlog met kracht zich gelden. Het terrein was dikwijls onoverkomelijk, de vijand onzichtbaar, maar werkzaam. Desertie dunde de gelederen der Compagnies-troepen, en nog meer deden dat de snel verloopende indische ziekten. Het verraad van den inlandschen bondgenoot, die als altijd met twee pannen bakte, deed reeds behaalde voordeelen weder verloren gaan. En Valentijn, die voortdurend met koorts en dyssenterie sukkelde, of met een geconstipeerd lichaam den staf des legers volgde, kon het niet langer harden tegen de ongemakken van het krijgsleven, en tegen het heimwee naar zijne te Batavia achtergebleven familie. Eene officieele missive uit die dagen spreekt van hem als „den impotenten predicant Valentijn." Zóó ziek had de moeielijkste kerkelijke bezoekreis in de Molukken hem nog niet gemaakt. Hij moest zijn gedwongen militaire loopbaan besluiten en naar Batavia terugkeeren, daarbij zijn „brave zabel," zijn brieschenden Bimanees en zijne twee lijfschutten in den steek latende. Maar, tot voordeel der indische letteren, niet zijn dagboek; waaruit hij later in de dordtsche studeerkamer zijn olijk geschiedverhaal zou opbouwen.

Weder hersteld zijnde bekwam hij eindelijk vergunning om naar zijn geliefd Ambon te vertrekken. Begin 1707 aanvaardde hij de reis; waarover hij een „Kort Dagregistertje" bij de Uyt- en Thuysreyze invlocht, en vond in het kasteel Victoria Adriaan v. d. Stel als

gouverneur, Ambon zelf vergroot en verfraaid. Maar uit den kring van bekende gezichten waren gedurende zijn Hollandschen verloftijd, in eene zoo snel wisselende, steeds op stootgaren liggende maatschappij als de indische, velen verdwenen. Onder hen ook Rumphius, de blinde „Indische Plinius." Hij was zijne bij eene aardbeving om 't leven gekomen vrouw in de groeve gevolgd, zonder dat voor hem, gelijk voor Valentijn, de genoegdoening was weggelegd de uitgave te beleven van zijn groot werk, het Ambonse Kruydtboeck. Hij was in 1702, in den voor Indië gezegenden ouderdom van 75 jaren overleden, en begraven in den tuin van zijn huis. De amerikaansche natuurkundige Bickmore vond in 1865 dit graf terug, en den gedenksteen dien de gouverneur-generaal van der Capellen er had laten oprichten, maar, zooals hij schrijft: „only by chance, so rarely is this great man spoken of at the present time." Aan Rumphius had Valentijn geen geringe verplichting; ook ten aanzien van zijn „Oud en Nieuw Oost Indië;" P. A. Leupe stelt zelfs de waarschijnlijkheid in het licht dat hij zich, voor zijne verhandeling van de land- en waterdieren van Amboina, bediend heeft van Rumphius nagelaten geschriften, toen die door huwelijksbetrekking tusschen de beide familiën ter zijner beschikking waren gekomen.

Op Ambon was Valentijn weer waar hij wezen wilde. Het was hem een soort van indisch Sans Souci, of Ma Retraite. Land en volk waren hem gemeenzaam, zijne positie gaf hem eenigen invloed, de familie zijner vrouw was er gevestigd, zijn herderlijke werkkring trok hem aan en met voorliefde vatte hij zijn oude taak weer op. Hij woonde er een ruim huis (Eduard Douwes Dekker

zou het later betrekken 1) terwijl zijn inkomen, waarschijnlijk met het geld zijner vrouw als bijslag, hem toestond ruimer te leven dan b.v. te Batavia het geval zou zijn geweest. Een zijner stiefdochters, n.l. die taalgeleerde Petronella Caecilia welke reeds als dertienjarig meisje haren aanleg voor oostersche talen had getoond, huwde hier met den onderkoopman Balthasar de Bruynne, maar kwam in 1720 te overlijden „aan een droevige watersugt, door een zware schrik ontstaan." Zijn oudste behuwdzoon, Gerard Leydekker, trad in den echt met Anna Wolkman, weduwe van Paulus Augustus Rumphius. Deze laatste was een zoon van Georgius Everardus, dien een geleerd genootschap in Europa met den naam van „Indische Plinius" had gehuldigd, en die door gunstige beschikking van Heeren Meesters aan zijn vader was toegevoegd om dezen in zijn wetenschappelijken arbeid bij te staan. Valentijns tweede behuwdzoon, Bartholomeus Leydekker, boekhouder in dienst der Comp., huwde de oudste dochter van zijns broeders huisvrouw, Adriana Augustina Rumphius, doch overleed in 1716 te Batavia.

Omtrent dit tweede verblijf op Ambon komen ettelijke bijzonderheden voor in het tweede deel van „Oud en Nieuw Oost-Indië," over de beschrijving van Amboina handelende. De schrijver was er naar eigen getuigenis „altijd zeer fris en gezond, en had wel gewenscht langer hier te blijven." Doch in 1712 wilde men hem naar Ternate zenden, gelijk vroeger naar Banda, en ditmaal verzegde hij 't dien last op te volgen. Al verwees de regeering zijne pretenties ook naar den griekschen kalender, hij had toch den vrijbrief van Heeren bewindhebbers in den zak, die

1) Vrije Arbeid op p 113 noot.

hem uitsluitend voor Ambon bestemde; hij had, eindelijk weer den grond der „kruidige Molukken" betredend, Vondels regelen op zichzelven toegepast:

Nu ben ick immers vrij van Hollants dieren eedt,
En Egmond mach mij hier niet heeten of gebieden.

Er waren geldige redenen om ditmaal de „voorbeschrijving" van bewindhebbers hoog te houden, want Ternate stond bij de indische predikanten met een zwarte kool aangeteekend. De bezwaren om in een inlandsche schuit in weer en wind tal van kleine insulaire gemeenten te bezoeken, die mijlen ver uiteen lagen, daarbij de hitte des daags en de koude des nachts te doorstaan, dikwijls honger en dorst te lijden, lijfsgevaar te loopen van plotselinge stormen en van zeeroovers, deze kende hij reeds van zijne ambonsche en bandaneesche dienstreizen. Maar wat Ternate betreft was er geen voorbeeld bekend dat een predikant, wanneer hij voor de tweede maal zijn kerk- en schoolbezoek derwaarts had volbracht, gezond was teruggekomen. De meesten waren òf op de reis zelve, òf kort daarna gestorven, òf hadden — en dit was het gunstigste geval — een lichaam thuis gebracht, dat aan alle corruptiën onderhevig was. Hiervan was het gevolg dat er in den tijd van 18 jaren slechts 2 predikanten, en dat nog wel kort na elkander, naar die gemeente werden afgezonden. Inlandsche schoolmeesters gelijk Valentijn zelf ze in den kost had gehad, moesten de kudde hoeden, doch schaars werd onder deze „ruwe apostels" een ijverig voorganger in de gemeente gevonden. En 't kon wel eens lang duren voordat uit den Saulus des verzets de Paulus des geloofs geboren werd.

Valentijn's weigering zich in dezen indischen moordkuil te wagen, besliste over zijn toekomst. Het was de oude

geschiedenis van macht tegen recht. Zijn vijand Abraham van Riebeek was nu gouverneur-generaal, zijne remonstranties te Batavia hielpen hem „niet een myt." Er werd daar zelfs een proces tegen hem op het getouw gezet, dat evenwel in zijn voordeel afliep. Zijn verzoek om naar Nederland te mogen terugkeeren werd aanvankelijk geweigerd ten einde hem te noodzaken alsnog het beroep naar Ternate aan te nemen. Weerspannig tegen de regeering verklaard, werden zijn gage en emolumenten afgeschreven, en toen men hem eindelijk naar 't vaderland liet gaan, was 't „buiten dienst." Voortaan was hij, voor Indië, een bedorven man.

In zijne „Levens der Opper-landvoogden" heeft Valentijn zijn grieve aan de nagedachtenis van den korzeligen gouverneur-generaal niet onduidelijk gewroken. De mantel der christelijke gevoelens, waarmee hij daar paradeert, hangt niet ruim genoeg om zijn wrok te verbergen. Maar om hem zonder „eerdicht" te laten, daaraan denkt hij niet. Indachtig hoe Van Riebeek ten gevolge van een zijner avontuurlijke zwerftochten in de Preanger, toenmaals nog een „wilt en byster lândt," aan zijn einde kwam, ontwaakt des schrijvers kortvleugelige muze, maar verheft zich ook in dit vers niet boven den rang van ulevel-poëzie:

De wakk're Riebeek, die zeer weinig zijns gelijk
Gezien heeft met de pen, en om iets uit te denken,
Dog ongelukkig in zich zelve zoo te krenken,
En andere, bij die tocht na Java's Zuider Rijk,
Legt hier beneden, waard een beter dood te sterven,
Van al zijn vrienden zeer beweend, die hem nu derven.

In November 1713 scheepte de gestrafte predikant met vrouw en twee dochters zich in aan boord van het schip Engewormer, dat deel uitmaakte van een retourvloot

van elf schepen. Gedurende het stormachtig traject naar de Kaap trachtte men zooveel mogelijk bijeen te blijven, de vaartuigen, welke sneller bezeild waren dan de anderen, van tijd tot tijd zeil minderend. Wie het admiraalschip voorbij stevende, verbeurde twintig rijksdaalders. Valentijn sukkelde met de zeeziekte, maar veel erger was de toestand zijner oudste dochter, welke reeds krank aan boord was gekomen, en meer dan eens bevangen werd „door een zwaar overval, zoodat haar meende te verliezen." 't Was dezelfde Maria, die eenmaal als zuigeling van vier maanden op den arm van juffrouw Valentijn deze reis aanvaard had, onder zooveel betere auspiciën dan de huidige. Zij bleef de gansche reis over sukkelen, dokterde nog in 't vaderland een half jaar te vergeefs en werd eindelijk door een boer van Zaandijk met een staalmiddel genezen.

Het oponthoud aan de Kaap duurde ditmaal ongeveer twee en een halve maand. Valentijn betreurt dat hij er een schoonen stuiver liet zitten; ruim 327 rijksdaalders alleen aan logies- en voedingskosten bij den burgerraad Hendrik Donker, ten wiens huize het gezin zijn intrek had genomen. Bovendien waren er nog vele andere uitgaven, die hij niet kon ontgaan, en die hem met dubbel krijt werden aangerekend, „alzoo het hier niet te vergeefs de Kaap hiet." Hij begrootte zijne onkosten aan deze halfwegstatie op ruim f 1200, het totaal zijner uitgaven gedurende de gansche reis op ongeveer f 2000; voor een predikant met afgeschreven gage een wichtig klontje uit de pap.

De tweede helft van den langwijligen overtocht ging voorbij zonder rampen, zonder zee-evenementen. De afwisseling in het eentoonig scheepsleven moest komen van de „vogels divers van pluymenteeringhe" die om het vaartuig

zwierden, van de noordkapers en zeeschildpadden die somtijds langs zij opdoken, van een haaienvangst of 't opzetten van een vliegende visch, van spinrok- en schuitepraatjes, hoe ledig die ook waren, van een zeil aan den horizon of een doode die overboord werd gezet. Maar eenmaal, op den 1 Mei, zag men een zeemonster dat het hoofd, al draaiende, tamelijk ver boven water had en naar 't scheen gedekt was met een „grijze poolsche muts." Men meende een mensch te zien en hield er op aan, maar bij de nadering van 't vaartuig dook het verschijnsel onder. Aanstonds stelde Valentijn vast, en met hem de andere schepelingen, dat hij een meerman gezien had. In het derde deel van zijn groot werk, in zijn hoofdstuk over de Zee-menschen (die hij echter onder de „Water-dieren van Amboina" rangschikt) zou hij zich een ijverig voorstander toonen van het geloof aan meermin en meerman, en met historische voorbeelden het bestaan der soort trachten te staven.

Reeds onder de kust van Shetland kreeg zijn schip een „kruydlezer" aan boord, iemand belast met het sorteeren van specerijen, thans door bewindhebbers der Kamer van Rotterdam uitgezonden als dwarskijker om een wakend oog te houden op clandestiene praktijken. Inzonderheid daarop, dat er geen „lorrendraaiers" aan boord kwamen om met schipper of stuurlieden den morshandel te drijven, en goederen tot de lading behoorende naar den wal te smokkelen.

Eindelijk kwam men „door Gods zonderlinge genade" voor de vaderlandsche kust, en Valentijn begroette Hellevoetsluis als een haven des behouds. In de eerste opwelling zijner dankbaarheid dat deze lange en moeizame reis ten einde was, zijn dochter het leven, hij zelf een „open lijf" had behouden, schonk hij aan de loodsen, die het schip

naar binnen hadden geboegseerd, zijn treffelijken Constantia-wijn weg, en nog zijn „heerlijke Kaapsche ingeleide Quee-Peeren;" ofschoon 't hem later rouwde, naar hij eerlijk bekent. De kramergeest der Compagnie bereidde hem nog eene teleurstelling doordien twee zijner kisten, waarvan aantal en afmetingen voor iedere categorie van passagiers angstvallig waren vastgesteld, door de ambtelijke grijpvogels aan wal werden aangehouden. Hij had er zich sedert menigen zwaren gang voor te getroosten naar het Oost-Indische Huis. Intusschen vond hij spoedig na aankomst zijn weg naar de grijze Merwe-stad, waaraan voor hem zooveel dierbare herinneringen waren verknocht. Daar bleef hij voor bijkans zijn geheel overig leven domicilie houden, de rustige dagen van zijn emeritaat wijdende aan de samenstelling van dat indische standaardwerk, waarvan het eerste deel in 1724, het laatste in 1726 verscheen. Van dien gezetten arbeid placht hij zich te verpoozen in het door hem opgerichte Neptunus-kabinet, eene voortzetting van het ambonsche. Daar kwamen de dordtsche collectionneurs bijeen om elkaars schatten aan kinkhorens en zeegewassen te bewonderen, om zich te vermeien in het aanschouwen van letter- en cijferschelpen, van wenteltrappen, pauskroontjes, koningsmantels, stormhoedjes, statenvlaggetjes, zwitsersbroeken en al de geknobbelde, gehorende, getakte, geribde, gebandeerde of gestekelde zeegewassen, welke de moluksche wateren in duizenderlei grillige vormen en kleuren voortbrengen.

Reeds vroeg had die liefde hem in 't hart gehangen; reeds van den tijd waarin hij op de wonderen van Rumphius' „zee-tuyn" een deftig gedicht had gemaakt. Het voorbeeld van dien priester der wetenschap, of ook van zooveel andere

ingezetenen van Ambon volgende, had hij bij zijn eersten terugkeer in het vaderland een vrij aanzienlijk schelpen-kabinet met zich gebracht, 't welk hij kwijt raakte op een manier nog droeviger dan hij van zijn kaapschen wijn en kweepeeren was afgekomen. Argeloos verhaalt hij, dat hij deze verzameling wegschonk aan een groot heer, „op hope van daardoor een van mijne Zwagers (wellicht Antonie Snaats) met een goed Ampt na Indiën te helpen, dat mij belooft was, maar daar niets op volgde, en dat mij, om de zeldzaamheid der stukken die daar bij waren, naderhand zeer berouwde."

Bij zijn tweeden terugkeer had hij de schade echter ingehaald. Hij bracht toen een nog grooter kabinet met zich, en ditmaal liet hij zich niet bedotten met ijdele promessen; hij maakte het dienstbaar aan de ontspanningen van den dordtschen vriendenkring. Zes liefhebbers, verzamelaars gelijk hij zelf, vormden een kransje onder den naam van Neptunus-kabinet, dat op den eersten Woensdag van iedere maand placht samen te komen ten huize van een hunner, den oud-schepen Bartholomeus van Segwaart. En hij wist op te komen voor het goed recht van bestaan van dezen kring; den bedillers wierp hij zijn *ignoti nulla cupido* voor de voeten. „Het moet," zoo ontboezemt zich zijn ijver, „zulken slegten Liefhebberij niet zijn, waarmede zooveel wijze en groote Mannen in de Wereld, al van ouds her, hun tijd versleten hebben. Heeft God, die groote en wijze Konstenaar, zich willen bezig houden met deze kleinigheden te scheppen, men moet niet meinen dat het dwaasheid is zich daarin te verlustigen: want men heeft immers zooveel stof van verwondering over die kleine, als over de groote dingen."

Na het vertrek van ds. Johannes de la Morasière in 1715 kwam Valentijn in aanmerking voor predikant te Dordrecht; het blijkt echter niet dat hij beroepen werd. Doch hoezeer verstoken van een eigenlijken geestelijken werkkring, de „neerstige" predikant wist werks genoeg te vinden. Behalve op de vijf folianten, welke zijn naam de eeuwen door zouden dragen, kon hij wijzen op 't geen hij, voor een deel reeds in Indië, had tot stand gebracht: zijne Maleische Psalmen, Maleische Catechismus, Maleisch Woordenboek, Bijbel met de Apocryfe Boeken in 't maleisch, Djavaensch Dictionarium, Beschrijving van den godsdienst der Mohamedanen, en een strijdschrift, „Deure der Waarheyd" genaamd, dat als een pleidooi voor zijne bijbelvertaling was te beschouwen en dat hij opdroeg aan bewindhebbers der O. I. Compagnie.

Een jaar ongeveer voor zijn overlijden schijnt hij naar 's-Gravenhage verhuisd te zijn; althans in het derde deel van zijn hoofdwerk drukt hij de hoop uit de schelpenkabinetten der haagsche verzamelaars te zullen aanschouwen „bij mijne verhuyzing tegen May 1726." Zeker is het, dat hij niet te Dordrecht overleed maar te 's-Gravenhage, den 6 Aug. van het jaar 1727. Want in het Import-register op het begraven te 's-Gravenhage komt voor de post (onder 8 Aug. 1727.)

„Francois Valentyn, vervoert na Dordrecht f 31-7-0—" en in het Begrafenis-register te Dordrecht:

„12 Augusty 1727. De Heer Franchois Falentyn in 's-Gravenhage overleden en alhier begraven, met koetsen ses boven 't ordinaris getal, laat kinders na."

Hij bewoonde te Dordrecht waarschijnlijk zijn eigen huis; uit bescheiden op het stedelijk archief blijkt, dat door

hem op 22 Jan. 1715 werd gekocht een geheel huis en erf aan de Wolleweversshaven, tusschen de huizen van Jacob Hespel en Hendrik La Pla, voor de som van f 2800.

In zijne vaderstad is weinig overgebleven om de heugenis aan dezen merkwaardigen man levendig te houden. Het stedelijk museum bewaart noch zijn schelpenkabinet, noch zijne boekerij, die aanzienlijk geweest moet zijn; het stedelijk archief bezit van hem enkel een drietal portretten, waaronder een van Houbraken naar de schilderij van A. Boonen; voorts een brief aan J. Deur, kaartmaker te Amsterdam, over de nieuwe kaart van Ternate, 19 Aug. 1723, en den „Afscheidwensch," gedrukt bij gelegenheid van zijn tweede vertrek naar Indië.

De oude kroniekschrijver heeft lang genoeg geleefd om den arbeid van een menschenleeftijd door den druk openbaar te zien gemaakt; om het eerste licht te zien gloren van de baak, die hij voor de wetenschap had opgericht. Voor den tijdgenoot was zijn boek eene openbaring. Inzonderheid nu het zaken gold en toestanden, welke het groote overzeesche rijk der O. I. Compagnie betroffen en welke zoo lang voor de groote massa als in het Boek met de Zeven Zegelen waren verborgen gebleven. Ook was de aftrek verzekerd, ondanks de onhandzaamheid van het formaat en de onbehagelijkheid der prenten, ondanks dat zooveel bladzijden met oude scheeps- en persoonsnamen, met cargalijsten, afschriften van contracten, opsommingen van indische waren, tot Grieken en Romeinen opklimmende reisberichten en dergelijke, der grootste leesgierigheid een breidel aanlegden. Dit waren de dorre velden der nomenclatuur, welke men had om te trekken alvorens aan de bloemrijke beemden der anecdote, der persoonlijke

herinnering en der indische *histoire intime* te geraken. Zooveel koopers vond dit werk dat de uitgevers, Joannes van Braam te Dordrecht en Gerard onder de Linden te Amsterdam, hunnen lezers in een „Nader Bericht" kond deden:

„Dewijl de 2200 exemplaren, die wij op den eersten druk van dit plan hadden aangelegt, als te grabbel zijn weggeraakt, en in acht of thien dagen tijds met de uiterste gretigheid uit onze handen gehaald, zijn wij, bespeurende met wat genoegen dit voortreffelijk werk bij luiden van allerhanden rang wierd beaangenaamt, terstond te rade geworden dezelve nogmaals te drukken, om de genegenheid en ijver der nieuwsgierigen niet te stremmen." 1)

Naarmate de kennis van het domein der loffelijke Compagnie in later dagen zich uitbreidde, en tal van reizigers en schrijvers hunne werken het licht deden zien, kwamen de gebreken van Valentijn's groot werk meer op den voorgrond. Het was nu eenmaal geen wandelpark, waarin de onvoorbereide kon gaan grasduinen; het was een maagdelijk woud, waar men zich doorheen had te worstelen. Reeds Collot d'Escury uitte den wensch „om het wezenlijke uit Valentijn te trekken, en dat over te gieten in den stijl en vorm van onzen tijd." Het zou echter tot 1855 duren, d. i. honderd en dertig jaren nadat het eerste deel van Valentijn's werk het licht zag, alvorens die wensch eene werkelijkheid werd. In dat jaar gaf prof. Keyzer zijne bekende *editio castigata* uit, waarbij de vijf folianten tot drie octavo's wegkrompen, waarbij veel wat verouderd was, veel onbelangrijke uitweidingen en drooge

---

1) Navorscher V. 193.

opsommingen werden weggelaten; daarentegen eenige noten bijgevoegd, die aan de moeizame lectuur van het oorspronkelijke moesten ten goede komen.

Alleen, de latere bewerker heeft niet geheel kunnen ontkomen aan het vonnis: traduttore traditore! Valentijn, gemoderniseerd, heeft er dien stempel van gemoedelijkheid en van naieveteit bij ingeboet, welke den lezer zoo dikwijls vertroosten van zijne breedsprakigheid en zijne nuchtere opvatting der dingen. Het is er eenigermate mee gegaan als met ouden wijn in nieuwe lederen zakken. Voor een deel althans is de vrees bewaarheid geworden, die reeds bij de eerste aflevering geuit werd: dat men met dit compendium niet Valentijn's „Oud en Nieuw Oost-Indië", maar Keyzer's verkorten of gewijzigden Valentijn zou ontvangen. 1)

Aan den anderen kant heeft deze besnoeide tekst voor velen toegankelijk gemaakt een hier en daar verouderd, overal wijdloopig werk, waarvan hedendaagsche kritiek den lust zou gevoelen te zeggen: I would rather praise than read it.

Toch, Valentijn heeft zijn voornaamste verdienste als prozaschrijver, zijn geringste als dichter. Het was zijne hebbelijkheid steeds het onbereikbare te willen bereiken, steeds zich te buiten te gaan aan dichterlijke divagatiën waarvoor zijn geest niet bewerktuigd was. Hardnekkig rijmelaar en verzensmid ontbrak hem niettemin ieder sprankje van dichterlijke bezieling; zijne overzettingen van latijnsche, en de makelij zijner eigene verzen blijven zonder uitzondering beneden het middelmatige. Er mocht van hem

1) Uitvoerige kritiek in de Alg. K. en Letterbode 1855 p. 248, 420 en 1858 p. 139.

gezegd worden hetgeen Constantijn Huygens van een „Algemeen Poeët" zeide, n.l. dat hij aardde naar:

— een algereed bedichter
Van rouw, van vrolickheid; een haestigh woorden-vlichter
Een misgeboort van 't School, een wilde Latinist,
Een windigh wan-geback van Semelen en gist.

Reeds zijne „eerdichten" op twintig gouverneurs-generaal volstaan om zijne aanspraken ten dezen te handhaven. En wat zijn proza betreft, prof. Veth veroordeelt terecht zijn „wawelenden toon." Mr. de Jonge stelt bij hem de ontstentenis vast van allen historischen blik. Van Kampen, ofschoon overigens zijn lofredenaar, erkent dat zijne Historien „met vele beuzelingen en onbeduidende bijzonderheden zijn opgevuld."

Als beschrijver van oostinjereizen was hij misschien niet zoo vermakelijk, maar stellig ook niet zoo scurriel als b.v. een Aernout van Overbeke. Ook schenkt zijn dubbel journaal een niet te verwerpen bijdrage tot de kennis van oudhollandsche zeemanstermen en spreekwijzen. Wij lezen daarin van schepen die „naar malkander toe schokken," die bij hooggaande golven er nog ter nauwernood „doorduykelen;" van anderen, die 't tegen een „sterken stokert" niet kunnen „hardebollen;" van een fellen wind, „die sta zeide," en dan weder van „moy weer met bakstage wind;" van een zware „rafeling" op een klippig strand, van kwaadwilligen aan boord, die „iets in de hul hebben;" van weder dat nu eens „dyzig" is, dan weer „handzaam, met een schoone labberkoelte;" van een hooge zee, die allengs „vervlakt;" van een schip met slagzij, dat wel een kwartier lang „op één oor ligt," enz.

Ook waar hij met zijne geschiedenissen op het land

blijft, zijn ze gekruid met tal van schilderachtige zegswijzen, welke den indruk maken van bloempjes op de heide, en schadeloos stellen voor menig langwijlig betoog.

Zijn karakter was gewis niet vrij van ijdelheid, ofschoon dan eerder een ijdelheid welke doet glimlachen, dan eene welke het voorhoofd doet fronsen. Evenmin van zekere serviliteit, die hem steeds den lof doet zingen van het machtig handelslichaam 't welk zijn broodheer was. Dat hij niet geheel vrij was van het odium theologicum doet een kerkelijk schrijven vermoeden, den 9 Jan. 1710 over hem uit Batavia naar Amsterdam gezonden, en waarin voorkomt dat broeder Valentijn, als scriba epistolarum van de kerke in Ambon „zeer listiglijk, bitter en scherp, ook met hoon en smaadheid" aan den kerkeraad te Batavia had geschreven. Zijne auteurs-eerlijkheid in het opgeven van de bronnen waaruit hij putte, of van de schrijvers wier werk hij tot het zijne maakte, was niet altijd onverdacht. Zijn moraal ten aanzien der inlanders zou de goedkeuring van een Aristides niet weggedragen hebben, al was hij hierin slechts kind van zijnen tijd.

Maar een man van niet voorgewende vroomheid en blijmoedig vertrouwen op God, een eerlijk dienaar van de Compagnie, in een tijd waarin de eerlijke lieden minder talrijk waren dan de openbare dieven, een rechtschapen huisvader en stiefvader, een nauwgezet kroniekschrijver en een ijverig „bedienaar des Goddelijken Woords" (gelijk hij zichzelven gaarne noemde) is hij zeker wel geweest. Terwijl de nazaat aan dezen indischen praatvaâr een werk dankt, dat nog altijd zijne wedergade zoekt; een werk waarmede nog heden ten dage alles vergeleken en onderzocht moet worden, wat voor en na hem over den Indischen Archipel is geschreven.

2

